

AGORA

Groene ruimte

Varia: Universitair engagement | Faludi's klassieker
Villa Escamp | Asociale stadsontwikkeling | Whiskytoerisme | Lange Wapper

Redactioneel: Meanderen

Inleiding-theorie-methodologie-resultaten-conclusie. Een trits van vijf die iedere wetenschapper kan dromen. Negen van de tien artikelen in internationale tijdschriften hebben deze vorm en de meeste scripties volgen grofweg deze volgorde. Structuur geeft houvast aan lezer én schrijver. Complexe materie wordt op een overzichtelijke manier gepresenteerd. Bij het lezen van een wetenschappelijk artikel kun je bovendien snel en efficiënt te werk gaan. Wanneer je meer wilt weten over een methode volstaat lezing van sectie twee, terwijl nieuwsgierigheid naar de bevindingen van het onderzoek wordt bevredigd in het vierde gedeelte.

Het redactioneel, waarmee AGORA al jaren haar nummers begint, heeft deze vorm bepaald niet. Het kronkelt langs verschillende onderwerpen. Meanderen, in de woorden van onze fysisch-geografische collega's. Waarbij een rivier niet de kortste route door het landschap kiest, zoals je op grond van zwaartekracht zou verwachten, maar door een wisselwerking van stroomsnelheid en sedimenten een slingerend patroon aanneemt. Voorliggend redactioneel gaat niet recht op het doel af – léés dit magazine! – maar doet onderweg verschillende onderwerpen aan.

Dit stukje heeft een aantal ingrediënten. Omdat het de eerste pagina van het nummer is, moet het uitnodigen tot verder lezen. Dus geen ingewikkeld citaat van een Franse filosoof, maar een aansprekend voorbeeld. Daarnaast moet er iets over het thema (in dit geval Groene ruimte) worden verteld. Ik zou bijvoorbeeld kunnen uitweiden over hoe lekker ik het vind om zomers languit in het park te liggen. Iets waar de meeste lezers zich vermoedelijk mee kunnen identificeren. Maar dat is wel erg dun voor een populair-wetenschappelijk magazine. Dus parkeer

ik het onderwerp even en kom er in de conclusie op terug. Er moet in dit redactioneel namelijk ook nog een reflectie over AGORA. Welke keuzes maken we als redactie en waarom?

Artikelen in AGORA hebben over het algemeen niet de vorm van bovengenoemde vijftrapsraket. Hiervoor zijn twee redenen. Ten eerste is er niet de ruimte om in een artikel van vier pagina's alle vijf de elementen uit te lichten. Er is focus nodig. De nadruk ligt in de artikelen op de *juicy parts*: resultaten en conclusie. Ten tweede neemt een duidelijke structuur een lezer weliswaar bij de hand, het maakt een artikel ook voorspelbaar en saai. Op een druilerige zondagmiddag moet AGORA je verrassen en meeslepen, niet alleen informeren. Een uitdaging die we in toenemende mate proberen aan te gaan met behulp van beeldmateriaal zoals fotoreportages en dit keer voor het eerst een infographic op de achterzijde.

Voorgaande zin zou dit stukje kunnen afsluiten, ware het niet dat ik het thema nog steeds niet heb behandeld. Gelukkig biedt de meanderanalogie uitkomst. Deze AGORA gaat in op nieuwe vormen van beheer en sturing in de stedelijke groene ruimte. Er is een verschuiving zichtbaar van een sterke, sturende overheid naar lokale en spontane vormen van organisatie met een waaier aan belanghebbenden. Onvoorspelbare processen met creatieve oplossingen. Zonder vastomlijnde structuren, maar als een meanderende rivier. Geïnteresseerden doen er goed aan zich de komende pagina's door de verschillende dimensies van groene ruimte te laten meevoeren. Ofwel: léés dit magazine!

Peter Pelzer, Hoofdredacteur AGORA

Foto: Brian Gratwicke

Thema: Groene ruimte

- 04 **Samen werken aan een groene stad**
INLEIDING Roos de Haan
- 08 **Coproductie: 'loss' of oplossing?**
ESSAY Rianne van Melik
- 12 **New York groener door privaat initiatief**
ESSAY Steven Stolk
- 16 **Culemborgse pioniers van het zelfbeheer**
CASUS Trijntje Tilstra
- 20 **Buurtmoestuinen in kaart**
CASUS Elsbeth van den Bout
- 24 **Zelfbeheer als katalysator voor ecologisch begrip**
ESSAY Sjoerd Brandsma & Dirk Oudes

Gemeenschappelijke tuin in Vancouver, Canada. Foto: Tessie Dijkers

Varia

- 28 **Broodheren en geëngageerde academici**
DE VERGELIJKING Peter Pelzer & Michiel van Meeteren
- 32 **Plaats maken in de tussentijd**
CASUS Tonie Boxman & Ellen van Holstein
- 35 **Systemische benadering: sleutel tot succes?**
CASUS Tim Snippert & Sven Stremke
- 38 **Asociale sociale stadsontwikkeling**
CASUS Davy Sterkens
- 42 **De bron van planningstheorie**
KLASSIEKERS Andreas Faludi
- 43 **Nieuwe steden op de kaart**
BOEKRECENSIE Michiel Overkamp
- 44 **Tussen ratio en verbeelding**
BOEKRECENSIE Friedel Filius
- 45 **Whisky als motor voor toerisme?**
SCRIPTIERECENSIE Egbert van der Zee
- 46 **Denkend aan de Lange Wapper**
VRIJE RUIMTE Michiel Dehaene
- 47 **Colofon / Het volgende nummer**

agora-magazine.nl

Blijf op de hoogte | Bekijk oude nummers
Deel inhoud uit het actuele nummer

Samen werken aan een groene stad

Roos de Haan

Groene burgerinitiatieven worden toegejuicht omdat ze de sociale samenhang binnen de buurt zouden bevorderen. Juist omdat groene projecten veelal vorm krijgen in deze lokale context is een belangrijke vraag wie de betrokkenen zijn en hoe belangen geborgd worden. In dit nummer belichten verschillende auteurs hoe stedelijk groen gecreëerd en onderhouden wordt en welke participatievormen hierin zijn te ontdekken.

Bloemenzaad en bloembollen bleken een oplossing voor een gebrek aan groen in de Haagse Uitvinderswijk. Een groepje pioniers lanceerde hier in 2012 het zogenaamde 'guerilla gardening'. Hoekjes, rafelrandjes en zelfs de kleinste kieren tussen stoeptegels stortten zij vol met zogenaamde zaadbommen. En met groot succes. Deze methode kreeg navolging van meer buurtbewoners die hiermee kleur aanbrachten in de wijk. Dit voorbeeld van burgers die hun eigen omgeving opfleuren staat niet op zichzelf. De site meergroenzelfdoen.nl, gelanceerd door diezelfde Haagse pioniers, laat zien hoe geweldig eenvoudig het kan zijn om je leefomgeving te beïnvloeden en hoe talrijk de initiatieven zijn.

Intrinsieke groene missie of niet, we zien ook steeds vaker dat de gemeente de burger nodig heeft voor onderhoud van het groen. Zelfbeheer van stukken openbaar groen is in opkomst. Dit heeft alles te maken met slinkende onderhoudsbudgetten en een overheid die steeds meer inziet de burger nodig te hebben om een minimale kwaliteit van buurtgroen te behouden.

Scheppingsdrang in het groen

Dat bewoners hun groene vingers laten gelden in het publieke domein zien we vaker. In veel stadswijken kennen we het beeld van individuele burgers die geveltuintjes aanleggen. Ook zien we steeds meer gemeentelijke bomen vergezeld van een fleurig tuintje op de vierkante meter, de zogenaamde boomspiegel. En dan zijn er de vele grote en

kleine buurttuinen die, op initiatief van bewoners en onder hun bezielende scheppingsdrang, een plaats krijgen in de openbare ruimte van de stad. Succesvolle voorbeelden van bewoners die tezamen werken aan stadslandbouw en stadsnatuur zien we in vrijwel iedere stad terug: 'Transition Tuin' in Apeldoorn, 'Tuin in de Stad' in Groningen, 'Emma's Hof' in Den Haag en 'High Five' in Rotterdam zijn slechts enkele voorbeelden.

Dit soort projecten doen vaak een beroep op fondsen, gemeentelijke subsidies voor stadslandbouw of op de zogenaamde leefbaarheidsbudgetten. De inzet van buurtvrijwilligers maakt het mogelijk een programma draaiende te houden: van workshops tuinieren, een slakkenrace met kinderen, een plantenruilmarkt, tot gewoon buiten spelen. Een maatje groter zijn projecten die door coalities van bewoners, semi-professionals en andere partijen (zoals scholen en GGD's) worden gevormd. Zo zet 'Creative City Lab' in op de expertise van studenten uit de verschillende disciplines om een 'educatieve stadsakker' te realiseren op een voormalig voetbalterrein in Amsterdam Noord. Een beweging op zich vormt 'urban farming'. Hierbij staat voedselproductie, op daken, balkons en in tuinen centraal. Het Rotterdamse 'Uit je Eigen Stad' en 'Eetbaar Utrecht' zijn hier voorbeelden van.

De gemeente heeft de burger nodig voor onderhoud van het groen

Al deze initiatieven hebben gemeen dat zij mogelijkheden grijpen publieke ruimte in de stad ten nutte te maken van gemeenschap en gezonde voeding. Ook fleuren zij de stedelijke omgeving op, te meer daar zij nogal eens worden gerealiseerd op onbenutte terreinen die door de terugtrekkende bewegingen op de vastgoedmarkt voorlopig braak blijven liggen.

De eerste oogst bosuien in een kersvers aangelegde school- annex buurttuin in Utrecht, augustus 2012.

De burger als gezochte coproducent

Veel van al dat 'hands on' in het groen komt niet alleen van de burger zelf. Gemeenten gaan namelijk, onder het mom van gedeelde verantwoordelijkheid en genoodzaakt door bezuinigen ook zelf op zoek naar burgerparticipatie. Om te bezuinigen bieden zij steeds vaker hun groen 'ter adoptie' aan. In Breda werd die bezuinigingsmaatregel scherp op tafel gelegd. Tenzij bewoners verklaarden onderhoud op zich te nemen, zou op diverse plekken kostenintensief groen, waaronder rozenperken, omgevormd worden naar laagwaardiger groen of zelfs geheel vervangen worden door tegels. Tegels, wat gras misschien, óf hoogwaardig groen in zelfbeheer, was dus de keuze die deze gemeente haar inwoners voorlegde. Een klein jaar na de aankondiging hebben zo'n 75 groepen Bredanaars zich aangemeld voor groen in zelfbeheer. Participatie lijkt hier, bij gebrek aan alternatieve keuzes, min of meer afgedwongen.

Zelfbeheer is iets waar gemeenten mee experimenteren. Het uitdenken van spelregels en kaders, in samenspraak met bewoners, hoort daarbij. Deze werkwijze vraagt van gemeentelijke diensten en burgers dat zij hun rollen herdefiniëren. Bewoners komen niet meer weg met 'daar betaal ik toch belasting voor'. Andersom is bij de gemeente een flexibele houding en gezonde dosis van loslaten nodig wanneer bewoners 'hun' openbare ruimte gaan beheren. Deze omslag in denken gaat nog een stapje verder wanneer burgers vanuit hun idealen met initiatieven komen die de ambtenaren uitdagen om hun perspectief te verleggen en facilitair op te treden. De huidige afslanking van banen bij

gemeentelijke diensten biedt in dit opzicht niet alleen belemmeringen, maar ook kansen.

Zelfbeheer van (delen van) de buitenruimte is ook een aandachtsveld voor scholen en - niet in de laatste plaats - voor woningcorporaties. Woningcorporaties zijn steeds vaker met huurders in gesprek over zelfbeheer van de buitenruimte. De motivatie om dat gesprek aan te gaan kan van twee kanten komen. Soms, zoals in de Utrechtse wijk Spinozaplantsoen, geven bewoners aan dat ze graag zelf invulling geven aan één of twee vierkante meter bij hun voordeur. In het geval van het Delftse Poptahof was het wonincorporatie Woonbron die met de bewoners in gesprek ging over 'ontstening' van de buitenruimte en zelfbeheer.

Er zijn meer bewonersgroepen die zich manifesteren als gesprekspartner van corporatie of gemeente. In de VINEX wijk EVA-Lanxmeer in Culemborg zien we zelfs een vorm van coproductie tussen bewoners en gemeente. In deze AGORA laat Trijntje Tilstra zien dat de bewoners van deze wijk de verantwoordelijkheid voor groenonderhoud op zich nemen en invulling geven aan een gemeenschappelijke (sociale en ecologische) visie op de leefomgeving. Als gelijkwaardige partner met de gemeente werken zij samen aan het groenbeheer. EVA-Lanxmeer wordt dan ook vaak gezien als een geslaagd voorbeeld van zelfbeheer in een ecologische wijk.

Sturen op groen

Wat is de betekenis van deze verantwoordelijkheid die burgers naar zich toe trekken enerzijds, en de door de krappe gemeentelijke huishoudboekjes uitgelokte participatie anderzijds? Is de levensduur hiervan beperkt tot de economische crisis, of hebben ze over een tijdje post gevat en zullen ze onderdeel zijn van de manier waarop groen in de stad vorm krijgt en beheerd wordt?

AGORA denkt het laatste. Crisis of niet, we zien toch dat groen minder vaak 'vanzelf' een sluitpost in de gemeentelijke begrotingen is. We kunnen vaststellen dat heel wat steden hebben toegewerkt naar een nieuw experimenteel model dat gemeenten laat 'rekenen' met de waarden van groen. Dit fenomeen staat bekend onder de naam TEEB: The Economics and Ecology of Biodiversity. Die interesse voor groen in de stad wordt verder gevoed door allerlei uitwisselingen tussen burgers in de voorhoede van stadsnatuur of stadslandbouw, wetenschappers en instituten. Met grote regelmaat is er een debat, lezing of masterclass over dit onderwerp. Toonaangevend is de aandacht die Platform31, als belangrijk adviseur voor de nationale overheid, laat uitgaan naar stedelijk groen door particuliere initiatieven. Op 25 mei van vorig jaar wijdde het een heel kennisatelier aan dit onderwerp en binnenkort vindt er een vervolgssessie plaats voor beleidsmakers, politici en geïnteresseerden. Ook het in 2012 verschenen tijdschrift 'De Groene Stad' is bedoeld om succesvolle maatschappelijke en particuliere initiatieven die de stad groener en socialer maken te exposeren en anderen hiertoe te motiveren.

Wetenschappelijke inzichten onderbouwen de waarde van gezamenlijk gecreëerd groen voor de stad. Onderzoeken van Van Hall Larenstein en de Universiteit Wageningen, maar ook uit de hoek van de stedenbouwers en architecten, stellen dat participatieve groenprojecten samenleven en gezondheid bevorderen. Ze spreken over de intrinsieke

Voormalige spoorlijn 'The High Line' in New York, een voorbeeld van nieuwe groene plekken in stedelijk gebied. Foto: Trijntje Tilstra

waarde van natuur in de stad, moestuinieren, buiten spelen en over stadslandbouw als middel tot 'sociale cohesie'. In haar boek 'The Hungry City' gaat Carolyn Steel nog een stap verder: wij stadsbewoners moeten gezamenlijk groente gaan verbouwen, opdat we kunnen sámenleven en óverleven. Zij maakt de relevantie hiervan duidelijk voor oude industriesteden als Detroit die al decennialang te maken hebben met ontvolking en een selecte groep van achterblijvers voor wie stadslandbouw van vitaal belang is.

Ongeacht de verschillen in opvattingen die we in de literatuur tegen komen is het duidelijk dat groene burgerinitiatieven worden omarmd vanwege hun potentie om sociale samenhang en gezondheid binnen de stad te stimuleren. Ook lijkt aannemelijk dat de burger nodig is om het stedelijk groen op peil te houden.

Lokaal groen biedt een podium aan de kracht van de gemeenschap

Perspectieven op samenwerking

Kortom, het is tijd voor een AGORA over stedelijk groen door vereende krachten. Dit nummer belicht de samenwerkingsverbanden tussen bewoners, instellingen en gemeenten en de resultaten hiervan.

In het eerste artikel neemt Rianne van Melik ons mee in de geschiedenis van private betrokkenheid in de ontwikkeling en het beheer van het publieke domein. Het artikel biedt tegenwicht aan de idee dat groene burgerinitiatieven nieuw zouden zijn: in vroegere tijden was de particuliere zorg voor de stadse natuur zeker niet ongewoon,

maar dan op initiatief van 'weldoeners' en grote bedrijven. Vervolgens lezen we in het artikel van Steven Stolk over succesvolle samenwerkingsverbanden die New York hebben verrijkt met groene plekken midden in de stad zoals 'The High Line', een voormalige spoorlijn. De samenwerking tussen bewonersgroepen, bedrijfsleven en gemeente blijkt vruchtbaar wanneer alle partijen kansen zien om waarde toe te voegen aan de openbare ruimte en haar rol in het samenwerkingsproces inneemt. Stolk besluit zijn artikel met vier lessen voor coproductie in de Nederlandse praktijk. Voor de Amsterdamse buurtvereniging 'Wetering Duurzaam' zijn de 'High Line', en de latere 'Low Line', in ieder geval aansprekende voorbeelden. Geïnspireerd door deze concepten presenteerde ze dit voorjaar aan het stadsbestuur haar inrichtingsplan voor een ondergronds park. Het is hoopvol dat er in deze financieel krappe tijden naar innovatieve coalities wordt gezocht die de kwaliteit van de stedelijke openbare ruimte vooruit helpen.

Trijntje Tilstra schrijft over de coproductie die ten grondslag heeft gelegen aan de ecologische wijk EVA-Lanxmeer. Een bijzondere wijk waar bewoners al vanaf het begin het groen beheren en vormgeven. AGORA interviewde twee bevolgen bewoners om te achterhalen wat de succesfactoren van deze wijk zijn en hoe deze aanpak als voorbeeld voor anderen kan dienen. Op dit artikel volgt een inventarisatie van de burgerinitiatieven die in Amsterdam allerlei - al dan niet eetbare - vormen van groen hebben geïntroduceerd voor en door de lokale gemeenschap. Van den Bout en collega's van de Dienst Ruimtelijke Ordening hebben onderzocht wat de drijfveren van de initiatiefnemers zijn en wat hun achtergrond is. Tot besluit volgt een pleidooi van Brandsma en Oudes, twee landschapsarchitecten. De auteurs beargumenteren dat de participatie van groepen burgers kansen biedt om een kwaliteitsimpuls in stedelijk groen te realiseren. De auteurs stellen dat

ecologische waarden - lange tijd genegeerd bij inrichtingsontwerpen - alle aandacht verdienen en reiken hier instrumenten voor aan.

De artikelen in deze AGORA onderschrijven dat lokaal groen een middel is en tegelijkertijd aan betrokkenen een podium biedt om de kracht van de gemeenschap te benutten. Een middel, omdat groen bewoners aanspreekt; een podium omdat er naar de wensen en mogelijkheden van meerdere betrokken wordt geluisterd en er een traject wordt aangegaan met elkaar. Duidelijk is ook dat de eerder genoemde projecten anderen inspireren en dat pioniers in groen niet alleen vooruitstrevende ideeën kunnen hebben, maar ook nog eens over energie beschikken om anderen te overtuigen. AGORA denkt dat gemeenten en andere partijen meer kunnen profiteren van deze initiatieven, zeker omdat men het er over eens is dat groene initiatieven de stad socialer en gezonder maken. Maar hoe zit het dan met de buurt, de participatie en de vertegenwoordiging van belangen? Behalve dat de auteurs kansen voor sociale cohesie benoemen, maken we uit de studie in Amsterdam op dat groen sociale relaties ook onder druk kan zetten. En wat te doen in situaties waarbij regie nodig is? Bijvoorbeeld bij verschil in opvattingen tussen partijen, maar ook bij ontbreken van de juiste coalities, of simpelweg door gebrek aan draagvlak. Terug naar het voorbeeld van Breda: burgers de keuze geven tussen 'stenen' of groen in eigen beheer. Wat zou er gebeurd zijn wanneer zich slechts een enkele bewoner had gemeld? Ligt het lot van groen dan in de handen deze ene bewoner? En wie zijn die bewoners die het groenbeheer op zich nemen? Is er geen sprake van selectiviteit, bijvoorbeeld naar sociaaleconomische positie, leeftijd of buurt?

In dat licht bezien moeten er nogal wat hordes genomen worden om tot het door Brandsma en Oudes bepleite 'democratische ecologische groen' te komen. Deze overdenkingen zijn nodig en verkennen de beperkingen binnen het sociale domein van de buurt, echter laten onverlet de kracht van de lokale context waar zoveel moois in het groen tot stand wordt gebracht. Wij hopen dat de voorbeelden in deze AGORA ertoe bijdragen dat we de mogelijkheden van samenwerking in het groen beter in beeld hebben en dat ze als inspiratiebron dienen voor burgers, beleidsmakers en maatschappelijke instellingen om samen te werken aan de groene stad.

Roos de Haan (roosdehaan@zonnet.nl) is geograaf en zelfstandige in onderzoek en advies openbare ruimte (www.roosdehaan.nl). Ze houdt zich onder andere bezig met enkele groenprojecten in Utrecht. Daarnaast is zij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

'Een Park tussen Metro en Straat' in 'Duurzaamheid en Natuur', Trouw, zaterdag 2 februari 2013.

CROW (2012) Baten van de Openbare Ruimte: Maatschappelijke Kosten en Batenanalyse van Inrichting en Beheer.

TEEB Stad (2012) Groen Loont met TEEB Stad. Gemeenten Redeneren, Rekenen en Verdienen met de Baten van Natuur en Water, Stichting Open Boek, Deventer.

ADVERTENTIE

Sim City - de Toekomst op de Tekentafel

SYMPOSIUM – Dinsdag 14 mei 2013 te Utrecht

Tianjin, Chongqing, Wuhan: Chinese steden met meer dan 5 miljoen inwoners. Maar wie kent deze steden? Meer dan de helft van alle mensen op aarde woont in de stad en het aantal steden en stedelingen neemt toe. Dit heeft veel gevolgen, onder andere voor de wereldwijde machtsbalans en het handelsnetwerk, maar ook voor de inrichting van steden.

In de plannen voor stedelijke inrichting speelt, naast de groei van het aantal steden en stedelingen, ook kwaliteit een grote rol. Zo moeten voorzieningen snel te bereiken zijn en een goed werkend openbaar vervoersnetwerk is noodzakelijk. Duurzaamheid en het inspelen op klimaatproblematiek is in deze ontwikkelingen van groot belang. Deze en andere ontwikkelingen maken het des te interessanter om een kijkje te nemen in de toekomst van de stad: hoe ziet de stad er dan uit? Welke ontwikkelingen zijn er gaande? Kortom: hoe ziet de stad van de toekomst er uit?

Het thema van het symposium, georganiseerd door VUGS (studentenvereniging geografie van de Universiteit Utrecht), is daarom de stad van de toekomst. Het symposium gaat in op de toekomst van Nederlandse steden en heeft tot doel de deelnemers te inspireren en na te laten denken over de toekomst van de stad.

Iedereen is van harte welkom tijdens dit symposium. De kosten voor de gehele dag, inclusief koffie, thee een lunch en borrel, bedragen €5,00. Het symposium vindt plaats op dinsdag 14 mei 2013, te Janskerkhof 14. Meld u aan op www.stadssymposium.nl! Op deze website vindt u tevens informatie over de sprekers en de dagindeling.

Coproductie: 'loss' of oplossing?

Rianne van Melik

Vanwege toenemende bezuinigingen zijn gemeenten steeds minder in staat zorg te dragen voor de aanleg en het beheer van de openbare ruimte. Meer samenwerking tussen publieke en private partijen kan een oplossing zijn, maar lijkt een taboe door angst voor privatisering. Toch is coproductie – ook in Nederland – allesbehalve nieuw en kan het mogelijkheden bieden voor de handhaving en verbetering van openbare ruimte.

De aanleg, maar vooral het beheer, van openbare ruimte is een kostbare aangelegenheid. PricewaterhouseCoopers berekende in 2010 dat meer dan tweederde van de Nederlandse gemeenten te maken heeft met tekorten op hun totale begroting. Voor veel overheden zit er niets anders op dan te bezuinigen, ook op investeringen in de openbare ruimte. Tegelijkertijd bestaat er een wens bij andere partijen een rol te spelen in de openbare ruimte. Dit varieert van burgers die moestuintjes willen aanleggen in gemeentelijke plantsoenen tot woningcorporaties en andere investeerders die de waarde van hun vastgoed willen verhogen door de omgeving te verbeteren.

Toenemende samenwerking tussen publiek en privaat – ook wel coproductie genoemd – ligt dan ook voor de hand, maar de angst voor privatisering, toenemende regulering en vercommercialisering lijkt voorsnog te overheersen. Het dominante beeld in wetenschap en beleid is dat openbare ruimten voor iedereen vrij toegankelijk moeten zijn, zonder entreegelden, strenge regels of sluitingstijden. Om dat beeld waar te maken moet de openbare ruimte wel haast in publieke handen zijn. Dit artikel stelt de vanzelfsprekendheid van gemeentelijk beheer en eigendom van Nederlandse openbare ruimte ter discussie. Hoewel ook voorbeelden zullen worden genoemd van (winkel)straten en pleinen, zal er met name ingegaan worden op groene open(bare) ruimte. Parken zijn van groot belang voor de gezondheid van stadsbewoners, sociale cohesie en toerisme. Deze voordelen zijn echter vaak

impliciet, terwijl de kosten expliciet – en meestal nog voor rekening van de gemeente – zijn. Juist in de groene openbare ruimte lijkt private betrokkenheid bij aanleg en beheer een oplossing te kunnen zijn. Of is de angst gegrond en is er toch sprake van 'loss'?

Historische terugblik

Een blik in de geschiedenis laat zien dat publiek-private samenwerking op het gebied van openbare ruimte in het verleden geen taboe, maar de normaalste zaak van de wereld was. In de middeleeuwen speelden lokale overheden een dominante rol bij de ontwikkeling en uitbreiding van hun stad. Zo kocht het stadsbestuur van Hoorn in 1559 een huis naast de Waag, waardoor de Kaasmarkt als openbaar handelsplein ontstond. Ook in andere steden bemoeide de overheid zich met onder andere het soort plaveisel, de breedte van straten, de aanleg van bruggen en de handhaving van het openbare karakter van straten en parken. Toch was het stadsbestuur zeker niet de enige verantwoordelijke partij: de overheid regelde de zogenaamde openbare werken, maar de gilden voerden ze uit. Van der Cammen en De Klerk stellen dan ook dat het vertrouwde beginsel van publieke regeling en particuliere uitvoering van openbare werken berust op een lange traditie.

Private betrokkenheid bij openbare ruimte was in het verleden geen taboe, maar de normaalste zaak van de wereld

Deze private betrokkenheid duurde in wisselende mate eeuwenlang voort. Tot de negentiende eeuw waren veel open gebieden in Westerse steden privaat eigendom en beperkt toegankelijk. Bekend zijn de

Het Burgemeester Loeffplein in Den Bosch. Eigenaar Nationale Nederlanden heeft via de grondexploitatie onder meer bijgedragen aan het herontwikkelingsbudget van het plein.

zorgvuldig beheerde, koninklijke domeinen rond Parijs, waaronder Versailles. Deze plekken dienden vaak voor vermaak van de bourgeoisie, bijvoorbeeld voor de jacht. Ook in Nederland speelde de rijke elite een belangrijke rol bij de aanleg van grote delen van de stad, zoals bij het Vondelpark (Amsterdam) en Agnetapark (Delft), dat door fabriekseigenaar Van Marken in 1884 werd aangelegd. Overtuigd van het belang van een goede woon- en werkomgeving voor het aantrekken, behouden en functioneren van zijn arbeiders, liet hij huizen, scholen en andere faciliteiten bouwen in een parkachtige omgeving. Hoewel het Agnetapark niet op alle vlakken een succes bleek (te hoge woonkosten en teveel sociale controle door Van Marken die zelf ook in het park woonde), vervulde het wel een voorbeeldfunctie in het land. Rond 1900 waren er al enige tientallen kleine particuliere tuindorpen verzeen. De negentiende eeuw kan dan ook worden betiteld als een periode waarin de private sector een dominante rol speelde bij de creatie van open(bare) ruimten.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werden parken en andere open gebieden steeds vaker opengesteld voor het publiek. Industrialisatie en urbanisatie hadden voor een explosie van steden gezorgd. De leefcondities van de arbeidersklasse waren vaak erbarmelijk en leidden tot de uitbraak van ziektes zoals cholera en tuberculose. De bevolking groeide exponentieel, zodat er al snel in veel Neder-

landse steden sprake was van een nijpende overbevolking binnen de stadsmuren. De openbare ruimte kwam steeds meer onder druk te staan, terwijl de vraag naar groen en ruimte juist steeg. De afbraak van stadsmuren zorgde in veel steden voor uitbreidingsmogelijkheden. In Utrecht raakten de stadsmuren in onbruik door de ontdekking van granaten en aanleg van de Nieuwe Hollandse Waterlinie (1816-1821). Op de voormalige omwalling werd in 1872 het Singelpark aangelegd naar een ontwerp van landschapsarchitect Zocher. Het gebied rondom de Singel werd zo getransformeerd van verdedigingslinie naar openbaar recreatiegebied.

Ook buiten Nederland zorgden industrialisatie en de groei van steden voor een groeiende waardering voor groen. Soms dienden nieuwe groenvoorzieningen nog vooral voor het private woongenot van welgestelden – zoals de Georgian Squares in Londen en Dublin – maar er werden door overheden ook grote publieke parken voor stedelingen aangelegd, zoals Central Park in New York. Veel van de nieuwe recreatiegebieden werden dan ook publiek domein: in eigendom en beheer van de lokale overheid en toegankelijk voor iedereen. Dit luide een nieuw tijdperk in, waarin de rol van de overheid in de (Nederlandse) stedenbouw groter werd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd de Nederlandse overheid steeds dominanter als programmeur, planner en financier van stedelijke

ontwikkelingsprocessen. In de jaren vijftig en zestig richtte ze zich vooral op wederopbouw en stadsvernieuwing, met name in gebombardeerde steden. De focus lag op de gebouwde omgeving om de woningnood tegen te gaan. Vanaf de jaren zeventig verschoof dit geleidelijk naar de niet-bebouwde, open(bare) ruimte. Straten in Nederlandse binnensteden werden tot voetgangersgebied verklaard en vanaf de jaren tachtig werden vele havengebieden gerevitaliseerd. In navolging van de 'Vierde Nota Ruimtelijke Ordening' (1988) en succesvoorbeelden als de 'Kern Gezond Nota' in Den Haag werden steeds meer stadspijnen en (winkel)straten herontwikkeld. Zowel op nationaal als lokaal niveau werd de openbare ruimte een overheidsaangelegenheid.

Toename van private betrokkenheid

Deze dominante rol van de overheid bij de handhaving en verbetering van openbare ruimte lijkt langzamerhand te veranderen. Steeds vaker worden burgers en bedrijven erbij betrokken en is de gemeente niet (meer) de enige verantwoordelijke. De mate van coproductie verschilt. Soms is de samenwerking zeer vergaand, zoals bij de Beurstraverse. Deze 'Koopgoot' is in 1996 aangelegd door een consortium dat – naast de gemeente Rotterdam – bestaat uit de ING en pensioenfond Focas. De partijen betalen samen voor het onderhoud en de beveiliging van de verdiepte winkelstraat. Het is privaat gebied, maar wel publiek

toegankelijk. Een ander voorbeeld uit Rotterdam is proefpark 'De Punt'. Dit terrein in Delfshaven van ongeveer 40 bij 400 meter lag lange tijd braak, totdat de gemeente de onafhankelijke organisatie 'Creatief Beheer' in 2004 de opdracht gaf er "iets leuks en zinvol" voor de buurt mee te doen. Het beheer – inclusief onderhoud van speeltoestellen, toezicht op de volkstuintjes en de organisatie van educatieve trajecten voor buurtkinderen – is dus als het ware door de gemeente uitbesteed aan een particuliere partij.

In andere Nederlandse steden zijn vergelijkbare voorbeelden van coproductie, hoewel zelden met zo'n grote private betrokkenheid als bij de Beurstraverse. Soms nemen private actoren het initiatief tot herinrichting, zoals VendexKBB en Multi bij het Statenvlein in Dordrecht. In andere gevallen brainstormen ze actief mee over het ontwerp en/of financieren ze indirect mee aan de herontwikkeling van openbare ruimte via de grondexploitatie, bijvoorbeeld Interpolis bij het Van Heekplein in Enschede en Nationale Nederlanden bij het Burgemeester Loeffplein in Den Bosch.

Deze terugkeer naar meer private betrokkenheid heeft verschillende oorzaken. Ontwikkelaars en investeerders zijn niet (meer) alleen geïnteresseerd in hun eigendom, maar ook in de ruimte eromheen. Ze denken de waarde van hun eigendom te verhogen door de herinrichting van de omliggende openbare ruimte. Gemeenten hebben op hun

Het Van Heekplein in Enschede. Eigenaar Interpolis heeft via de grondexploitatie bijgedragen aan het herontwikkelsbudget van het plein.

beurt belangstelling om private partijen bij herontwikkelingsprocessen in de binnenstad te betrekken. Vanwege decentralisatie van de nationale overheid moeten ze steeds meer zelf voor hun eigen ruimtelijke ontwikkeling en inkomsten zorgen, wat nog eens wordt bemoeilijkt door de huidige economische crisis. Dit betekent dat gemeenten moeten zoeken naar andere (private) bronnen voor het financieren van ruimtelijke ontwikkelingen en tevens de stad actief moeten promoten. Dit kan gedaan worden door middel van citymarketing, maar ook door de openbare ruimte opnieuw in te richten op een spraakmakende manier. Door de handen ineen te slaan kan een win-winsituatie ontstaan voor zowel publieke als private partijen. Bovendien was de herinrichting van openbare ruimte in de jaren negentig en begin eenentwintigste eeuw vaak onderdeel van een grotere, integrale vernieuwingsslag van binnensteden. Dit betekende bijna automatisch dat niet alleen de overheid betrokken was, maar ook vastgoedeigenaren, winkeliers en inwoners. Intensievere samenwerking was dus niet alleen wenselijk, maar ook onvermijdelijk.

Met een kritische blik op de haalbaarheid en gevolgen kan coproductie als oplossing worden beschouwd in plaats van verlies

'Loss of public space?'

Toch blijft de private betrokkenheid in Nederland relatief bescheiden in vergelijking met landen als de Verenigde Staten of het Verenigd Koninkrijk. Stolk laat verderop in dit themanummer zien dat er vele voorbeelden zijn van groene openbare ruimten in New York die door private partijen zijn herontwikkeld en/of worden beheerd, zoals Bryant Park en de High Line. Het is de vraag of dergelijke initiatieven in Nederland wenselijk zijn. De wetenschap geeft hier geen duidelijk antwoord op. Enerzijds is er een groep pessimisten, waaronder Sorkin en Kohn, die private betrokkenheid zien als bedreiging voor de toegankelijkheid en diversiteit van openbare ruimten. Ze spreken in termen van 'loss' en 'end of public space' om aan te geven dat het publieke karakter van openbare ruimte verloren gaat door afsluiting, cameratoezicht, regulering en vercommercialisering. Cruciaal hierbij is dat geprivatiseerde ruimten op het eerste gezicht openbaar lijken, maar dat ze worden beheerd en gecontroleerd voor private doeleinden, en dus niet echt openbaar zijn. Door private betrokkenheid kunnen openbare ruimten niet meer functioneren als ontmoetingsplaats van een diverse groep mensen of bijvoorbeeld als protestplaats.

Anderzijds zijn er wetenschappers, zoals De Magalhães, die optimistischer zijn over private betrokkenheid. Zij stellen dat er niet simpelweg sprake is van een 'corporate take-over', waarbij het eigendom overgaat van publiek naar privaat, maar dat het in plaats daarvan gaat om een nieuwe verdeling van rollen, rechten en verantwoordelijkheden waarbij publiek en privaat met elkaar samenwerken om tot een goed eindresultaat te komen. De pessimisten schetsen

volgens hen bovendien een te geïdealiseerd beeld van toegankelijkheid: geen enkele openbare ruimte is werkelijk openbaar. Er gelden altijd regels, en maatregelen die voor sommige gebruikers als beperkend worden beschouwd (zoals cameratoezicht), kunnen voor anderen juist als bevrijdend worden ervaren. Daarnaast kunnen ruimten in privaat eigendom wel degelijk het publieke belang dienen. Als het gaat over verminderde toegankelijkheid door private betrokkenheid, is het daarom de vraag voor wie een openbare ruimte minder of meer toegankelijk wordt.

Privatisering vs. coproductie

Ook buiten de wetenschap blijft privatisering een beladen term. Momenteel loopt een parlementair onderzoek naar de nadelige gevolgen van de verzelfstandiging van overheidsdiensten tussen 1990 en 2010. "Privatisering blijkt geen walhalla" kopte de Volkskrant daarover afgelopen juni. In dezelfde maand verscheen in de Britse krant 'The Guardian' een serie artikelen over de privatisering van openbare ruimte, inclusief een oproep aan de lezers om de 'verloren' publieke ruimte mee in kaart te helpen brengen. Hiermee hoopt de krant inzichtelijk te maken hoeveel openbare ruimte onder 'corporate control' is.

Deze geluiden geven privatisering alleen maar een negatieve lading. Toch is private betrokkenheid in groene openbare ruimte niet per se slecht, het kan ook juist een oplossing bieden – zoals het in het verleden ook heeft bijgedragen aan de totstandkoming van openbare ruimte. Belangrijk hierbij is het onderscheid tussen verantwoordelijkheid delen (coproductie) en het compleet overdragen aan de markt (privatisering). Coproductie gaat over het vinden van andere inkomstenbronnen of beheerders om de kwaliteit van de openbare ruimte te kunnen behouden of verbeteren, zonder dat dit meteen betekent dat het eigendom ervan overgaat in private handen. Met een kritische blik op de haalbaarheid en gevolgen ervan zou coproductie dan ook als mogelijke oplossing moeten worden beschouwd in plaats van een verlies.

Rianne van Melik (r.vanmelik@fm.ru.nl) is universitair docent binnen de sectie Geografie, Planologie en Milieu (Faculteit der Managementwetenschappen) aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

Literatuurselectie

- Cammen, H., van der & L. de Klerk (2003) Ruimtelijke Ordening: Van Grachtengordel tot Vinex-wijk. Houten: Het Spectrum.
- De Magalhães, C. (2010) Public space and the contracting-out of publicness: A framework for analysis, *Journal of Urban Design* 15, nr. 4, pp. 559-574.
- Kohn, M. (2004) *Brave New Neighborhoods. The Privatization Of Public Space*. New York: Routledge.
- Melik, R. van (2010) Publiek versus privaat op straat: Hoe burgers en bedrijven meer kunnen worden betrokken bij publieke ruimte, *Topos* 20, nr.2, pp. 8-12.
- Sorkin, M., ed. (1992) *Variations on a Theme park: The New American City and the end of Public Space*. New York: Noonday Press.

New York groener door privaat initiatief

Steven Stolk

Groene openbare ruimte wordt steeds bepalender voor de concurrentiekracht en leefbaarheid van steden. Dat lijkt gecompliceerd, met name omdat beheer voornamelijk als publieke aangelegenheid wordt gezien. Echter, New York toont dat publieke en private belangen elkaar 'ontmoeten' in de openbare ruimte en dat coproductie de waarden van de openbare ruimte opnieuw vaststelt en benut.

Het denken in 'nieuwe verdienmodellen' is op dit moment een veelbesproken onderwerp in ruimtelijk ordenend Nederland. Dat is niet voor niets. De stedelijke ruimtelijke opgaven worden complexer en duurder, waarbij verantwoordelijkheid en zeggenschap over meer partijen verdeeld worden. Hierbij wordt de opkomst van private betrokkenheid bij beheer van maatschappelijke voorzieningen vaak pas benut als uitvalsweg voor tekortkomingen van de overheid, terwijl samenwerking tussen publieke en private partijen veel meer mogelijkheden biedt. Daarom is een andere instelling nodig. In plaats van samenwerking op basis van kostenreductie, zoals het geval is in veel PPS-constructies, zou de nadruk meer moeten liggen op coproductie op basis van waardecreatie. Dit ligt echter moeilijk, aangezien er een zekere angst heerst voor het delen van publieke verantwoordelijkheid en het verkennen van een gedeeld belang in de groene openbare ruimte.

Een stad waar deze angst steeds meer wordt weggenomen is New York. Haar 113 km² grote parksysteem onder toezicht van het gemeentelijke 'Department of Parks and Recreation' (DPR) fungeert hier als toneel van coproductie en waardebenutting. Als reactie op het uitblijven van overheidsingrijpen in de jaren zeventig en tachtig is privaat initiatief de redding van belangrijke openbare ruimten als Central Park, Prospect Park, Bryant Park en Union Square Park. Ook meer recente transformaties van de High Line en Brooklyn Bridge Park passen in dit rijtje.

Bryant Park: stedelijke oase als onderneming

Nabij het altijd drukke Times Square vinden velen hun rust in het meest intensief gebruikte groenstrookje van Manhattan: een centraal gelegen grasveld, met daaromheen de meest uiteenlopende beplanting, ruim 2.000 verplaatsbare Parijse klapstoeltjes en op Disneyland gebaseerde 'food kiosks', inclusief carrousel en gratis draadloos internet. Behalve dat het park er mooi bij ligt, is het ook een schoolvoorbeeld van succesvolle transformatie van verloederde openbare ruimte. In de jaren zestig en zeventig stond het 'Needle Park' bekend om haar drugsdeals, verkrachtingen en moorden. Als reactie op de almaar verslechterende leefomgeving en het inadequaate handelen van de gemeente startte 'parkman' Daniel Biederman in 1980 samen met lokale ondernemers de 'Bryant Park Restoration Corporation' wat later zou over gaan in de 'Bryant Park Management Corporation' (BPMC). Het park is in feite onderdeel van het 'Business Improvement District' (BID). Het beheer en onderhoud ervan betreft een coproductie tussen de gemeente, het Department of Parks and Recreation, vastgoedeigenaren en huurders rondom het park.

Deze vorm van coproductie zorgt voor een structurele inkomstenbron voor de transformatie van het park. Onder toezicht van de gemeente wordt bij de deelnemers van het BID naast de onroerend-goedbelasting een extra heffing op de vastgoedwaarde berekend, de zogenaamde 'assessment'. De voorwaardelijke zeggenschap over de hoogte en besteding hiervan rust bij de BPMC. In 1988 werd het park tijdelijk gesloten voor grootschalige renovatie. Twaalf jaar na de oprichting van de BPMC, en \$30 miljoen aan (grotendeels private) investeringen verder, heropende het park in 1992. Sindsdien zijn de aangrenzende panden in waarde gestegen met 70 tot 90 procent. De verdiensten uit het BID vormen al lang niet meer de belangrijkste inkomstenbron. Zo zijn er verschillende concessies afgesloten met horecabedrijven in het park die behalve een maandelijkse huur ook een winstpercentage afdragen. Tevens vindt sponsoring plaats. Televisiezender HBO, Coca-Cola, Southeast Airlines en Bank of America zorgen

Links de situatie van de High Line totdat onder invloed van privaat initiatief het gebied ter hand werd genomen. Rechts de situatie na herbestemming door coproductie.

voor subtiele en minder subtiele referenties in het park, maar vooral voor een vette parkkas. Daarnaast kan het park afgehuurd worden voor (privé-)activiteiten, op voorwaarde dat het merendeel van het park toegankelijk blijft voor andere bezoekers. Het grasveld voor een dagdeel afhuren begint bij \$100.000. Samen levert dit jaarlijks \$8 miljoen op, waarvan 94 procent wordt uitgegeven aan beheer- en kapitaalinvesteringen.

De High Line: openbare ruimte als publieke belegging

Geen enkele toerist is ontgaan dat Manhattan er een nieuwe attractie bij heeft: namelijk de High Line. De vele aandacht heeft dit project tot een groot succes gemaakt. De High Line is begonnen bij twee buurtbewoners die de vervallen spoorlijn wilden redden en is nu geprofessionaliseerd in de non-profit organisatie 'Friends of the High Line' (FHL). Het private initiatief strekt zich ruim twee kilometer uit over 22 bouwblokken en doorkruist daarbij vanaf W36th Street de wijken Chelsea, Meatpacking District en Gansevoort Street in West Village. Sinds april 2006 heeft de gemeente in nauwe samenwerking met de FHL de eerste twee delen tot een park ontwikkeld. Ruim driekwart van de \$152 miljoen aan ontwikkelingskosten zijn door de gemeente betaald. Het resterende gat is door FHL zelf gedicht middels fundraising, een vanouds populaire manier om in New York publieke middelen te cofinancieren. De gemeente is voor 30 procent (financieel) verantwoordelijk voor het beheer. De overige kosten komen voor rekening van de FHL.

De gemeente New York besloot tot financiering van dit enigszins risicovolle project simpelweg omdat zij dit als een belegging zag in het gebied rond de High Line. Allereerst zijn de ontwikkelrechten toebehorend aan de grondeigenaren onder het viaduct, ook wel 'air rights' genoemd, uitgegeven als 'transferable development rights' (TDR's), ter compensatie voor het niet kunnen benutten van dit recht. Deze uitwisselbare ontwikkelrechten zijn verkocht aan grondeigenaren in de directe omgeving van de High Line, die daarmee nieuw vastgoed hebben geïnitieerd of gerealiseerd. Een tweede instrument betrof aanpassing van het bestemmingsplan: in plaats van enkel industriële functies waren nu ook gemixte woon- en commerciële functies in het gebied toegestaan. Net als in Nederland ligt de waarde van een kavel

vast in haar bestemming. Tezamen hebben deze maatregelen er toe geleid dat de marktwerking het stokje overnam. Sinds de transformatie van de High Line is meer dan \$2 miljard aan nieuw vastgoed in het gebied gerealiseerd, met nog eens \$2 miljard in het vooruitzicht. Ook heeft het bestaande vastgoed een waardeverhoging doorgemaakt van 7,5 procent bovenop de autonome groei. In al die jaren hebben de vastgoedbelastinginkomsten van de gemeente een zodanige stijging doorgemaakt, dat niet cofinancieren meer zou kosten.

Coproductie en waardeverhoging van de openbare ruimte kan

BedrijfsInvesteringsZones en vriendengroepen

Terug naar Nederland. Hoe ver reikt onze ervaring met privaat initiatief en bijbehorende financieringsmethoden in de openbare ruimte eigenlijk?

Sinds de jaren tachtig wordt in Nederlands grootste steden geëxperimenteerd met gebiedsmanagement. De Beurstraverse in Rotterdam en het nieuwere Chassépark in Breda zijn hier voorbeelden van. In beide gevallen dragen direct belanghebbenden verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling en/of het beheer van de semi-openbare ruimte middels op maat gemaakte constructies. Met het overwaaien van de BID's naar Nederland wordt de toegevoegde waarde hiervan sinds 2009 onder de Experimentenwet BedrijfsInvesteringsZones (BIZ's) verkend. Problematisch bij voorgaande vormen van gebiedsmanagement blijft het garanderen van een structurele financiering en een evenredige verdeling van kosten en baten. Dit is ook wel bekend als de 'freeriderproblematiek'. De BIZ's moeten hier een oplossing bieden. Geen van de op dit moment actieve BIZ's richten zich echter op openbaar groen. Ze kiezen liever voor de meer commerciële gebieden als bedrijventerreinen en winkelstraten zoals De Lijnbaan in Rotterdam.

Het Nederlands juridisch planningsstelsel beperkt de zoektocht naar het ontlocken van private investeringen in de (groene) openbare ruimte. In tegenstelling tot onze Angelsaksische burens, kennen wij geen

De vele aandacht heeft de High Line in New York tot een groot succes gemaakt. Foto: Steven Severinghaus

instrumenten als 'transferable development rights'. Hierdoor kan herbestemmen op weinig flexibiliteit rekenen. Ook met de nieuwe grondexploitatiewet is waardeverhoging van privaat vastgoed als gevolg van publieke investeringen in de openbare ruimte nog geen wettelijke bevoegdheid voor gemeenten. Men houdt daarmee vast aan het idee dat waardeverhoging toebehoort aan de grondeigenaar. Verder heeft het actieve grondbeleid van gemeenten ervoor gezorgd dat grote waardeverhogingen als gevolg van investeringen nauwelijks mogelijk zijn.

Wel investeerden - zoals Rianne van Melik in haar artikel bespreekt - markt- en maatschappelijke partijen in vroegere tijden al in de stedelijke groene openbare ruimte. Het ooit particuliere Vondelpark is onder meer betaald uit waardeverhoging van het vastgoed rondom. De gemeente Amsterdam is alweer ruim een eeuw eigenaar en hoofdbeheerder van het park, maar wordt in het financieren van de huidige renovatie met een bijdrage van €5 miljoen gesteund door de 'Vrienden van het Vondelpark'. Particulieren kunnen via deze vereniging vanaf tien euro een stukje gras, water, wandelpad, boom of bankje in het park adopteren. Het Westergasterrein wordt op andere wijze uitgevent. Hier dekken de verhuuropbrengsten van de door de gemeente beheerde buitenruimte de beheerkosten van het terrein.

Exemplarisch is ook de openluchtbioscoop op het Museumplein in Rotterdam. Tot 2011 was dit jaarlijks zomerevenement gratis. Een kaartje kost nu €3,-. Wellicht genoeg om het evenement kostendekkend te maken, maar lang niet voldoende om het beheer te financieren. Wellicht helpt het wanneer het evenement de naam Robeco of Unilever voor zich draagt? Stichting 'Vrienden van het Dakpark' heeft in Delfshaven in Rotterdam het stokje van Rini Biemans' 'Creatief Beheer' overgenomen. Zij verwachten 10 procent van het parkbeheer te kunnen

financieren door gedeelten van het park ter adoptie aan te bieden aan een speeltuinvereniging, basisschool en vrijwilligers.

Eén van de weinige parken in Nederland die bovenstaande voorbeelden weet te combineren is Park Sonsbeek in Arnhem. Het bedrijfsleven verbindt maar al te graag haar naam aan het park, door middel van sponsoring. Onder leiding van de parkbeheerder is men er in geslaagd de fysieke, culturele en economische waarde te verknopen. Ook wordt het park en de 'Vrienden van Sonsbeek' geprezen om haar aandacht voor communicatie met verschillende gebruikersgroepen.

Openbare ruimte of themapark?

Het zou naïef zijn te ontkennen dat de toenemende private rol bij beheer van het publiek domein geen weerstand heeft ondervonden. De transformatie van de High Line schopte veel critici en bewoners tegen het zere been. De angst was de creatie van een etaleeproject van welvarende Manhattaners. Toch wordt de groene promenade, met een bijna overontworpen karakter, volop gebruikt als 'must-see'. Ook Bryant Park heeft soms meer het karakter van een pretpark dan van openbare ruimte. Erg spontane dingen gebeuren er namelijk niet. En ondanks dat er een breed scala aan gratis programmering aangeboden wordt, staat Bryant Park bekend om de graag geziene typen parkbezoekers: zakenlieden, welvarende locals en toeristen.

Ondanks de lange ervaring met coproductie, is New York op individuele succesverhalen na nog steeds niet probleemvrij. De huidige beheeropgaven van New York strekken zich ver buiten Manhattan uit, naar de minder aantrekkelijke en bevooroordeelde plekken in Brooklyn, Staten Island, Queens en de Bronx waar het gros van de New Yorkers hun dagelijks leven doorbrengt. De grootste uitdaging is om deze

plekken mee te laten liften op het succes van plekken als de High Line en Bryant Park. Door de toenemende afhankelijkheid van private financieringsposten dreigt tussen de soms individualistisch opererende non-profits concurrentie te ontstaan: Coca-Cola, Bank of America en Nike kunnen tenslotte niet elk park sponsoren.

Coproductie impliceert niet dat overheden hun verantwoordelijkheden over de schutting gooien, maar deze delen met belanghebbende partijen, wetende dat er gedeelde belangen zijn. Deze partijen kunnen omwonenden, ondernemers, beleggers, ontwikkelaars en woningcorporaties zijn, die als aanvulling op de publieke investeringen zich bekommeren over de kwaliteit van de openbare ruimte. Ook Nederland kan coproductie inzetten voor een betere openbare ruimte. Laten we de volgende lessen trekken.

LES 1. Bied ruimte en vrijheid aan initiatief: stimuleer betrokkenheid en deel eigenaarschap.

Dit klinkt makkelijker dan het is. Gebleken is dat gemeenten soms nog te angstvallig vasthouden aan iets dat 'het publiek belang' heet. Maar, wat is dit eigenlijk, en even belangrijk: van wie is het publiek belang? Verheldering hiervan is een essentiële schakel in het uitlokken van private initiatieven en betrokkenheid. De nadruk ligt hierbij juist op het delen in plaats van overhevelen van verantwoordelijkheid, maar soms ook eigenaarschap zelf. Opvallend is dat in New York in 99 procent van de openbare ruimten de gemeente eigenaar blijft wanneer beheer privaat geregeld wordt, zelfs in het geval van Bryant Park. Dat gaat prima samen. Toe-eigening door bewoners, ondernemers of bedrijven hoeft dan ook niet altijd tot verslechtering van de kwaliteit te leiden. Door vast te houden aan volledig publiek beheer schakel je allerlei andere kansrijke beheerders voortijdig uit.

LES 2. Basisniveau waar het moet, plussen waar het kan: creëer schaarste.

Waar kwantitatieve en kwalitatieve schaarste aan goede openbare ruimte in New York de sleutel was tot private betrokkenheid, lijkt zich dit bij ons niet voor te doen. Urgentie en prioriteit om verschraving van de openbare ruimte tegen te gaan voelt Nederland niet in die mate. Net als in New York is het ook in ons land een illusie om overal in de stad via coproductie de openbare ruimte als economische waardecreateur te zien. Soms is en blijft de openbare ruimte een kostenpost. Juist op deze minder bevoordeelde plekken dienen gemeenten te voorzien in een basiskwaliteit en het publiek belang te borgen. Plekken waar behoefte en ruimte is voor een extra kwaliteitsniveau zijn geschikt voor coproductie. Het stimuleren van zelfredzaamheid van de openbare ruimte zal echter altijd tot kwaliteitsverschillen leiden. Net als in New York is de grootste uitdaging kwaliteitsnivellering van het gehele groensysteem op stadsniveau. Een tweesporig parkstelsel, de 'haves' en de 'have nots', wordt voorkomen wanneer opbrengsten en kosten op dit schaalniveau met elkaar worden verknoot in bijvoorbeeld een 'groenfonds'.

LES 3. Verantwoordelijkheid op verschillende gebiedsniveaus: creëer een netwerk.

Om kosten en opbrengsten op stadsniveau met elkaar te verbinden in een groenfonds ontkom je niet aan een sterk en hecht netwerk van

gebiedsgerichte organisaties. Dit begint bij een onafhankelijke dienst binnen de gemeente. Een 'Dienst Parken & Recreatie' welke zich over groen- en recreatiegebieden op wijk-, buurt- en straatniveau ontfermt is essentieel. Niet alleen om in een basiskwaliteit te voorzien, maar ook om andere (private) partijen te activeren en faciliteren. De horizontale schaalvoordelen van een gemeentelijke dienst kun je aanvullen met verticale gebiedsgerichte precisie van de vriendengroepen en BIZ's, zoals nu al gebeurt. Het opzetten van deze non-profits stimuleert de lokale verankering van de gemeente met betrokkenheid van bewoners en ondernemers uit de buurt, die zich op hun beurt meer verantwoordelijk voelen voor hun directe leefomgeving. Dat is misschien nog wel het belangrijkste doel.

LES 4. Recreatief-economische hotspot: maak van de stedelijke groene openbare ruimte een bestemming

Tot slot kunnen kan er een hoop geleerd worden over het feitelijk gebruik van de openbare ruimte. Hier komen tenslotte de economische waarde en het publieke belang samen. Er is een cruciale denkslag nodig in hoe we naar de groene openbare ruimte kijken. Wat betreft winkelstraten en stadspleinen is het vanzelfsprekend dat mensen hierheen gaan om te winkelen, slenteren of eten. Er is iets te doen, er zijn activiteiten en functies. In tal van de groene openbare ruimten ontbreekt dit. In het ergste geval zijn het slechts doorgangsrouten. In New York bruisen de parken zowel in de zomer als winter van activiteiten: schildercursussen in de kleine 'community gardens' tot filmfestivals en operaconcerten in de grote parken. Dit maakt van de stedelijke groene openbare ruimte een bestemming in plaats van een plek om van A naar B te reizen. Want, op hoeveel plekken in je directe woonomgeving kun je in een park een lunch kopen of een koffiebar vinden? Waarschijnlijk leveren deze simpele vragen geen of weinig opties op, terwijl de behoefte ongetwijfeld bestaat. Ook interessant is de 'Power-of-Ten-methodiek' van PPS-voorman Fred Kent. Hoe zorg je ervoor dat een plek minstens tien aanleidingen geeft om bezocht te worden? Volgens Kent staat of valt een plek met de schaal en definitie waarop we naar de openbare ruimte kijken. Een park is geen afgebakende groenstrook maar een gebieds- en belangenoverstijgend element van de stad of regio. Now, that makes sense!

Steven Stolk (steven@site-ud.nl) is opgeleid als planoloog aan de Universiteit van Utrecht en Amsterdam. In 2012 voerde hij in Nederland en New York zijn onderzoek uit naar coproductie tussen overheid, markt en maatschappij bij het alternatief organiseren en financieren van ontwikkeling en beheer van groene openbare ruimte in de stad. Tijdens zijn onderzoek in New York heeft hij drie maanden gewerkt bij de Bryant Park Corporation. Op dit moment werkt hij bij SITE urban development in Amsterdam.

Literatuurselectie

Stolk, S.C. (2012) Stedelijke Groene Openbare Ruimte als Waardecreateur: Ontmoetingsplek van Publieke en Private Belangen, UvA: masterscriptie.

Culemborgse pioniers van het zelfbeheer

Trijntje Tilstra

Meer participatie is het adagium van gemeenten. Maar wat als deze wens van bewoners komt? EVA-Lanxmeer is een Culemborgse wijk waar bewoners vanaf het begin het groen beheren. Ook op andere onderdelen nemen zij het heft in handen. AGORA ging in gesprek met bevlogen pionier-bewoners over deze aanpak.

EVA-Lanxmeer is een duurzame wijk waar de bewoners gezamenlijk veel op touw zetten. Het lokale wijkenergiebedrijf is in eigendom van bewoners, gezamenlijk worden de bomen gesnoeid en de woning bij de stads- cq. zorgboerderij wordt middels crowdfunding gefinancierd. Deze en andere initiatieven leveren een levendige wijk op waar bewoners zich betrokken voelen met de leefomgeving. Dit artikel zoomt in op het ecologische groenbeheer in de wijk, dat door een succesvolle samenwerking tussen bewoners en gemeente vorm heeft gekregen. Hoe ziet de aanpak eruit en welke factoren liggen ten grondslag aan deze succesvolle vorm van bewonersparticipatie? Geldt het effect voor alle bewoners en hoe gaat men om met verschillende belangen? Hoe is deze aanpak in andere wijken toe te passen? Voor de antwoorden op deze vragen ging AGORA in gesprek met expert-bewoners Gerwin Verschuur en Niek Hazendonk. Gerwin Verschuur verzorgt jaarlijks tientallen lezingen, presentaties en rondleidingen over de wijk. Niek Hazendonk is in het dagelijks leven onderzoeker en landschapsarchitect en daarnaast bestuurslid van de groenstichting Terra Bella.

Participatietrend

Zulke actieve bewoners als in EVA-Lanxmeer, dat wil elke gemeente wel. Overall zijn gemeenten bezig participatie te stimuleren, maar dat gaat meestal niet vanzelf. Er komt veel regelwerk bij kijken en dan nog is het de vraag hoe lang een participatieinitiatief stand houdt. Participatie sluit aan bij een wereldwijde trend waarin de burgermaatschappij weer aanzet is en de overheid zich terugtrekt. De groene openbare ruimte biedt een geschikt podium voor burgerparticipatie. Het beheren van groen

door bewoners kan vaak in de eigen leefomgeving en het levert snel en zichtbaar effect op. EVA-Lanxmeer lijkt een lichtend voorbeeld van succesvolle burgerparticipatie: het groen ligt er prachtig bij en de sociale cohesie in de wijk is sterk.

Ontwikkelstadia en uitgangspunten

De totstandkoming van de wijk begon met Stichting EVA. Zij ontwikkelde een concept voor duurzaam bouwen en wonen, waarmee ze een milieubewustere leefwijze wilde bevorderen. EVA staat voor Educatie, Voorlichting en Advies. Met deze drie aspecten wilde de stichting nadrukkelijk kennis en ervaring over het concept duurzaam bouwen en wonen verspreiden. Een geslaagd streven, wat heeft geleid tot grote (inter)nationale aandacht voor de wijk. Het concept richt zich zowel op technische duurzaamheid, zoals isolatie, als op sociale duurzaamheid. Het moest een wijk voor en door bewoners worden, waar bewoners actief bijdragen aan de kwaliteit van de wijk.

Je moet als gemeente uitgaan van de behoeften van de bewoners

Stichting EVA en de gemeente Culemborg vonden elkaar bij het gezamenlijk uitvoeren van het concept in een unieke pilotwijk. In de ontwikkelfase, die van 1992 tot 1995 duurde, werd door een speciale projectgroep het concept uitgewerkt. Na de ontwikkelfase volgde de stedenbouwkundige planontwikkeling, die tot eind 1999 duurde. Alle ingrediënten van het concept zijn toen vertaald in een programma van eisen. Tijdens deze fase kregen de eerste plannen rondom het zelfbeheer van het groen door bewoners vorm. Vanaf 1999 werd de wijk daadwerkelijk gebouwd en dachten toekomstige bewoners intensief

mee over de inrichting. De inrichting van het groen is gebaseerd op een aantal zones: ten eerste de privétuinen, ten tweede de gezamenlijke tuinen of binnenhoven (juridisch vastgelegd op grond van het principe van mandeligheid), ten derde het openbaar groen, en tot slot het productief groen oftewel de duurzame land- en tuinbouw. Inmiddels zit de wijk in de beheerfase, waarin het accent meer op het onderhouden van bestaande structuren ligt en minder op nieuwe inrichting. Bewonersvereniging EVA-Lanxmeer (BEL) speelt vanaf het begin een prominente rol in de wijk. BEL bestaat uit diverse werkgroepen die elk een bepaald onderdeel oppakken, zoals 'energie & installaties' en 'verkeer'. Die werkgroepen zijn volgens Verschuur vaak uit 'pijn of passie' geboren. Wellicht de meest actieve werkgroep is Terra Bella, officieel een groenstichting. Terra Bella coördineert het groenbeheer en stemt zaken af met de gemeente en Vitens, eigenaar van de grond waarop de centrale boomgaard staat.

Coproductie

Bewoners beheren de gezamenlijke tuinen en delen van het openbaar groen. Het grotere of moeilijkere werk doet de gemeente of een professionele hovenier. De afspraken zijn vastgelegd in een beheercontract. De totstandkoming van de afspraken is een "proces van toenadering en behoorlijk zoeken geweest", aldus Hazendonk. Niet alleen voor de bewoners maar ook voor de gemeente was het wennen om het beheer uit handen te geven. Ook de omgang met het type, ecologisch ingestelde, bewoner vroeg in het begin extra aandacht. Waar andere bewoners juist klagen over te hoog onkruid, kan de gemeente vanuit EVA-Lanxmeer boze telefoontjes verwachten als het spontaan ontstane groen tussen de trottoirtegels wordt weggehaald. "De cultuur van de gemeente was vooral een een traditionele groencultuur, en wij zijn van het ecologisch beheer", legt Hazendonk uit. Cruciaal is de rol van de speciaal aangestelde externe coördinator, iemand die "bruggetjes kan slaan, dingen kan organiseren" en "de taal van de gemeente en van de bewoners spreekt". De bewoners en gemeente hebben elkaar nodig om het concept te laten slagen. Zo heeft de gemeente een betere langetermijnblik dan bewoners, bijvoorbeeld als het gaat over hoe een bepaalde inrichting uit gaat pakken voor het beheer.

Samen knappen bewoners een groenstrook op.
Bron: Terra Bella (stichtingterrabella.nl)

De oogst wordt binnengehaald tijdens het appelfeest. Bron: Terra Bella (stichtingterrabella.nl)

Succesfactoren

De ontwikkelstadia hebben invloed op de mate waarin bewoners de uitgangspunten van de wijk kennen en nastreven, ook wat betreft het groenbeheer. Voor bewoners die er vanaf het begin wonen is het vanzelfsprekend de bomen te snoeien die zij zelf geplant hebben, terwijl dit voor de nieuwe bewoners soms nog even wennen is. Toch voelen de bewoners zich meer betrokken bij de (groene) buitenruimte, dan bewoners van andere wijken. Dit eigenaarschap is één van de belangrijkste succesfactoren waarom groenbeheer in EVA-Lanxmeer zo geslaagd is. Geslaagd, omdat vele bewoners delen van het groenbeheer al zo'n tien jaar op zich nemen, er een goed samenwerkingsverband met de gemeente bestaat en het groenbeheer bijdraagt aan de sociale cohesie in de wijk. Terra Bella merkt wel dat het in de beheerfase minder vanzelfsprekend is om mee te werken in het groen. "Voorheen ging het veel meer automatisch, zat iedereen in de stroom om mee te denken over het meewerken in het groen. Nu moeten we nieuwe bewoners uitleggen wat Terra Bella is", aldus Hazendonk.

Een andere succesfactor zijn de gedeelde, intrinsieke motivaties van de bewoners. Vrijwel alle bewoners hebben een ecologische instelling en de wil om dingen gezamenlijk op te pakken. Bewoners kiezen extra bewust voor een dergelijke wijk. Die bewuste keuze wordt versterkt door het verplichte lidmaatschap van BEL. Hier hoort het tekenen van een overeenkomst bij waarin de gezamenlijke doelen en leefregels staan. De overeenkomst is bedoeld om het duurzame karakter van de wijk te waarborgen, zowel op sociaal als op technisch gebied. Het gaat onder andere om regels over het gebruik van de centrale parkeerplaats, natuurlijke overgangen tussen privé- en gezamenlijke tuin (en het verbod op schuttingen) en de regel dat je de woning alleen aan leden van de BEL mag verkopen. Handhaving van de regels is nauwelijks nodig omdat het merendeel van de bewoners intrinsiek gemotiveerd is.

De inrichting van EVA-Lanxmeer is ook een succesfactor. Doordat er geen duidelijke scheiding tussen privé en openbaar groen bestaat voelt men zich verantwoordelijker voor het openbare groen. Door die gezamenlijke tuinen zijn bewoners meer tot elkaar veroordeeld.

Tot slot hebben ook de gemeente, een professionele hovenier en de eergenoemde aangestelde coördinator bijgedragen aan het succes van de wijk. Zij boden begeleiding, advies en specialistische kennis. De gemeente heeft daarnaast van begin af aan ingezet op een succesvolle

samenwerking met de bewoners, zonder de rol van een baas op zich te willen nemen. Je moet als gemeente uitgaan van de behoeften van de bewoners. Volgens Hazendonk “moet de gemeente een bepaalde bereidwilligheid tonen en openheid hebben om te wennen aan de cultuur van de bewoners”.

Opbrengsten

De opbrengsten van het groenbeheer zijn divers. Uit onderzoek van de Wageningen Universiteit blijkt dat de samenwerking tussen gemeente en bewoners meer maatwerk, kwaliteit en betrokkenheid creëert. Vrijwel iedereen is tevreden over de vorm van zelfbeheer. Uit gemeentelijk onderzoek blijkt daarnaast dat bewoners in EVA-Lanxmeer gemiddeld gelukkiger en gezonder zijn dan in andere wijken. Dit komt niet uitsluitend door het groenbeheer, maar werken in het groen zorgt wel degelijk voor meer (ongedwongen) contact. “Je bent bezig in het groen en ondertussen maak je een praatje”. Volgens Hazendonk was dat in zijn vorige woonplaats Utrecht wel anders, waar je volgens hem zonder kind, hond en auto weinig mogelijkheden hebt om spontaan contact met burens te hebben.

De activiteiten zelf zorgen niet alleen voor ontspanning en vermaak maar kunnen ook nieuwe vrijwilligers opleveren. Al is hier bij Terra Bella nog geen gebrek aan: gemiddeld doet zo'n 10 procent van de huishoudens actief mee in het groenonderhoud. Leuke bijkomstigheid van groenbeheer is dat dat er na verloop van tijd ook andere activiteiten ontstaan, zoals samen muziek maken en feestjes organiseren. Dat zijn activiteiten waar andere kwaliteiten dan groene vingers voor nodig zijn. Voorbeeld is het jaarlijkse appelfeest, waarbij naast appelplukkers ook mensen nodig zijn die de oogst tot stroop, sap of taart verwerken. Sprake van freeridersgedrag is er vrijwel niet. “Als je niet een heggeschaar kunt vasthouden kun je een tuinfeest of culturele avond organiseren”. Deze vorm van zelfbeheer kost de gemeente geen extra geld, EVA-Lanxmeer krijgt net zoveel ‘beheerbudget’ als andere wijken.

Je bent bezig in het groen en ondertussen maak je een praatje

Privé- en gemeenschappelijke belangen

EVA-Lanxmeer lijkt een sprookje voor de bewoners én overheid. Veel van de doelen van EVA-Lanxmeer zijn behaald: zowel in technische als sociale zin is EVA-Lanxmeer een duurzame wijk. Maar er zijn ook kanttekeningen. Het is niet altijd vanzelfsprekend dat gemeenschappelijke belangen overeenstemmen met privébelangen, bijvoorbeeld als bewoners meer privacy willen dan wat de natuurlijke tuinafscheiding van de privétuin hun biedt en daarom een schutting plaatsen. Er samen uit proberen te komen door middel van overleg en onderhandeling is dan de vervolgstap. Desnoods plant Terra Bella een haag tegen de schutting. Dit soort strijd komt slechts af en toe voor, en in geen enkel geval loopt het uit de hand. “Wij zitten in een organisatie-model waarin

Bewoners en gemeente beoordelen het groen met een schouw.
Bron: Terra Bella (stichtingterrabella.nl)

wij het bij voorkeur niet hard spelen”, aldus Hazendonk en Verschuur.

Hier hebben we echter wel een aandachtspunt van participatie in het algemeen te pakken: namelijk het democratische gehalte. Hoe en door wie wordt er beslist hoe participatie vorm krijgt? In EVA-Lanxmeer speelt dit slechts in beperkte mate omdat bewoners over het algemeen bewust hebben gekozen voor de wijk en vergelijkbare waarden delen. Maar ook hier hebben bewoners verschillende behoeften en het is soms nog onderzoeken hoe daarmee omgegaan wordt. Belangrijk is vooral open te blijven staan voor wat er nodig is. Als bewoners er niet uitkomen kan de rol van een abstracte overheid nog wel eens handig zijn om knopen door te hakken, maar men heeft, passend bij deze vorm van samenleven, de voorkeur voor het nemen van de eigen verantwoordelijkheid, het liefst zonder een interveniërende overheid. Het is voor BEL steeds belangrijker geworden nieuwe bewoners, die de uitgangspunten niet of minder goed kennen, extra goed te informeren en voor te lichten. Op deze manier probeert BEL te helpen bij het maken van een extra bewuste keuze voor de wijk en bijbehorende principes en leefregels. Wel zijn er stukken in de wijk waar de betrokkenheid minder groot is door het relatief grote verloop. Er wordt vanuit BEL geen extra moeite gedaan om deze bewoners meer te betrekken. “Niet iedereen hoeft mee te doen en zolang het niet zo is dat er maar enkelen van de straat het onderhoud doen en de rest niet, wordt er geen actie ondernomen”.

Toepassing in andere wijken

Ondanks enkele kanttekening is EVA-Lanxmeer een voorbeeld voor andere wijken. Maar kan de bijzondere aanpak ook in andere wijken worden overgenomen? Slechts ten dele is het antwoord, aangezien veel succesfactoren een specifiek karakter hebben. Zo woont in EVA-Lanxmeer een kenmerkend type bewoner met gedeelde ecologische idealen en intrinsieke motivaties. Daarnaast voelen de meeste bewoners zich extra verantwoordelijk voor de eigen leefomgeving omdat ze bij de inrichting betrokken zijn geweest.

Voor een gemeente of andere partij die aan de slag wil met participatie in het groen, is het goed om te beseffen dat een dergelijke aanpak een grotere kans van slagen heeft in een wijk met grote

organisatiekracht of waar interesses in het groen al bestaan. Voorbeelden zijn ecologische wijken of wijken waar al veel andere participatieprojecten spelen, zoals buurtactiviteiten, speeltuinverenigingen of een actieve school. Bewonersparticipatie is namelijk niet op te leggen en de intrinsieke motivatie is onmisbaar. Ondersteuning vanuit de overheid kan die motivatie wel aanwakkeren. Er zijn genoeg bewoners die bijvoorbeeld het groen grenzend aan hun woning willen onderhouden, maar vervolgens tegen een muur van bureaucratie bij de gemeente aanlopen. Tegenwoordig verandert dit gelukkig, en zijn veel gemeentes bezig met een omslag in cultuur en houding. Het is cruciaal om, dat blijkt ook uit EVA-Lanxmeer, als gemeente een flexibele houding te hebben, niet bang te zijn om los te laten en in te spelen op de vraag van bewoners. Het stimuleert om als gemeente specialistische kennis, advies en begeleiding te bieden. Echter, teveel hulp en ondersteuning kan ertoe leiden dat de gemeente de trekkersrol op zich gaat nemen en als 'eigenaar' van het project wordt gezien, terwijl juist het gevoel van eigenaarschap bij bewoners belangrijk is.

Continuïteit is een andere factor waarop een project kan slagen of mislukken. Hazendonk stelt dat de gemeente bang is dat bewoners het zelfbeheer niet continu vol kunnen houden. Of dit daadwerkelijk het geval is zal de toekomst moeten uitwijzen. Het is echter als gemeente ook goed stil te staan bij de continuïteit van de eigen organisatie. Hazendonk merkte op een gegeven moment dat het nodig werd nieuwe wethouders of ambtenaren zelf te informeren over de wijk en uitgangspunten. Goede interne informatieoverdracht en -voorziening helpen continuïteit te bewaken. Volgens Hazendonk blijft het echter lastig als een gemeente zomaar participatie in een wijk wil stimuleren, "zeker als het aan een bezuinigingsactie gekoppeld is". Dat is tegenwoordig steeds vaker het geval, zoals ook blijkt uit het voorbeeld van de gemeente Breda dat in het eerste artikel van deze AGORA wordt besproken. Toch is het niet onmogelijk: hetzelfde voorbeeld uit Breda heeft namelijk wel degelijk participatie in het groen opgeleverd. Voor beleidsmakers die zich bezighouden met participatie, maar ook voor gewone burgers is het zonder meer een goed idee de bijzondere en inspirerende 'pionierswijk' EVA-Lanxmeer eens te bezoeken en een praatje te beginnen met de bewoners. De aanpak kost de gemeente immers geen extra geld terwijl er een legio aan opbrengsten zijn.

Na afloop van het hooien is het tijd voor een borrel. Bron: Terra Bella (stichtingterrabella.nl)

Trijntje Tilstra (t.tilstra@gmail.com) werkt sinds maart 2013 als adviseur bij Cyber Adviseurs, daarvoor was zij werkzaam bij adviesbureau PLAN terra. Bij AGORA is zij redacteur.

Literatuurselectie

- Anquetil, V. (2009) Neighbourhood Social Cohesion through the Collective Use of Green Spaces, A Case Study of Eva-Lanxmeer Neighbourhood, Culemborg, The Netherlands. Wageningen UR: Alterra.
- Kruit, J. & P. Veer (2011) Bewonersparticipatie in het Openbaar Groenbeheer in de Wijk EVA-Lanxmeer (Culemborg). Wageningen UR: Wetenschapswinkel.
- Langenhuijsen E. (2011) Zelf schoffelen in groene wijk, Trouw, 8 Augustus 2011.
- Noorduyn L. & A. Wals (2003) Een Tuin van de Hele Buurt. Wageningen UR: Wetenschapswinkel.

Buurtmoestuinen in kaart

Elsbeth van den Bout

Wereldwijd doemen stadsboeren op, zo ook in Amsterdam. Groene initiatieven schieten uit de grond. In dit artikel wordt verder gekeken dan de hype. Wie zijn de Amsterdamse stadstuinders, waar zitten zij en hoe kan stadslandbouw worden ingezet als middel om de burger te betrekken bij de buurt en deze te verbeteren?

Stadslandbouw: de hype

De laatste jaren zijn in Amsterdam op verschillende niveaus stadslandbouwprojecten gestart die zich bezig houden met het verbouwen van voedsel in en voor de stedelijke omgeving en haar bewoners. Commerciële boerenbedrijven vestigen zich in 'Tuinen van West' in Osdorp en door de hele stad heen worden kleinschalige moestuinprojecten opgezet door restaurants, maatschappelijke organisaties, woningbouwcorporaties en bewoners, al dan niet met hulp van de gemeente.

Stadslandbouw vindt wereldwijd plaats. Wel verschilt de functie en vorm ervan per land en stad. Noord-Amerikaanse steden zoals Detroit en Toronto hebben een uitgebreid stadslandbouwnetwerk, waarbij vanuit de eigen gemeenschap voedsel wordt verbouwd voor hulpbehoevenden. In 'The Hungry City, How Food Shapes our Lives' voert Carolyn Steel de discussie aan hoe steden worden gevoed. Zo dreigen in sommige steden 'food deserts' te ontstaan - gebieden met onvoldoende toegang tot betaalbaar vers voedsel. Het lokaal verbouwen van groente en fruit biedt dan een oplossing. Hiernaast heeft stadslandbouw positieve effecten heeft op de omgeving en de economie van zowel de stad als op persoonlijk niveau.

In Nederland speelt het probleem van 'food deserts' niet zozeer. De kosten voor voedsel zijn relatief laag en het zelf kweken van groenten brengt hogere kosten met zich mee dan het kopen in de winkel. Stadslandbouw als voedselproductie voor de stad is dus niet zaligmakend. Waarom wordt er in Amsterdam dan toch gemoestuinierd? In Nederland lijkt het bewust kiezen wat we eten een trend te zijn, een

lifestyle. Hippe restaurants bieden voedsel uit eigen tuin. De buurtmoestuin is de volkstuin 2.0. Parallel aan deze ontwikkeling loopt de groeiende wens om te weten waar ons voedsel vandaan komt. Organisaties zoals de 'Youth Food Movement', een wereldwijde jongerenbeweging die zich inzet voor een eerlijker en gezonder voedselsysteem, spelen hierop in. Op het moment dat kinderen denken dat melk uit een pak komt in plaats van een koe willen veel ouders in actie komen en nemen hun kinderen mee om te tuinieren en hun te laten kennis maken met de natuur.

De toenemende interesse in stadslandbouw is te koppelen aan een bredere ontwikkeling die de stad doormaakt. De stad groeit en trekt vooral veel hoger opgeleiden aan en ontwikkelingen als gentrification dwingen de stad mee te veranderen met de bewoners. Mondige burgers komen met eigen initiatieven om hun omgeving te verbeteren en weten vaak de benodigde schakels te vinden. De opkomst van stadslandbouw past in de trend van hogeropgeleide stedelingen die bewust kiezen voor gezond voedsel als tegenhanger van gentechnologie en schaalvergroting in de landbouw. De vraag is echter of dit idee ook gedragen wordt in andere bevolkingslagen.

Groene initiatieven schieten uit de grond

Door de economische crisis ontstaat er in veel steden ook letterlijk fysieke ruimte voor stadslandbouw. Door de stagnerende bouwwereld is het mogelijk om braakliggende kavels tijdelijk te laten gebruiken door buurtbewoners met een plan. Tijdelijke of mobiele tuinen in bakken bieden een goedkope en flexibele mogelijkheid. Tevens zijn buurtmoestuinen, indien goed gemanaged en onderhouden, een relatief goedkope manier om de openbare ruimte aantrekkelijker te maken.

Van volkstuin naar buurtmoestuin?

Stad en land zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Was de luxe van een tuin ooit slechts voor de elite weggelegd, eind achttiende eeuw werden de eerste volkstuinten opgericht. Deze zogenaamde nutstuinten waren bedoeld om de arbeidersbevolking een gezonde bezigheid te geven en extra voedsel te verschaffen vanuit socialistisch perspectief. Voedselschaarste tijdens de Eerste Wereldoorlog was reden voor de gemeente om ongebruikte grond aan de rafelranden van de stad af te geven aan bewoners om de voedselproductie te vergoten. In het Algemeen Uitbreidings Plan (AUP, 1934) kregen volkstuinten hun eigen grondbestemming binnen de stedelijke toekomstplannen, waarmee de strikte scheiding tussen stad en groen verleden tijd werd. In het interbellum werden de tuinen meer als sier- en recreatietuin gebruikt, maar ten tijde van de Tweede Wereldoorlog waren de tuinen weer cruciaal in de voedselvoorziening. Na 1945 kregen de volkstuinten een gemengder karakter. Ze dienen niet alleen voor voedsel, maar voornamelijk als siertuin waar men kan ontsnappen aan de stad. Hiernaast heeft het Amsterdams Natuur & Milieu Educatie Centrum (ANMEC) meerdere schoolwerktuinen in de stad ter bevordering van de groeneducatie. Basisschoolleerlingen leren hier onder begeleiding van professionals zelf voedsel te verbouwen. Figuur 1 geeft de ontwikkeling van de Amsterdamse tuinen vanaf 1950 weer.

Met de opkomst van de buurtmoestuinen krijgt de Amsterdammer de kans om voor een lagere prijs actief met groen bezig te zijn. Het grote verschil met volkstuinten is dat de buurtmoestuinen in woongebieden liggen, terwijl volkstuinten vaak aan de randen van de stad te vinden zijn. Heeft dit invloed op de soort inwoner die gebruik maakt van de tuinen? Jong en hip in de buurtmoestuin en de traditionele Amsterdammer op de volkstuin? Zijn het nog wel de vroegere binnenstadsbewoners die werken op de volkstuin of is deze groep de stad uit verhuisd? Food for thought.

Typen moestuinierders

Welke partijen en personen participeren in het binnenstedelijk netwerk van buurtmoestuinen in de gemeente Amsterdam? Door middel van interviews en enquêtes is er onderzocht wat de beweegredenen van moestuinierders zijn en wat de relatie is tussen het type project en de participant. Op deze manier hebben we kunnen ontdekken wat voor soort stadsbewoners actief zijn op de buurtmoestuinen. Tevens hebben we gekeken wat de faal- en succesfactoren zijn bij het opzetten en onderhouden van een buurtmoestuin. Hiernaast zijn de bestaande moestuinten in de openbare ruimte geïnventariseerd. Het resultaat is

Type moestuinierder	Waarden/redenen voor tuinieren
Food movement	Gezond voedsel Duurzaamheid Lokale voedselproductie
Commercieel doeleinde	Professioneel produceren voor consument (verkoop of horeca) Winstoogmerk
Hobbyisme	Lekker buiten zijn Plezier halen uit tuin
Faciliterend/support	Professionele hulp en ondersteuning (kennis) bieden aan tuinierders
Gezelligheidsaangelegenheid (sociale functie)	Gezelligheid met buurtgenoten Sociale cohesie Buurtverbetering
Educatief	Mensen leren over herkomst en waarde van voedsel Onderwijzen over gezond voedsel Onderwijzen over natuur

Type moestuinierders in Amsterdam naar beweegredenen voor tuinieren.

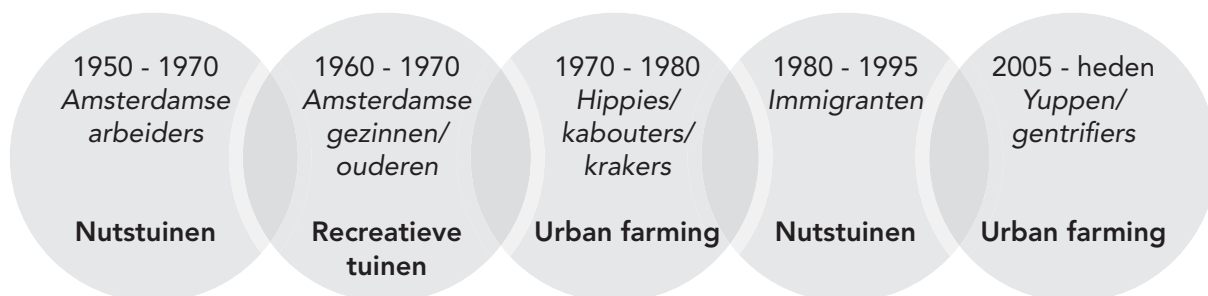
een interactieve GIS-kaart met hierop alle stadslandbouwprojecten in de gemeente Amsterdam.

Op basis van de beweegredenen van de moestuinierders hebben we verschillende typen onderscheiden (zie tabel). De meeste respondenten gaven aan graag buiten te zijn om te tuinieren en het contact met burens werd hooggewaardeerd. Hiernaast scoorde vers en gezond eten hoog.

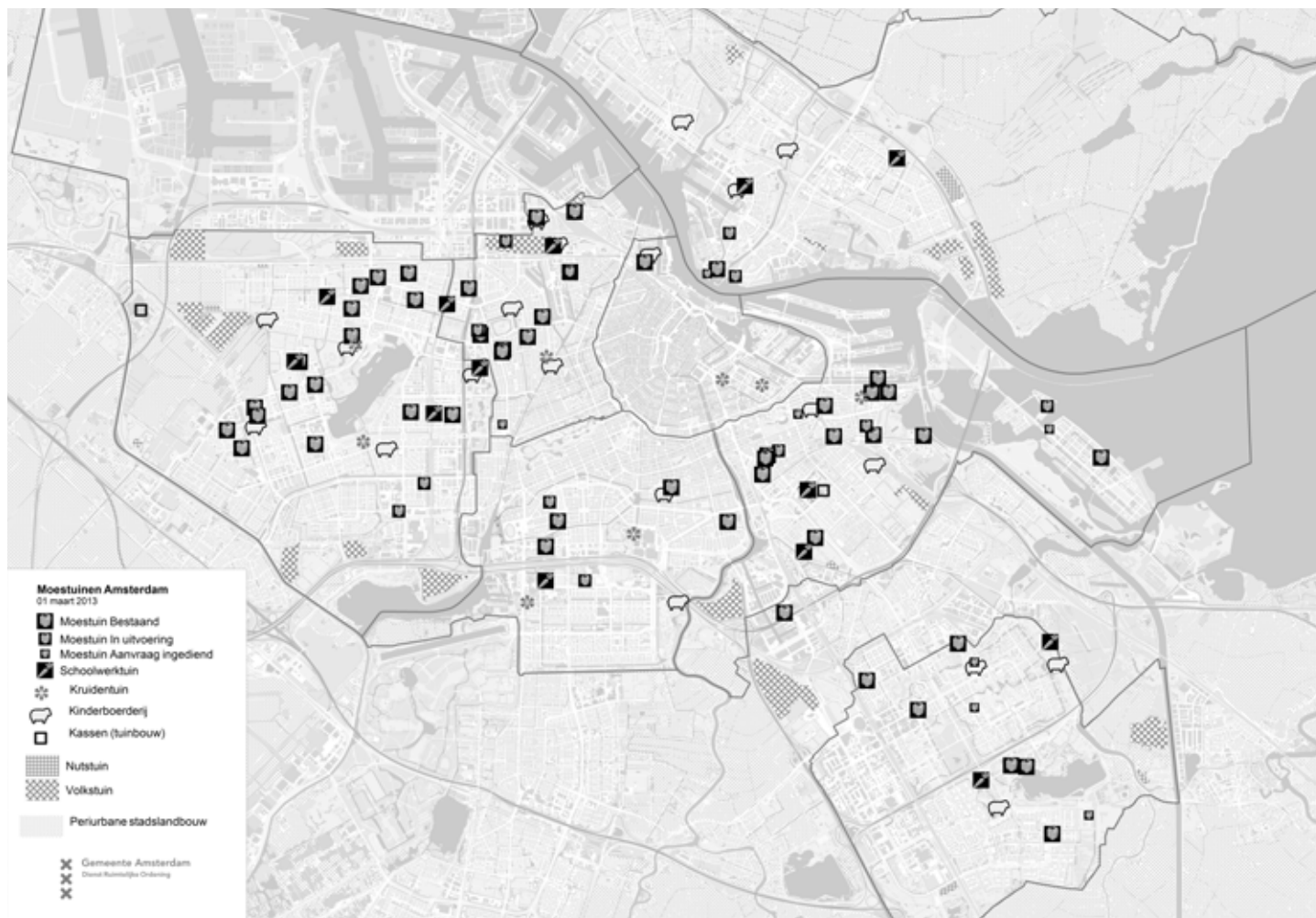
Spreiding van moestuinten over Amsterdam

Zoals op de kaart (zie volgende pagina) te zien is vindt het grootste aantal projecten plaats in het westen en oosten van de stad. De zeer actieve stadsdelen, samenwerking tussen maatschappelijke organisaties en woningcorporaties en veel beschikbare ruimte zijn hiervan een belangrijke oorzaak. Opvallend is het kleine aantal projecten in Noord en Zuidoost in verhouding tot het aantal volkstuinten en groene ruimte in deze stadsdelen. Mogelijk is dit het gevolg van de voldoening die de volkstuinparken en het ander aanwezige groen geven.

Al met al lijkt het zo te zijn dat stadsdelen met een meer proactief moestuintenbeleid ook meer tuinen herbergen. Toch zijn er meer krachten die spelen in dit veld. Woningbouwcorporaties zien buurt-

Figuur 1: Ontwikkeling stedelijk (nuts)tuinieren. Bron: DRO

Figuur 2: Spreiding buurtmoestuinen binnen Amsterdam. Bron: DRO

moestuinen in toenemende mate als middel voor verbetering van de openbare ruimte: het is een goedkope vorm van beheer en het zou leiden tot meer binding tussen de buurtbewoners. In sommige gevallen worden deze initiatieven zelfs geïnitieerd door de eigen huurders en samen met de woningcorporatie uitgevoerd. Deze beleidsrichting tezamen met aanwezige geschikte locaties zoals braakliggende bouwterreinen en achterstallig groen zijn ingrediënten voor een uitgebreid moestuinenlandschap.

Actief stedelijk netwerk

Naast burgers die projecten opzetten bestaat er in Amsterdam een actief netwerk van organisaties en individuen die bewoners proberen te enthousiasmeren een tuin te starten. Deze initiatieven worden getrokken door bijvoorbeeld landschapsarchitecten, maatschappelijk werkers en kunstenaars, die als tussenpersoon samenwerking met het stadsdeel of woningcorporatie weten aan te gaan. Deze organisaties zijn het in ieder geval over één ding eens: een blauwdruk voor de ideale buurtmoestuin bestaat niet. Iedere tuin is uniek in opzet, structuur en aanpak.

Geregeld vinden er activiteiten rond de tuinen en organisaties plaats waarbij ervaringen en best-practices worden uitgewisseld. Pakhuis de Zwijger, 'Farming the City' en stadsdeel West bieden hiervoor een podium, en ook Dienst Ruimtelijke Ordening (DRO) heeft in april 2012 een ontmoetingsdag georganiseerd. Op internet gonst het

van de sociale mediagroepen en (stads)landbouwnetwerken. Dit is goed voor het netwerk, maar de tuinders zelf hebben deze bredere oriëntatie buiten de eigen tuin niet. Voor hen is voornamelijk het eigen stukje grond waarop zij tuinieren belangrijk. Plezier in tuinieren en de wil om kinderen kennis te laten maken met de natuur zijn hierin gemene delers.

Succesfactoren en kansen

Moestuinen hebben vooral een sociale functie. Niet zo zeer voedselproductie, maar vooral hobbyïsme staat centraal: het verlangen buiten te zijn, elkaar te ontmoeten en kinderen te leren hoe voedsel groeit. De informele ontmoetingen die ontstaan hebben de potentie te voorzien in de behoefte van bewoners om hun buurtgenoten te leren kennen en zelf iets bij te dragen aan de leefomgeving –wat bijdraagt aan de sociale cohesie. Maar in hoeverre gebeurt dit?

Uit het onderzoek blijkt dat van een volledig geïntegreerde functie nog geen sprake is. De meerderheid van de tuinders is hoog opgeleid en van Nederlandse afkomst. De projecten met een groter aantal deelnemers van niet-Nederlandse herkomst zijn vaak opgestart door een organisatie en specifiek gericht op deze doelgroep. Ondanks het feit dat samenwerking en integratie niet overal plaatsvindt, is het enthousiasme op de tuinen waar het wel gebeurt aanstekelijk en inspirerend. De meeste tuinders zijn zich meer bewust geworden van andere activiteiten in de buurt en er zijn vriendschappen ontstaan. Dit

zijn mooie ontwikkelingen, echter of er sprake is van een olievlekeffect en hoe dit zich op de lange termijn manifesteert is onbekend.

De initiatieven in Amsterdam kunnen onderverdeeld worden in moestuinen die zijn geïnitieerd door mensen die zichzelf prima kunnen organiseren en initiatieven die zijn opgestart door (maatschappelijke) organisaties al dan niet in samenwerking met woningcorporaties of de gemeente. Belangrijk is te realiseren dat het succes van een buurtmoestuin valt of staat bij de inzet en kennis van de bewoners. Buurtmoestuinen kunnen met minimale middelen draaien, en binnen de sociale netwerken rondom de tuinen gelden vaak weinig regels. Maakt dit ze ook niet heel fragiel? Hiernaast zijn er vaak enthousiaste buurtbewoners die een buurtmoestuin zouden willen beginnen, maar die geen duidelijk beeld hebben of over een netwerk beschikken om succesvol een dergelijke tuin uit de klei te trekken. Moet de overheid in zo'n geval het voortouw nemen om actief de buurt mee te krijgen voor het tackelen van een lokaal probleem?

Leidt het succes van de buurtmoestuinen tot het verdwijnen van de meer traditionele volkstuinjes? Het antwoord is nee. De rol van de volkstuinen verandert niet. Buurtmoestuinders hebben andere behoeften dan de volkstuinders. Buurtmoestuinders vinden de nabijheid van de tuin prettig en het valt in te passen in hun drukke schema. Dit hangt samen met de gezelligheid van het leren kennen van de burens. Ook het verschil in kosten en regels onderscheidt de tuinen en gebruikers ervan: de huur van een volkstuin ligt hoger en volkstuinen zijn strak georganiseerd in vergelijking met de buurtmoestuin. De buurtmoestuinen trekken daardoor een ander, vaak jonger, publiek.

De buurtmoestuin is de volkstuin 2.0

Tot slot kunnen we concluderen dat er kansen liggen in het meer betrekken van kinderen bij de buurtmoestuinen en in het versterken van de educatieve functie. Kinderen zijn vaak belangrijke trekkers van de projecten. Ze houden de volwassenen scherp en dwingen hun om op gezette tijden aanwezig te zijn om te tuinieren. Dit draagt bij aan de professionaliteit van de tuin en zodoende aan de duurzaamheid. Ouders nemen vooral hun kinderen mee naar een buurtmoestuin vanuit een hobbyistisch en opvoedkundig perspectief. De educatieve functie ontbreekt echter nog vaak in directe vorm. Om deze educatieve functie sterker te maken, kunnen de moes- en volkstuinen worden gekoppeld aan schooltuinen. De focus op kinderen en onderwijs lijkt bij toekomstige projecten toe te nemen: een groot aantal nieuwe projecten die zijn ingediend is nu gericht op kinderen en educatie en meerdere organisaties gaan een samenwerking met het ANMEC aan.

Blik vooruit

Er is in Amsterdam op dit moment nog geen sprake van specifiek stadslandbouwbeleid maar het onderwerp staat wel op de agenda. Projecten zoals 'Tuinen van West' en de kandidatuur voor de Floriade 2022 illustreren de belangstelling van Amsterdam voor land- en tuinbouw in en om de stad. Op basis van moties in de gemeenteraad is een pot geld ter beschikking gesteld voor initiatieven die aansluiten bij

de Amsterdamse wijkaanpak en is er een plan om een centrale loketfunctie in te stellen voor stedelijke groeninitiatieven. Hiernaast is de gemeente nu bezig met een voedselvisie. Kortom, de maatschappelijke ontwikkelingen zetten de overheid in beweging. De gemeente zal voor vragen komen te staan over de duurzaamheid van buurtmoestuinen, de financiering ervan en de zelf aan te nemen rol. Ook zal er nagedacht moeten worden over de samenwerking met ondernemers, burgers en non-profitorganisaties. Meer onderzoek naar buurtmoestuinen en samenwerkingsverbanden met onder andere het ANMEC kunnen handvatten zijn voor langdurig succesvolle buurtmoestuinen. Daarnaast worden in het verband van de Metropoolregio Amsterdam koppelingen gelegd tussen land- en tuinbouwsectoren en de stad. Ook op Europees schaalniveau groeit de aandacht voor stadslandbouw, vooral in het kader van het gemeenschappelijk landbouwbeleid en regionaal beleid. De hype van urban farming kan zo opeens resulteren in een herleving van de aloude verbintenis tussen stad en landbouw.

Elsbeth van den Bout (E.vanden.Bout@dro.amsterdam.nl) studeert sociale geografie en planologie aan de Universiteit van Amsterdam. Tevens is zij stagiaire bij DRO Amsterdam. Ze studeert hier af op een onderzoek naar de sociale context van buurtmoestuinen in Amsterdam. Begeleiding: Niek Bosch, Julian Jansen en Pim Vermeulen.

Literatuurselectie

- Gemeente Amsterdam, Dienst Ruimtelijke Ordening (2005) Nota Volkstuinen in Amsterdam, Amsterdam: Dienst Ruimtelijke Ordening.
- Lange, P. de (2011) Urban Agriculture in Amsterdam. Understanding the Recent Trend in Food Production Activities within the Limits of a Developed Nation's Capital, Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Lems, E. en W. van der Veen (2011) Inspiratierapport Buurtmoestuinen. Kansen voor Sociale Cohesie en Leefbaarheid in Amsterdam Nieuw-West, Proces Bureau van de Directie Stedelijke Ontwikkeling van het Stadsdeel Nieuw-West.
- Mougeot, L.J.A. (2000) Urban agriculture: definition, presence, potentials and risks, in: N. Bakker, M. Dubbeling, S. Guendel, U. Sabel Koschella en H. de Zeeuw (eds), Growing Cities, Growing Food, Urban Agriculture on the Policy Agenda, DSE Feldafing, pp. 1-42.
- Smit, J., J. Nasr en A. Ratta (2001) Urban Agriculture: Food, Jobs and Sustainable Cities, The Urban Agriculture Network, Inc.
- Steel, C. (2009) The Hungry City. How Food Shapes Our Lives, London: Vintage books.

Zelfbeheer als katalysator voor ecologisch begrip

Sjoerd Brandsma & Dirk Oudes

Eentonig ontworpen en efficiënt onderhouden groenstructuren in de stad hebben de mens verder vervreemd van de werking van natuurlijke processen. Zelfbeheer, waarbij bewoners het groen onderhouden, biedt mogelijkheden voor een herwaardering en hernieuwd bewustzijn van de natuurlijke omgeving. Hoe kan het ontwerp van groen uitdagen tot meer zelfbeheer en zo tot meer ecologisch begrip?

Functioneel en gestandaardiseerd groen

In de vorige eeuw werd het ontwerp van het groen in de stad sterk beïnvloed door de ontwikkelingen in de architectuur. Ontwerpers waren in staat te ontwerpen vanuit hun ideaalbeelden. Dit zien we terug in de manier waarop groen werd ingezet in de grote naoorlogse stedelijke uitbreidingen. Groen werd gezien als een functie, naast wonen, werken, water en infrastructuur (figuur 1). Openbaar groen werd op een functionele manier ontworpen, maar de visuele vorm was leidend boven de onderliggende ecologische processen. Aan de werking van bodemprocessen, watersystemen en biodiversiteit werd tekort gedaan. Bovendien werd het steeds belangrijker om een meetbare programmatische invulling te bereiken: een bepaald aantal vierkante meter groen per inwoner zou de behoefte aan natuur voor de stedeling moeten bevredigen (figuur 2). Het onderhoud moest daarnaast zo efficiënt mogelijk kunnen plaatsvinden. Onder andere kleine hoekjes, hoogteverschillen en variatie in beplantingen werden daarom zoveel mogelijk vermeden. Het gevolg hiervan is dat veel van deze groene ruimtes weinig toevoegen aan de ecologie van een stad en uitblinken in eentonigheid. Voor veel stedelijke bewoners maakt deze groene buitenruimte een groot deel uit van de dagelijkse ervaring met de 'natuur'. De huidige inrichting van veel, met name naoorlogse, woonwijken zorgt dan ook voor een vervreemding van mensen ten opzichte van de natuurlijke processen waar ze onderdeel van uit maken. Deze vervreemding of dit onbegrip als het gaat om natuur en ecologie

kan resulteren in het verlies van kennis over een goede omgang met de natuur en het verlies van een diepere verbondenheid met onze natuurlijke omgeving. Dit kan uiteindelijk leiden tot een verlies van biodiversiteit en het ontstaan van lokale- en zelfs regionale milieuproblemen. Het is daarom belangrijk dat mensen inzien dat zij onderdeel zijn van een groter natuurlijk systeem en dat hun handelingen consequenties hebben voor dit systeem. Deze bewustwording wordt ook wel aangeduid met de term ecologische begripvorming.

Zelfbeheer en ecologische begripvorming

Het eentonige stedelijk groen ging vanaf de jaren tachtig gepaard met een extra efficiënt onderhoudsregime, als gevolg van krimpende budgetten toentertijd. Kleurige planten werden veelal vervangen door gras of heestervakken. Tegenwoordig wordt, wederom in een tijd van bezuinigingen, in veel gemeenten een bepaalde vorm van zelfbeheer

Gemeenten zien vaak de kans over het hoofd die zelfbeheer biedt

ondersteund, waarbij bewoners het openbaar groen beheren. Dit wordt vaak ingezet vanuit kostenbesparing of vanuit het idee dat het een manier is om de sociale cohesie in een wijk te verbeteren. Gemeenten zien echter vaak de kans over het hoofd die zelfbeheer biedt voor een herwaardering en hernieuwd bewustzijn van de natuurlijke processen in onze directe leefomgeving. Door zelfbeheer brengen mensen zelf orde aan in de natuur en ontstaat er een duidelijkere en directe relatie hiermee, oftewel een versterkte ecologische begripvorming.

Als mensen zelf gaan zorgen voor hun groene omgeving en er liefde en aandacht aan geven, vergroot dit de zintuiglijke beleving. Men voelt, proeft, ruikt en ziet veel intensiever het groen doordat men zelf

Van links naar rechts figuur 1 t/m 6: De visie op groen bepaalt de inrichting. Foto's: Sjoerd Brandsma

met de handen bezig is. Deze directe en actieve houding vergroot de ecologische kennis en daarmee de kans dat kwetsbare natuurlijke processen behouden blijven. Hiernaast maakt zelfbeheer het cyclische karakter van de natuur inzichtelijk. Men maakt bijvoorbeeld de invloed van de seizoenen bewuster mee, en men begrijpt de dynamiek achter zaaien, verzorgen en oogsten beter.

Ontwerpen voor zelfbeheer

Ontwerpers die zich bezighouden met stedelijk groen staan voor een dubbele opgave: ontwerpprincipes toepassen die een positief effect hebben op ecologische begripvorming en tegelijkertijd zelfbeheer stimuleren of faciliteren. Om dit tot een succes te maken is het van belang dat ontwerpers en beleidsmakers bij het ontwerpen of aanwijzen van gebieden voor zelfbeheer met een aantal punten rekening houden. Als aanvulling op de artikelen van Tilstra en Van den Bout in deze AGORA – waar ingegaan wordt op de motivaties en benodigde vaardigheden van bewoners om tot zelfbeheer over te gaan – belichten we in dit artikel zelfbeheer vanuit het perspectief van de ontwerper en de beleidsmaker.

Op stad- of wijkniveau is het, vanuit ontwerp gezien, belangrijk dat er een aaneengesloten groen netwerk wordt ontworpen. Door parken, groenstroken en natuurgebieden aan elkaar te verbinden, en daarbij aan te sluiten op lokale watersystemen en bodemomstandigheden, kan de biodiversiteit worden vergroot. Binnen dit groene netwerk kunnen verantwoorde vrijheden bestaan om zelfbeheer te ondernemen. Hier kunnen mensen de natuur naar hun hand zetten, stadslandbouw plegen, of is er ruimte voor recreatie. Door duidelijke grenzen aan te geven gaan mensen zich specifieke delen makkelijker toeëigenen. Het is dus aan te bevelen om aangewezen zones duidelijk te markeren zodat het als kader dient waarbinnen individuen kunnen handelen (figuur 3).

Ontwerpers hebben de rol onderliggende natuurlijke processen expliciet te maken zodat de verbinding kan worden gezocht met zelfbeheer.

Ontwerpers die zich bezighouden met stedelijk groen staan voor een dubbele opgave

Hiernaast moet het landschap hersteld worden, aangezien natuurlijke processen verdrongen zijn door de stad. Deze processen kunnen weer zichtbaar gemaakt worden door onderliggende waterstromen naar de oppervlakte te laten komen en (erosie)sporen te laten zien (figuur 4). Onthul bijvoorbeeld de dynamiek van regenwater tijdens een stevige bui (figuur 5) of benadruk de veranderingen van de seizoenen en de effecten daarvan op de flora en fauna. Het idee is de eenduidigheid van de moderne en vervreemdende rechte lijnen, vierkanten, rechthoeken en cirkels te vermijden (figuur 6) en in plaats daarvan vorm te geven op basis van de levendige en dynamische orde van de natuur. De aandacht daarop wordt vergroot door bijvoorbeeld specifieke situaties letterlijk in te kaderen, bijvoorbeeld met een frame in een muur waarmee de blik van de gebruiker op een landschapsbeeld wordt gefocust (figuur 7). De aandacht van de gebruiker wordt ook versterkt door gebruik te maken van (lokaal verkrijgbare) natuurlijke of gerecyclede materialen (figuur 8). Daarnaast kan men door middel van ontwerpingsgrepen binnen en buiten meer in elkaar over laten lopen en kan architectuur en natuur meer geïntegreerd worden. Concreet kan dit bijvoorbeeld door nestplaatsen te maken voor dieren en het padenpatroon in het reliëf van de ondergrond te verankeren.

Van links naar rechts figuur 7 t/m 10: Laat mensen actief de interactie aangaan met hun natuurlijke omgeving: creëer natuurlijke speelplekken en maakt gebruik van natuurlijke materialen. Foto's: Sjoerd Brandsma

Als extra stimulans voor zelfbeheer kunnen er toevoegingen worden gedaan die de zintuigen prikkelen en daarmee de kennis over de lokale ecologie versterken. Laat mensen actief de interactie aangaan met hun natuurlijke omgeving en daag ze uit om risico's te nemen en hun grenzen te verleggen (figuur 9). Dit kan door natuurlijke speelplekken voor kinderen te creëren of voedsel en geurende planten te laten verbouwen in de stad. Als gemeente of wooncorporatie kan men aan de betrokkenen aanvullende kennis en informatie overdragen, bijvoorbeeld in de vorm van een snoeicursus. Maak daarnaast zoveel mogelijk gebruik van de textuur van natuurlijke materialen zoals steen en hout (figuur 10).

Resultaat

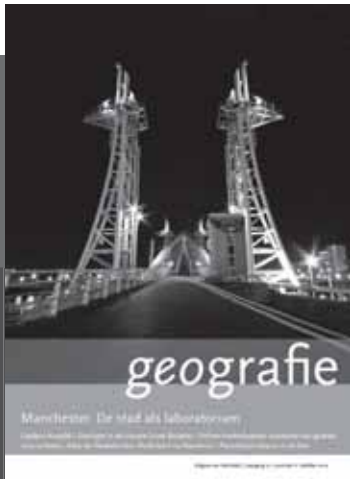
In dit artikel hebben we laten zien dat ontwerpen voor ecologische begripvorming een manier is om de mens dichterbij de natuur te brengen. Dit kunnen we stimuleren door met extra aandacht voor natuurlijke processen en zintuiglijke beleving het stedelijk groen te ontwerpen. Zelfbeheer in het groen kan als extra katalysator werken voor ecologische begripvorming. Zelfbeheer draagt bij aan een divers en lokaal geënt ecologisch systeem waar de stedeling steeds meer voor zorgt, van leert en in beleeft. Het resultaat is een herwaardering van de

natuurlijke processen en een bewustere band met de omgeving. Oog voor een verantwoorde inrichting van onze steden draagt hierdoor bij aan ecologische begripvorming en zelfbeheer, en andersom.

Sjoerd Brandsma (www.sjoerdbrandsma.nl) en Dirk Oudes (www.dirkoudes.nl) zijn allebei werkzaam als zelfstandig landschapsarchitect en hebben gestudeerd aan de Wageningen Universiteit.

Literatuurselectie

- Alexander, C. (1980) *The Nature of Order*, CES: Berkeley. (4 delen)
- Hester, R.T. (2006) *Design for Ecological Democracy*, MIT Press: Londen.
- Koh, J. (2005) *Ecologisch Denken en Architectonische Verbeelding*, Uitgeverij Blauwdruk: Wageningen.
- Van der Ryn, S. & Cowan, S. (1996) *Ecological Design*, ISLAND-PRESS: Londen.

geografie

Hèt tijdschrift voor geografen
en studenten geografie

| informatie over actuele ruimtelijke
ontwikkelingen in Nederland en
daarbuiten | reisverhalen | opinies
| achtergrondinformatie | recensies |
columns | geografische agenda
| interviews | nieuwsberichten |
boekbesprekingen | aanbiedingen ...

Geografie verschijnt negen keer per jaar en kost studenten slechts € 33,50 per jaar, aio's en oio's betalen € 69,50 (normale prijs € 93,50 per jaar). Het lidmaatschap van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG), het belangrijkste netwerk voor geografen in Nederland, is bij de prijs inbegrepen.

Kijk op www.geografie.nl of bel
030 7115 110 voor een abonnement.
Een welkomstcadeau ligt klaar!

KNAG
8

de Vergelijking: Nederland vs. Vlaanderen

Broodheren en geëngageerde academici

Peter Pelzer & Michiel van Meeteren

AGORA is een Nederlands-Vlaams magazine voor sociaalruimtelijke vraagstukken met abonnees en redacteurs aan beide zijden van de grens. In 'de Vergelijking' gaan we expliciet in op de verschillen en overeenkomsten tussen Nederland en Vlaanderen. Deze keer de rol van de universiteit.

De billen op elkaar of met gestrekt been erin? Actief meewerken aan planvorming of een kritische buitenstaander? Ruimtelijke wetenschappers kunnen hun rol in de maatschappij op verschillende manieren invullen. De sleutelwoorden: financiering en engagement.

Valorisatie is 'in' op de universiteit. Wetenschappelijk onderzoek moet niet alleen vernieuwend en kwalitatief hoogwaardig zijn, maar ook van waarde voor de praktijk. Nederland en Vlaanderen gaan op verschillende manieren om met deze relatie met de praktijk. Om de verschillen en overeenkomsten beter in kaart te brengen spraken we met een aantal wetenschappers en beleidsmakers. Wat volgt is een voorproefje op het AGORA jubileumnummer 'Universiteit', dat begin 2014 uitkomt.

Financiering

De rol van wetenschappers in de praktijk wordt in belangrijke mate gestuurd door de manier waarop de financiering is opgezet. Met een individuele beurs voor fundamenteel onderzoek heeft een wetenschapper vaak een grote vrijheid in het invullen van de maatschappelijke taak. Bij praktijkgerichte programma's ligt er doorgaans meer vast, afhankelijk van de 'toepassingseisen'. Tegelijkertijd zorgt 'geormerkt' geld wel weer voor focus op een onderzoeksonderwerp, een grotere kans dat onderzoeksbevindingen een oor vinden en mogelijk betere toegang tot respondenten en data. In de sociaalruimtelijke wetenschappen is er vaak sprake van een intensieve relatie met de praktijk. Hoe dat uitpakt hangt af van de manier waarop deze interactie is vormgegeven. We werpen daartoe een blik op twee grote onderzoeksprogramma's in

Vlaanderen en Nederland: het Steunpunt Ruimte in Vlaanderen en VerDuS in Nederland.

In Vlaanderen bestaat sinds 2001 het programma 'Steunpunten voor Beleidsrelevant Onderzoek'. Elke steunpuntgeneratie duurt 4 à 5 jaar en in de huidige cyclus (2012-2016) zijn er 21 steunpunten. De thema's variëren van het Steunpunt Armoede tot het Steunpunt Sport. Ook het Steunpunt Ruimte behoort tot dit programma. De thema's worden door de Vlaamse overheid bepaald, waarna consortia van universiteiten en hogescholen erop kunnen inschrijven met een gedetailleerd programmavoorstel. Vervolgens kiest de overheid uit deze inschrijvingen. Een belangrijk doel van het programma is dat er proefschriften geschreven worden maar tegelijkertijd wordt in de 'steunpuntwegwijzer' benadrukt dat "de overheid als opdrachtgever daarvoor een duidelijke, bruikbare, return verwacht". In de praktijk van het Steunpunt Ruimte betekent het dat een onderzoeker elk half jaar werkoverleg heeft met de Vlaamse overheid waarin instemming moet worden verkregen over de manier waarop de onderzoekers een onderzoeksplan uitvoeren. Dat is soms geven en nemen. Tegelijkertijd zorgt deze opzet er voor dat onderzoekers dicht op beleidsvorming zitten. Zo worden de huidige onderzoekers van het Steunpunt Ruimte geconsulteerd voor feedback op ruwe versies van het nieuwe Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. De Leuvense emeritus hoogleraar ruimtelijke planning Jef Van den Broeck plaatst in een gesprek een duidelijke kanttekening bij dit systeem: "Bij de steunpunten doen universiteiten onderzoek dat is uitbesteed door de overheid. Dat gebeurt voor de overheid. Kritisch zijn ten aanzien van de overheid ligt daarbij moeilijk."

Zulke geluiden zijn minder te horen in Nederland over het door

Greenpeace voerde in 2009 actie tegen verbreding van de Brusselse ring. © Greenpeace/Dirven

NWO (Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) en het Ministerie van Infrastructuur en Milieu (I&M) opgezette onderzoeksprogramma VerDuS (Verbinden van Duurzame Steden). Een woordvoerder van het ministerie beantwoordt onze vragen over de onafhankelijkheid van wetenschappers als volgt: "De vrijheid van wetenschappers is heel belangrijk. Wim Derksen heeft daar hele relevante dingen over gezegd [zie o.m. AGORA Vrije Ruimte 2012-4]. Hij stelt dat wetenschap gaat over het 'weten' en beleid en de politiek over het 'willen'. Juist als wetenschappers de overtuiging hebben dat beleidskeuzes op fout of incompleet 'weten' zijn gebaseerd is het zeer waardevol als zij zich in het debat mengen." De Nederlandse hoogleraar planologie Willem Salet van de Universiteit van Amsterdam onderschrijft de cultuur in Nederland, waarin wetenschappers een relatief onafhankelijke rol hebben: "Ik heb nooit problemen ondervonden om een onafhankelijke positie in te nemen. Dat willen mensen uit de praktijk juist van je, want wetenschappelijke reflectie is belangrijk. Je kan misschien afhankelijk zijn van hun centen, maar je moet op tijd zeggen: ik kies gericht voor dit vraagstuk op basis van het programmatische ontwerp van mijn onderzoek. En het daadwerkelijk maken van een plan, dat is de rol van een planner binnen een gemeente. Als je dat doet ben je geen universiteit meer."

Hoewel de verwevenheid tussen wetenschap en praktijk minder groot lijkt dan in Vlaanderen staat toepasbaarheid ook in Nederland hoog op de agenda. Wederom het Ministerie van I&M: "Dit is ontzettend

belangrijk. De VerDuS-partners zetten dan ook zwaar in op de zogenoemde landing en doorwerking van de resultaten van VerDuS in zowel lokaal, regionaal, als landelijk beleid. Een mooi voorbeeld is dat VerDuS-wetenschappers samen met gemeentelijke en provinciale ambtenaren notities schrijven waarin de resultaten kort en krachtig gematched worden aan vragen waar de praktijk mee zit." Daarnaast zijn er diverse conferenties en bijeenkomsten waar kennisuitwisseling tussen wetenschap en praktijk centraal staat. Rond de thema's 'transit-oriented development' en fiets zijn zogenaamde 'communities of practice' opgericht met wetenschappers en praktijkmensen. Naast samenwerking in onderzoek zijn er andere manieren om impact te hebben op maatschappelijke ontwikkelingen. Wetenschappers kunnen bijvoorbeeld hun engagement uiten door stelling te nemen in een opiniestuk.

De overheid in Vlaanderen verwacht als opdrachtgever een duidelijke return

Geëngageerde wetenschappers

Een overheid of marktpartij kan beslissingen nemen die op wetenschappelijke gronden aanvechtbaar zijn. Een voorbeeld uit Vlaanderen zijn publieke investeringen in infrastructuurwerken, zoals de Brusselse ring

voor autoverkeer. Dit wordt zeer gewaardeerd door buiten de stad wonende automobilisten. Of het files oplost, en of de lokale bevolking er beter en gezonder van wordt is een stuk minder zeker. Zo betoogden Kobe Boussauw en Georges Allaert in de Standaard van 22 juni 2012 dat een verbreding van de Brusselse ring duur, maar niet duurzaam is. In hun artikel 'In de Ban van de Ring' stelden ze dat hetzelfde geld besteden aan op openbaar vervoer gerichte verstedelijking van de Brusselse agglomeratie een betere oplossing is voor het beruchte verkeersinfarct. Boussauw, postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Gent, merkt hierover in een mondelinge reactie op: "Het zijn vaak enkelingen die zich in zo'n debat mengen, waardoor onjuiste maar populaire opvattingen over dergelijke zaken bij het publiek blijven hangen. Ik weet niet of de Vlaamse overheid blij is geweest met mijn opiniestuk over de Brusselse ring. Vaak wordt de rijkdom aan meningen over een kwestie toch ook als lastig ervaren."

In Nederland spreekt men van planologie, in Vlaanderen van planning

De Nederlandse universitair hoofddocent planologie Leonie Janssen-Jansen van de Universiteit van Amsterdam publiceert ook regelmatig opiniërende stukken over de vastgoedmarkt in vakbladen en populaire media (zie onder meer haar bijdrage aan AGORA 2011-3 over 'Hypes'). Ze vertelt: "Ik vind het belangrijk - zie het misschien zelfs wel als mijn plicht - om de bevindingen van mijn onderzoek met een breed publiek te delen, door een probleemvraag of aanname ter discussie te

stellen, of oplossingsrichtingen aan te dragen. Met mijn diverse bijdragen over de bubbels in de vastgoedmarkt heb ik ongetwijfeld mensen voor het hoofd gestoten, maar voor mij staan de uitkomsten van mijn onderzoek altijd voorop." Haar opvatting over de rol van wetenschap in het publiek debat is vergelijkbaar met die van eerder genoemde Wim Derksen: "Ik vind het van belang dat opiniestukken die wetenschappers schrijven op kennis uit onderzoek zijn gebaseerd. Natuurlijk is een opiniestuk altijd normatief, maar het moet niet te veel een persoonlijke mening worden."

Het is lastig om generaliseerbare uitspraken over de mate van betrokkenheid van wetenschappers in Nederland dan wel Vlaanderen te doen. Vrijwel iedereen die we hebben gesproken drukt ons op het hart dat de verschillen tussen personen minstens zo belangrijk zijn als de context. Vooral de wetenschappelijke houding van de onderzoeker bepaalt of hij of zij in de pen klimt. In Nederland én Vlaanderen. Daarnaast is er een verschil tussen de geografie en de ruimtelijke planning. In de ruimtelijke planning ligt een sterk accent op het 'ordenen' van de ruimte in een gewenste richting: planning is daarmee intrinsiek normatiever. In Vlaanderen komt daar nog een andere dimensie bij en dat is dat planning op universiteiten een meer 'ambachtelijk' karakter heeft dan in Nederland. In Nederland wordt de wetenschappelijke benadering van ruimtelijke ordening geduid als 'planologie', terwijl de praktijkaanpak 'planning' wordt genoemd. Bovendien zijn er in Nederland diverse instellingen (zowel publiek als privaat) die toegepast onderzoek naar de ruimtelijke vraagstukken doen, zoals voor een deel het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) van het Ministerie van I&M en Alterra van Wageningen University. In Vlaanderen, echter, spreekt men van wetenschappelijke vakgroepen 'ruimtelijke planning', die een van oudsher een sterk praktijkgericht

In Nederland mengen wetenschappers zich regelmatig in de discussie over de kantorenmarkt. Foto: Leonie Janssen-Jansen

karakter hebben. Recent lijkt er echter een derde partij zich in toenemende mate te mengen in de nexus tussen overheid en universiteit: de markt.

Markt als mediator?

Recente publicaties zoals 'Vormgeven aan de Spontane Stad' (2012) van het PBL en Urhahn Urban Design wijzen op het toenemend belang van organische en door particulieren en bedrijven gestuurde ruimtelijke ontwikkeling. Terwijl in Vlaanderen de markt van oudsher de ruimtelijke ordening domineert, trekt in Nederland de overheid zich recentelijk meer en meer terug uit de ruimtelijke planning. Er ontstaat een 'uitnodigingsplanologie', waarbij de overheid faciliteert, maar burgers en marktpartijen plannen moeten bedenken en uitvoeren. Hoogleraar ruimtelijke planning aan de Universiteit Gent Luuk Boelens relateert dit aan de rol van de universiteit: "Het 'Triple Helix model' is een werkbaar aanpak." Het 'Triple Helix model' gaat uit van een opgaande spiraal wanneer wetenschappers, bedrijfsleven en overheid met elkaar samenwerken. Dit model is vooral bekend van toepassingen in de bètawetenschappen, met een sterke nadruk op patenten en meetbare innovatie. Boelens ziet echter ook grote kansen voor de ruimtelijke planning in Nederland en Vlaanderen: "Dit model, ook wel 'Triple O' [Onderwijs, Ondernemers en Overheid] genoemd, werkt in Eindhoven erg goed, maar als ik in Vlaanderen kijk zie ik het minder. Wij planologen zitten in een transitie: we moeten op een andere manier gaan nadenken. We gaan nu continu bij de overheid te rade. Ik zou het een uitdaging vinden om ook eens die andere O op te zoeken: ondernemers. Een cruciale vraag hierbij is wat voor soort meerwaarde planologie kan geven aan ondernemers. Het is juist hier van belang dat je vernieuwende en kritische reflectie inbrengt."

Jef Van den Broeck twijfelt of het 'Triple O model' inderdaad de oplossing is voor de toekomst van de ruimtelijke planning in Vlaanderen. "Er is ingebakken wantrouwen tussen de verschillende actoren. Het wantrouwen is niet onterecht, omdat ze naar iets totaal anders streven. De overheid streeft naar collectieve waarden die zij wil gaan realiseren, de ondernemers streven naar winst. Daar moet je een middenweg in vinden. Heel dikwijls wordt men dus bedrogen door één van de beide partijen." Desalniettemin ziet hij positieve ontwikkelingen naar de toekomst toe: "Vanuit de planning hebben wij onze hele wetgeving kunnen veranderen. Onze grote steden vandaag hebben heel sterke diensten op een zeer hoog niveau en dat geldt ook voor sommige kleine steden. De grote steden zijn voorbeelden geworden voor anderen. We hebben momenteel een generatie van planners opgeleid die zeer breed is en op een zeer hoog niveau staat. Ik geloof daarin." Professor Jan Schreurs, ook uit Leuven, is minder overtuigd dan zijn collega: "In Vlaanderen weten twee van de drie O's, overheid en ondernemers elkaar buiten het officiële circuit om nogal eens te vinden. Ze sluiten van alles kort, zonder het onderwijs hierbij te betrekken." De toekomst zal moeten uitwijzen of ruimtelijke wetenschap inderdaad kennis heeft die voor het bedrijfsleven voldoende interessant is om in te investeren.

Heel andere werelden?

Het is te gemakkelijk om de conclusie te trekken dat onderzoek in Nederland 'objectiever' zou zijn dan in Vlaanderen. In de praktijk en uit de interviews die we voor dit stuk gedaan hebben blijkt wel dat de onderzoeker in Vlaanderen dichter bij het beleid zit en daardoor meer te maken krijgt met de 'politieke dynamiek'. Zoals Jan Schreurs ons vertelt over de Vlaamse praktijk: "Kritisch zijn op diegene waar je moet aankloppen voor geld is heel moeilijk. Ook al pretenderen we academische onafhankelijkheid hoog te houden, mijn perceptie van de huidige situatie is anders. Ik ken veel collega's die met de billen op elkaar leven." Aan de andere kant kan de afstand in Nederland ervoor zorgen dat kritisch onderzoek 'subtieler' in de la verdwijnt dan in Vlaanderen mogelijk zou zijn: de hechtheid van de sociale netwerken in Vlaanderen werkt daarin twee kanten op. Uiteindelijk vragen beide contexten dus gelijkaardig om het menselijke en morele vermogen van individuele wetenschappers. De kunst als wetenschapper is ervoor te zorgen dat je gehoord wordt en er fondsen ter beschikking worden gesteld, maar tegelijkertijd een opdrachtgever niet te vertellen wat deze het liefste wilt horen. Over de vraag of de 'Triple O' daar verandering in kan brengen zijn de meningen verdeeld. Uiteindelijk blijven de financiële prikkels vergelijkbaar: wiens brood men eet...

Peter Pelzer (hoofredacteur@agora-magazine.nl) is promovendus aan het departement Sociale Geografie en Planologie van de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek valt binnen het VerDuS-programma. Tevens is hij hoofredacteur van AGORA. Michiel van Meeteren (michielvanmeeteren@gmail.com) promoveert aan de Universiteit Gent, Vakgroep Geografie, op onderzoek gefinancierd door het Steunpunt Ruimte. Tevens is hij redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Boussauw, K. en G. Allaert (2012) In de Ban van de Ring. De Standaard 12 juni 2012, [online] www.destandaard.be, geraadpleegd 9 maart 2013.
- Planbureau voor de Leefomgeving en Urhahn Urban Design (2012) Vormgeven aan de Spontane Stad, Den Haag/Amsterdam: PBL/ Urhahn Urban Design.
- Vlaamse Overheid (2012) Wegwijs Doorheen de Steunpunten, [online] www2.vlaanderen.be/weten/steunpunten/wegwijs.htm, geraadpleegd 9 maart 2013.

Plaats maken in de tussentijd

Tonie Boxman & Ellen van Holstein

In het naoorlogse stadsdeel Den Haag Zuidwest staat een glazen gebouw, verscholen onder de kastanjeboomen: Villa Escamp. Tijdens de wijkvernieuwing deed het gebouw dienst als tijdelijk ontmoetingscentrum. Vanwege de positieve impuls die dit project aan het gebied gaf, staat de villa er nog steeds.

Villa Escamp ligt midden in Den Haag Zuidwest, in een berm tussen twee portiekflats van elk vier hoog. De villa lijkt op de tuinderkassen waarin in de omgeving van de stad zoveel tomaten worden geteeld. En ook door haar afmeting van 36 bij 6,40 meter, eenvoudig verdeeld over twee beuken in de lengte van het gebouw, vertoont het gebouw weinig gelijkenis met een villa. Het is enkel vanwege het contrast met de systematische stedelijke structuur van haar omgeving dat het gebouw in het oog springt. Ondanks haar onopvallendheid en juist vanwege haar neutrale uitstraling, speelde de villa een belangrijke rol in het proces van 'placemaking' tijdens de herstructurering van Zuidwest.

Herstructurering van een naoorlogse wijk

De wijk Zuidwest in het stadsdeel Escamp werd na de oorlog ontworpen door architect Willem Dudok. De wijk telt 31.000 woningen die zich gezamenlijk karakteriseren in de monotonie van de eindeloos herhaalde stedenbouwkundige stempel van portiekflats en etagewoningen. Het bij oplevering onder Hagenaars gewilde gebied werd al snel ingehaald door de tijd, zoals dat ook elders in Nederland gebeurde met dit soort naoorlogse wijken. Het in welvaart snel groeiende Nederland stelde hogere eisen aan woningkwaliteit. Bovendien kende de wijk een geringe woningdifferentiatie waardoor het nauwelijks mogelijk was een wooncarrière binnen het gebied te doorlopen. In de jaren zeventig en tachtig ontstond een uitstroom van draagkrachtigen wiens plaats veelal gevuld werd door allochtonen. De multiculturele samenleving kreeg vorm in Escamp. Samen met sterke vergrijzing maakte dit het gebied kwetsbaar. Goedkope woningen, lage inkomens, een onder druk staand

winkel- en voorzieningenniveau, een grote instroom van allochtonen met alle aanpassingsproblemen van dien, meer en meer jongerenoverlast en criminaliteit: duidelijk werd dat dit gebied vroeg om een grondige revitalisering.

In 2001 werd daarom gestart met een omvangrijk herstructureringsprogramma dat naast de renovatie van 10.000 woningen, de verbetering van het voorzieningenniveau, stimulering van de wijk economie en een verbetering van het imago van de wijk probeerde te realiseren. Het imago van de wijk was dat van een saaie buitenwijk waarin nooit iets interessants gebeurde, wat direct verband hield met de fysieke inrichting van de wijk. Dudok had in lijn met het concept van de wijkgedachte het gebied ontworpen met de voorzieningen op de schaal van de buurt. Zuidwest had daardoor geen uitgesproken centrum. Een centraal onderdeel van het herstructureringsprogramma werd daarom de ontwikkeling van een stadscentrum, dat met een omvang van 110.000 inwoners eigenlijk een vanzelfsprekendheid was. Dit centrumgebied zou bestaan uit een gerevitaliseerd winkelcentrum, een theater- en kunsteducatiecentrum, een nieuw stadsdeelkantoor en bibliotheek, een aardwarmtefabriek, een onderwijscluster en een zorgboulevard. Kortom, het zou maatschappelijke, culturele en bestuurlijke functies samenbrengen.

De herstructurering was gepland tussen 1999 en 2015. Deze periode tussen de oude en de nieuwe situatie duurde te lang om te negeren. Daarom werd door de Dienst Stedelijke Ontwikkeling, in opdracht van het Programmabureau Wijk aanpak, nagedacht over een project dat deze periode zou kunnen overbruggen en een antwoord kon bieden op de chaos die een herstructurering met zich meebrengt. Mensen worden onrustig als ze niet weten wat er gaat gebeuren en hoe veranderingen hen precies zullen raken. Daar komt de directe overlast door bouwactiviteiten, stof en geluidsoverlast nog bij.

In een periode van herstructurering staat normaal gesproken de toekomst centraal. Planners, uitvoerders en bewoners zijn dan bezig met hoe het gaat worden en de overlast, de tijdelijke periode van onrust wordt begrepen als iets dat zo snel mogelijk voorbij moet zijn. De projectgroep van Villa Escamp vertrok vanuit het idee dat de herstructureringsperiode een belangrijk en werkbaar gegeven is dat mogelijkheid biedt tot experiment en onderzoek dat door interactie met wijkbewoners duidelijkheid kan scheppen over welke situatie zij wensen.

Project in de tussentijd

De opdracht om de tussentijd te overbruggen en de wens om te knipogen naar een nieuw stadskantoor leverde het projectidee voor een 'stadstussenkantoor' op. In dat kantoor kon een programma worden ontwikkeld dat zou aansluiten bij de geschiedenis, dynamiek en toekomst van de wijk. In de directe omgeving van het stadskantoor viel een verwaarloosd maar charmant plantsoentje op, pal onder vijftig jaar oude kastanjeboomen die waren geplant bij de aanleg van de wijk. RAAM, het voor deze opdracht ingehuurde bureau, wilde bereiken dat het gebouw zowel mooi als kwetsbaar zou zijn, laagdrempelig en toch museaal zonder dat het 'gelezen' kon worden als bedoeld voor een specifieke doelgroep.

Vanwege het beperkte bouwbudget resulteerden de eerste ontwerpen van architectenbureau Korteknie Stuhlmacher in niet veel

Een luchtfoto van Zuidwest laat de monotonie van het stedenbouwkundig plan zien. Foto: Myung Feyen

meer dan een langgerekte bouwkeet die niet overeenkwam met het plezier, de levendigheid en creativiteit die het project wilde losmaken. Na de eerste ontwerpschetsen werd daarom besloten met glas te werken en zo het licht en groen van de locatie te benutten. Tuinderkassen maken een gevestigd onderdeel uit van het nabijgelegen Westland. Dit maakte het mogelijk om tegen relatief lage kosten veel volume te bouwen. Een kas van de meest gangbare en dus goedkope afmetingen bleek wonderwel in breedte en hoogte tussen de kastanjabomen van het plantsoentje te passen. Met de 'glazen schil' ontstond een wind- en waterdichte ruimte die werd voorzien van een vaste kern om faciliteiten zoals de verwarming te herbergen. Door die kern los te houden van de glazen schil werd vastgehouden aan het open en transparante karakter van het gebouw.

Het gebouw werd vervolgens onderverdeeld in zes kamers die elk door een andere kunstenaar of architect werd ontworpen. Zo was er de Trouwkamer, ontworpen door DUS Architecten uit Amsterdam. De Trouwkamer bestond uit een halve ronde bol 'gebreid' van keukenventilatieslang. Het resultaat was een serene, intieme trouwzaal die ook volop door kinderen werd gebruikt als 'speelhut'. Ook was er de directeurskamer ontworpen door 'De Makers Van'. Zij hebben deze kamer geabstraheerd tot een directeursmeubel, bestaande uit de mal van hun fameuze 'Cinderellatafel'. Door de kamers te abstraheren ontstond er een levendige ruimte die flexibel ingezet kon worden naargelang wat het programma eiste. Zo ontstond Villa Escamp: een tuinderskasje van 36 meter lang en 6.40 meter breed met daarin een verwarmde vaste kern van houtskeletbouw en zes kamers.

Cultureel programma

In Villa Escamp wilde RAAM vervolgens een programma ontwikkelen dat zou functioneren als het vergrootglas van de wijk. Het programma zou bestaan uit culturele uitingen die al in de wijk aanwezig waren. Zo wilde de projectgroep een eenzijdige, vooraf bedachte benadering voorkomen. Zij probeerden juist sensitief te zijn voor de omgeving en voor de diversiteit en gelaagdheid van de Escampse samenleving. Zo was Villa Escamp een onderzoeksproject naar de vitaliteit van de wijk.

Met de flexibele verdeling van het gebouw in thematische kamers - die konden worden teruggebracht tot een kleine ruimte als ze niet werden gebruikt en konden uitgebreid om de hele villa te beslaan als

het programma dat vereiste - ontstond 'aanleiding tot programma'. Meer dan de projectleiders vooraf durfden hopen, werden hen door wijkbewoners programmaonderdelen aangereikt. De beheerder van het gebouw, de initiator van de literaire avonden, de cateraar, de kleermakers binnen het project 'De Naaifabriek', de exposities 'KUNST!', 'Bagdad in Kleur', 'het VespacarTreffen': het waren allemaal initiatieven vanuit de wijk zelf, die door de projectmanagers werden uitvergroot en professioneel werden gepresenteerd. Bewoners verbaasden zich er over dat hun plannen in Villa Escamp werkelijkheid konden worden.

Villa Escamp is een succes geworden omdat het programma niet, zoals gebruikelijk bij revitaliseringsprogramma's in achterstandswijken, enkel gericht was op de kwetsbare bevolking. Volgens Boxman is dat gebruik een misvatting omdat je dan de aanwezige vitaliteit binnen de wijk negeert en zo het gevaar loopt die te verliezen. Juist die vitaliteit is nodig om brede steun te creëren voor een verbeteringsprogramma. Vanuit deze gedachte was het voor Villa Escamp tamelijk vanzelfsprekend gebruik te maken van het onbenut potentieel in de wijk, vooral ook omdat dit zich als vanzelf aandiende. Door de combinatie van sterk verschillende programmaonderdelen ontstond een plek die voor iedere bewoner een geheel eigen betekenis kreeg. Voor de Vespacarliefhebber was Villa Escamp de plek waar het eerste landelijke 'VespacarTreffen' plaatsvond, voor de ontwerper was het de ruimte waar je rustig kon tekenen, voor de literatuur liefhebber was het een volwaardig theater voor de 'hoge kunst' en voor de moslima was het de plek waar, in de tijd dat Geert Wilders een voet aan de grond kreeg in Den Haag, volmondig "ja" werd gezegd tegen de multiculturaliteit van deze stad middels de hoofddoekjesontwerpwedstrijd. Er ontstond een programma dat zo breed was als de wijk zelf en dat daardoor niet de zwaktes maar juist de rijkdom van de wijk toonde.

Door de combinatie van sterk verschillende programmaonderdelen ontstond een plek die voor iedere bewoner een geheel eigen betekenis kreeg

Ook denkt Boxman achteraf dat Villa Escamp een succes kon worden door de uitstraling die de ontwerpers van Korteknie Stuhlmaier aan het gebouw gaven. Doordat gebruik gemaakt is van een bestaande tuinderkas is er een kwetsbaar ogend gebouwtje ontstaan dat een museale uitstraling heeft zonder hoogdrempelig te zijn. De kwetsbaarheid werd versterkt door het contrast tussen de villa en de op dat moment onverzorgde en chaotische omgeving. Het is deze kwetsbaarheid, verzorgdheid en transparantie die er volgens de programmamakers aan hebben bijgedragen dat bewoners zich serieus genomen voelden en dat er daardoor bijvoorbeeld ook nooit een ruit is ingegooid, iets waarvoor zij aan het begin van de bouw door veel mensen werden gewaarschuwd. De betekenis van dit succes was van groot belang, omdat het bewees dat de aanname dat in Escamp alles wat mooi is wordt stukgemaakt, niet waar is.

Tijdelijk project, permanent resultaat

Het programma in Villa Escamp is volgens plan per 1 juli 2011 gestopt. Het gebouwtje staat in de weg en moeten plaats maken voor de grotere, meer permanente ontwikkelingen. Daarmee is het project echter nog niet verloren. Er wordt gekeken wat met het gebouw gedaan kan worden en succesvolle onderdelen van het programma zijn elders ondergebracht. Nog belangrijker is het permanente effect van het programma op het imago van de wijk en de betrokkenheid en cohesie onder de bewoners die het programma maakten en elkaar ontmoetten in Villa Escamp.

Het succes van de Villa was van groot belang: het bewees dat de aanname dat in Escamp alles wat mooi is wordt stukgemaakt, niet waar is

Het onderbrengen van de programmaonderdelen van Villa Escamp in de permanente herontwikkeling maakt dat dit project voor de tussentijd aansluit op de ontwikkeling die de aanleiding gaf tot het project. Hoewel de centrale plaats van de Villa misschien verdwijnt, krijgen gewaardeerde evenementen een nieuw onderkomen. Een goed voorbeeld is het literaire programma van de lokale schrijver Hans Sahar dat bestond uit laagdrempelige avonden. Deze avonden met schrijvers als Joost Zwagerman, Mensje van Keulen, Ramsey Nasr en Joris Luyendijk werden zowel gewaardeerd door de schrijvers als door een publiek dat het theater niet vaak bezoekt en ermee bekend raakte vanwege de transparantie van de Villa. Het programma toonde aan hoe groot de behoefte aan cultuur is binnen Escamp. Het bleek verantwoord te zijn om een volwaardig theater in dit stadsdeel te ontwikkelen en de plannen niet te beperken tot een centrum voor cultuureducatie. Om die reden heeft de directeur van het nieuwe theater Dakota het initiatief genomen tot een 'warme overdracht' van dit programma naar het Escampse theater.

Villa Escamp valt door haar neutrale uitstraling weinig op, maar vertoont toch groot contrast met haar omgeving. Foto: Myung Feyen

Aanvankelijk zou de Villa gesloopt worden, maar de 'parasiet' van het herstructureringsprogramma wordt door mensen zoals Rudy Uitenhaak, de architect van het Stadsdeelkantoor, en Gert Jan Giele, projectleider herstructurering Escamp, nog steeds van grote waarde geacht voor de wijk. Daarom is besloten de Villa voorlopig te verplaatsen naar het Zuidwestcollege om dienst te doen als plantenklas en leslokaal. Bureau RAAM vond het meer gepast de Villa op een plek in de wijk te plaatsen waar het een breder publiek kon bedienen, zoals op de binnenplaats van de kerk in de Schilderswijk. Juist nu het gebouw leeg staat, verkeert het volgens Boxman in een interessante stadium, want het gebouw is betaald en het staat in een omgeving die volledig is veranderd in aanzien en gebruik. De gebruiksmogelijkheden van deze informele, ongedefinieerde plek midden in de wijk waren groot en werden gezien de belangstelling die er voor was als prikkelend ervaren. Lokale kunstenaars zagen het als hun potentiële atelier- en expositieruimte, Zuid57, een stedelijk opererend kunstenaarsplatform, wilde een 'artist in residence' programma in de Villa starten en wethouder Baldewingsh had een stadslandbouwproject voor ogen. Ook RAAM wilde het graag terug in beheer nemen om er projecten met lokale ondernemers in te organiseren. Die ideeën zullen moeten wachten nu het gebouw is ondergebracht bij het college.

Uit het project Villa Escamp is gebleken dat tijdelijkheid ruimte biedt om breed te denken, om al doende te ontdekken en om (gecontroleerd) te mislukken. Die situatie maakt het mogelijk om een plek te leren kennen. In het geval van Villa Escamp had niemand durven garanderen dat het glazen gebouw intact zou blijven op deze gevoelige plek, of dat een literair programma een succes kon zijn. Hoewel Villa Escamp als tijdelijk project bedoeld was, kan het nu wellicht juist een belangrijk signaal afgeven: zelfs als er geen grote investeringen mogelijk zijn, is er in dit gebied nog altijd ruimte is voor ontwikkeling en creativiteit.

Tonie Boxman (tonie@raam.nu) is sociaal architect bij RAAM en gaf leiding aan het project Villa Escamp. Ellen van Holstein (ellenvanholstein@gmail.com) is PhD-student aan de University of Wollongong en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Fleming, R. L. (2007) *The Art of Placemaking: Interpreting Community Through Public Art and Urban Design*, Londen: Merrell.

Systemische benadering: sleutel tot succes?

Tim Snippert & Sven Stremke

Groeiende problemen met een krimpende bevolking, ambities voor een duurzaamheidstransitie op het gebied van energie, een toenemend watertekort en een aanmodderende agrarische sector. Kan een systemische benadering de Veenkoloniën helpen een duurzamere toekomst dichterbij te brengen?

De Veenkoloniën zijn gelegen op de grens van de provincies Groningen en Drenthe. In het verleden waren de Veenkoloniën relatief rijk en onafhankelijk, een bron van energie en grondstoffen voor binnen- en buitenland. De onafhankelijkheid van de regio werd minder toen de veenvoorraden werden geëxporteerd. Recent krijgen de Veenkoloniën te maken met een krimpende bevolking en een afname van de ruimtelijke kwaliteit, zoals toenemende leegstand en verpaupering van vastgoed en toenemende druk op de openheid van het landschap door plannen voor de aanleg van grootschalige windturbineparken.

In dit artikel presenteren wij onze zoektocht naar een systemische benadering die het regionale schaalniveau verbindt met lokale potenties en ambities. Op deze manier willen wij een aantrekkelijk alternatief bieden voor de top-down benadering van provincies en de kerktorenpolitiek van gemeenten waarin ambities vaak niet verder reiken dan de gemeentegrens. Het idee een systemische benadering te gebruiken komt voort uit de hoge potenties van deze benadering om de koppeling tussen schaalniveaus te realiseren. De ambitie is om duurzame oplossingen te bieden voor regionale problemen rondom energie, water, verlies aan landbouwsubsidies en het verdwijnen van voorzieningen door demografische krimp. Hieronder demonstreren wij het potentieel van een systemische benadering in de Veenkoloniën.

De systemische benadering ontrafeld

Alan Berger, Professor Stedenbouw en Landschapsonwerp aan het 'Massachusetts Institute of Technology' (MIT), is een van de bekendste voorstanders van systemisch ruimtelijk ontwerp. In zijn boek 'Systemic

Design Can Change the World' worden verschillende voorbeeldprojecten gepresenteerd waarin aan het watersysteem gelieerde problemen worden onderzocht. De voormalige Pontine-moerassen in Italië zijn een voorbeeld van een dergelijk project. De moerassen zijn na ontginning decennialang gebruikt als landbouwgrond, wat heeft geresulteerd in ernstige vervuilingen. In plaats van zich te beperken tot analyse van enkele locaties wordt vanuit het gehele systeem naar het probleem gekeken. Verschillende locaties met potenties om het vervuilde watersysteem te zuiveren worden ingepast in bestaande landgebruikstypen en het historische kanalenstelsel. Het voorgestelde systeem verbetert niet alleen de waterkwaliteit maar maakt tevens een meer divers gebruik van het gebied mogelijk. Symptoombestrijding maakt zo plaats voor samenhangende oplossingen die het gehele systeem verbeteren.

Verbanden tussen het regionale en lokale niveau resulteren in regionale systemen waar onderlinge invloed, feedback en uitwisseling van bijvoorbeeld grondstoffen, energie en diensten mogelijk en zelfs gewenst zijn. De systemen worden dus gezien als samenhangende componenten die samen één geïntegreerd geheel vormen.

De systemische benadering resulteert in het vergroten van de onafhankelijkheid en stabiliteit van een regio als geheel. Systemen kunnen omgaan met het wegvallen van lokale onderdelen of enkele bronnen doordat ze op een hogere schaal zijn georganiseerd. Een voorbeeld is het systeem van energieproductie, waarin vele kleine producenten bijdragen aan de productie van energie voor de regio en de export. Het wegvallen van één of enkele lokale producenten wordt opgevangen door het fijnmazige systeem. Op deze wijze reduceren de systemen afhankelijkheid van externe factoren en vergroten de stabiliteit van een regio.

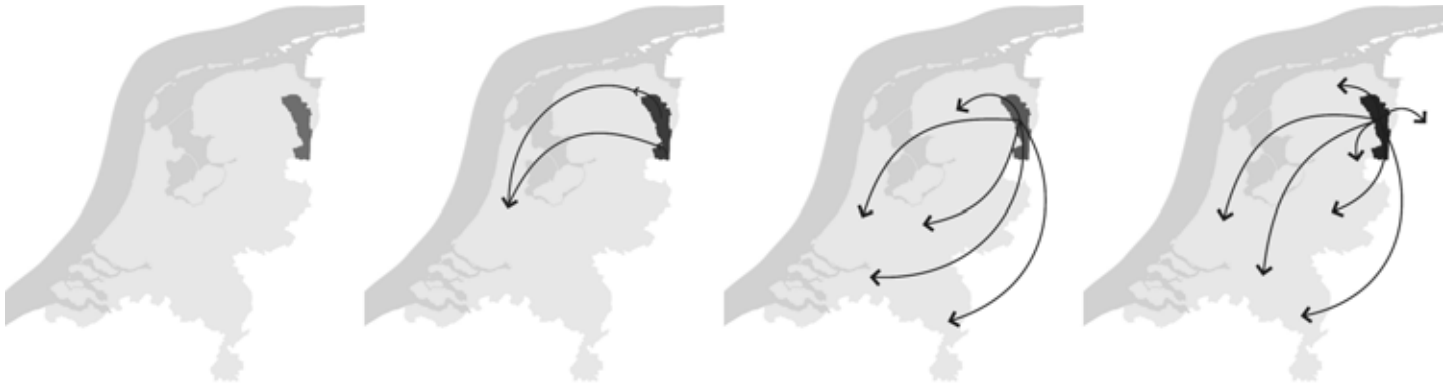
Realisatie van deze visie betekent echter ook dat op regionale schaal samengewerkt zal moeten worden om tot een optimale benutting van de aanwezige potenties te komen. Dit betekent dat besluitvorming meer op het regionale schaalniveau komt te liggen. Belangrijk daarbij is dat lokale ambities en potenties niet uit het oog worden verloren. In de casus hebben de lokale ambities en potenties bijvoorbeeld geleid tot een overkoepelende regionale visie voor de Veenkoloniën die leidend kan zijn voor lokale projecten.

De Veenkoloniën als casus

In de Veenkoloniën hebben we de systemische benadering ingezet om professionele inzichten en voorkeuren van inwoners te koppelen aan de potenties die voortkomen uit een eigen, systemische analyse, om zo oplossingen te bieden voor de in de inleiding genoemde problemen.

Rust, openheid, lintdorpen, dichter bevolkte kernen en historische verbondenheid met energie worden door inwoners als kernkwalificaties benoemd om de eigenheid van de Veenkoloniën te duiden. Energie is een terugkerende factor van economische betekenis in het gebied. In de 19e eeuw werd het geld verdiend met de turfwinning en in de loop van de 20e eeuw kwam daarvoor gas en olie in de plaats. Volgens inwoners biedt de nieuwe 'biobased' economie potenties om energie ook in de toekomst een factor van betekenis voor de regio te laten zijn.

Naast de input van lokale belanghebbenden is gebruik gemaakt van een uitgebreide inventarisatie van de Veenkoloniën. Daarin zijn

De Veenkoloniën zijn gelegen op de grens van de provincie Groningen en Drenthe. In het verleden is de regio een belangrijke exporteur van veen (15e eeuw tot ca. 1950), olie en gas (vanaf 1950) geweest. Ambities met betrekking tot o.a. energie moeten in de toekomst zorgen voor een duurzame waardecreatie en stabiliteit binnen de regio (rechts: toekomstvisie).

bijvoorbeeld alle duurzame energiepotenties in kaart gebracht en ruimtelijke oplossingen voor de waterproblematiek verkend. De combinatie van input van de lokale belanghebbenden, de verkregen inzichten van de inventarisatie, en analyse van nieuwste wetenschappelijke kennis vormen de basis voor de verdere uitwerking van de systemische aanpak voor de Veenkoloniën.

Een belangrijke vervolgstap is het leggen van verbanden tussen het regionale en lokale niveau zodat systemen gevormd kunnen worden. Binnen deze regionale systemen is onderlinge invloed, feedback en uitwisseling van bijvoorbeeld grondstoffen, energie en diensten gewenst. Een goed voorbeeld daarvan is het energiesysteem waarbinnen lokale producenten gebruik maken van de potenties binnen de Veenkoloniën om duurzame energie op te wekken. Naast de afstemming op het lokale schaalniveau biedt het regionale schaalniveau de mogelijkheid om de productie binnen de systemen te koppelen aan de vraag binnen en buiten de Veenkoloniën. De systemen worden dus gezien als samenhangende componenten die samen één geïntegreerd geheel vormen. Integratie van lokale ambities en potenties op één regionaal niveau leidt zo tot een overkoepelende regionale visie voor de Veenkoloniën.

De systemische benadering resulteert in het vergroten van onafhankelijkheid en stabiliteit van een regio

Het toekomstperspectief: energie en water

Wat levert deze systemische analyse op als toekomstperspectief voor de regio? Wij laten dit zien aan de hand van de thema's energie en water.

Vandaag de dag zijn de Veenkoloniën, net als de rest van Nederland, grotendeels afhankelijk van buitenlandse fossiele energiebronnen. De lokaal aanwezige hernieuwbare energiebronnen worden nauwelijks benut. Eén van onze ambities is het realiseren van een regio die duurzame energie opwekt, zelfvoorzienend wordt en op lange termijn zelfs energie exporteert. De optimale toepassing van reststromen en duurzame energiepotenties is een kans om deze ambitie te realiseren.

Zo is windenergie bijvoorbeeld gekoppeld aan gebieden met glastuinbouw en bedrijventerreinen zodat de openheid behouden blijft - een vurige wens van vele inwoners van de Veenkoloniën. Dit kan toegepast worden bij bestaande locaties, bijvoorbeeld bij Veendam, of bij nog geplande terreinen, zoals ten oosten van Stadskanaal. Volgens onze interviews zien zowel voor- als tegenstanders van windenergie deze aanpak als een uitgesproken kans om windenergie in de Veenkoloniën te realiseren zonder (substantieel) ruimtelijke kwaliteit in te leveren.

Een stapsgewijze opbouw van het energiesysteem kan ook worden toegepast op het vormgeven van een warmtenetwerk tussen producenten en consumenten. Grote bestaande reststromen van warmte (bijvoorbeeld van de industrie in Hoogezand-Sappemeer) en potentiële nieuwe bronnen (warmte uit bijvoorbeeld vergisting of geothermische bronnen) kunnen leveren aan het warmtenetwerk. Het warmtenetwerk ontwikkelt zich vanuit de gebieden met de meeste consumenten (de stedelijke locaties) via de lintdorpen tot een samenhangend netwerk van vraag en aanbod. Daarnaast kan door fasering het energiesysteem profiteren van nieuwe technieken, al is dit niet noodzakelijk. Zelfs als het hierboven geschetste energiesysteem met hedendaagse techniek wordt gerealiseerd, kan de regio energieonafhankelijk en zelfs een energie-exporteur worden.

Naast energie is de regio ook afhankelijk van water. Historisch gezien is het watersysteem in de Veenkoloniën ontwikkeld om water zo snel mogelijk af te voeren zodat het veen geëxploiteerd kon worden. Later faciliteerde dit watersysteem de succesvolle ontwikkeling van de landbouw. Het snelle afvoeren van water gedurende de winter resulteert echter tot tekorten tijdens de zomer. In een gemiddeld jaar moet er daarom 45 miljoen kubieke meter water (18.000 olympische zwembaden) worden aangevoerd vanuit het IJsselmeer om schade in de landbouw te voorkomen. De Veenkoloniën streven echter een zelfvoorzienend watersysteem na. Volgens lokaal waterexpert G. Nijhof is er behoefte aan een robuust watersysteem om pieken op te vangen.

In de door ons voorgestelde visie wordt de capaciteit om water vast te houden verhoogd. Dat gebeurt door oppervlaktewater te realiseren in de brongebieden rondom het Bargerveen en in de Hunzevallei. Aanvullend zullen lager gelegen gebieden met veel kwel gebruikt worden om voldoende waterretentie te creëren. Deze retentiemogelijkheden zijn bedoeld om bij overvloedige regenval de stedelijke wateropvangcapaciteit te vergroten. De benodigde ruimte zal veelal uit

Waterretentiegebied nabij Stadskanaal met ruimte voor energieproductie, recreatie en nieuwe woonmilieus aan het water.

agrarisch gebruik ontleend moeten worden. Samenwerking tussen waterschap en agrariër is hiervoor noodzakelijk. In interviews met agrariërs kwam naar voren dat transformatie van landbouwgrond naar waterretentiegebied niet ondenkbaar is, zolang het een aantrekkelijke financiële optie is. Combinaties met bijvoorbeeld energieproductie (bijvoorbeeld drijvende zonnecellen) kunnen worden ingezet om de transformatie naar 'waterboeren' daadwerkelijk interessant te maken. Met dit voorbeeld kan het watersysteem meer zelfvoorzienend worden gemaakt terwijl er naast water bijvoorbeeld elektriciteit wordt opgewekt. Met deze aanvullende inkomsten kunnen de boeren hun akkerbouwbedrijf blijven voortzetten.

Een belangrijk aspect in onze visie op het watersysteem in de Veenkoloniën is het herstel van de Hunze. Dit helpt (als aanvulling op het kanalsysteem) in het transport van water met behulp van natuurlijke hoogteverschillen en levert daarbij voordelen op zoals energiebesparing. Hiernaast dragen de biologische waterzuivering en natuurlijke voeding van watergebieden bij aan de waterkwaliteit.

Conclusie

De systemische benadering koppelt lokale ambities en potenties aan het regionale schaalniveau door in systemen te denken. Het brengt lokale wensen van inwoners, aanwezige potenties in een regio en wetenschappelijke kennis over het functioneren van systemen samen in een succesvol concept. Dit vraagt om een flexibele en grensoverschrijdende houding van regionale en lokale overheden. Daarbij moet er verder worden gekeken dan de eigen kerktoren en ruimte worden gecreëerd om lokale ambities en wensen om te zetten in een breed gesteunde regionale visie en bijbehorend beleid. Uiteindelijk zal dit

voor inwoners, gemeente en regio meer opleveren dan wanneer ieder voor zich gaat.

Als casus is de systematische benadering toegepast in de Veenkoloniën. Succesvolle implementatie van de systemische benadering resulteert in het realiseren van projecten op een lokaal schaalniveau; met en voor de inwoners. Deze projecten gaan uit van de kernkwaliteiten en ambities, beschreven door de inwoners van de Veenkoloniën, maar zijn ook gebaseerd op objectief vastgestelde potenties. De systemische benadering kan hierin een sterke drager zijn voor de koppeling en afstemming tussen verschillende schaalniveaus.

Toepassing van de systemische benadering, zoals in de casus van de Veenkoloniën, is essentieel om een regio als deze weer positief op de kaart te zetten en als voorbeeld te dienen voor soortgelijke regio's.

Tim Snippert (tim.snippert@gmail.com) studeerde af als Landschapsarchitect aan de Wageningen Universiteit en is masterstudent Civil Engineering and Management aan de TU Twente. Sven Stremke (sven.stremke@wur.nl en www.nrglab.net) is Assistant Professor Landschapsarchitectuur aan de Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Dit artikel is gebaseerd op de masterscriptie 'Verborgene Kracht - Veenkoloniën 3.0' en de inzending 9 voor de Eo Wijers prijsvraag 2012. Bij deze prijsvraag heeft de inzending de stimuleringsprijs voor jonge vakgenoten gewonnen.

Literatuurselectie

Berger, A. (2009) Systemic Design Can Change the World. Amsterdam: SUN Publishers.

Asociale sociale stadsontwikkeling

Davy Sterkens

Vlaamse steden realiseren steeds meer sociale stadsontwikkelingsprojecten in achtergestelde wijken. Sociaal-ruimtelijke problemen die voortkomen uit ongelijkheid, polarisatie, segregatie en uitsluitingsprocessen trachten aan te pakken door fysieke ingrepen. Gestreefd wordt naar een sociale mix. Maar is dit wel zo sociaal als de term doet vermoeden?

De negentiende-eeuwse stadsgordel in talrijke Vlaamse steden is het terrein van vele sociale stadsontwikkelingsprojecten. Wijken in deze stadszone ontstonden tijdens de industriële revolutie om de groeiende arbeidersbevolking te huisvesten. Vandaag de dag kampen deze wijken echter met een combinatie van sociale en ruimtelijke problemen, met een onaantrekkelijk leefmilieu tot gevolg. Vooral de stadsvlucht die vanaf 1960 op gang kwam had een grote impact op de leefbaarheid. Terwijl de arbeidersgezinnen uit deze wijken verhuisden naar betere wijken buiten de stad, werden ze vervangen door arme, rurale bevolkingsgroepen uit het Middellandse Zeegebied. Dit heeft geresulteerd in een concentratie van achterstelling in deze negentiende-eeuwse gordelwijken, die wordt gekenmerkt door een uitgesproken arme, vooral allochtone, bevolking. Vandalisme, geweld, hangjongeren en andere problematiek worden uitgebreid belicht in de pers. Hierdoor worden bewoners gestigmatiseerd en de wijken als onveilig aangezien. De wijk wordt vermeden waardoor het een nog meer geïsoleerd element van de stad wordt. Sociale stadsvernieuwing is bijgevolg vaak noodzakelijk.

Gezonde sociale mix

Het Vlaamse stedenbeleid pleit voor een 'gezonde sociale mix' als manier om achtergestelde wijken op te waarderen en weer leefbaar te maken. Een gezonde sociale mix is het bewerkstelligen van een wijk waarin verschillende inwonersklassen zijn vertegenwoordigd. Dit gaat van hoogopgeleide jonge gezinnen, arbeidersgezinnen tot gepensio-

neerden. Volgens sommige auteurs treden er in homogene wijken negatieve buurteffecten op. Sommige van deze effecten, zoals gettovorming en het ontstaan van een onveilige buurt, worden vooral door de samenleving gevreesd. Een homogene buurt heeft ook een impact op zijn inwoners. Uit onderzoek blijkt dat deze inwoners minder toegang hebben tot de arbeidsmarkt en tot kwalitatief goede diensten.

Een heterogene buurt, daarentegen, wordt verondersteld te leiden tot positieve buurteffecten. De aanname is dat deze buurten worden gekenmerkt door meer sociale contacten en hoger sociaal kapitaal. Inwoners hebben er ook meer kans op sociale stijging. Er wordt aangenomen dat fysieke en sociale heterogene wijken bovendien leiden tot meer kansen voor de wooncarrière van de inwoners en tot een betere inburgering van immigranten. De gegoede middenklasse als positief rolmodel is hierbij het uitgangspunt. Voor achtergestelde wijken betekent dit dat deze groep potentiële inwoners wordt aangetrokken om zo een sociale mix te realiseren. Een belangrijk instrument om wonen voor jonge gezinnen in de stad aantrekkelijker te maken zijn stadsvernieuwingprojecten. Veelal voorzien deze in de ontwikkeling van nieuwe woningen die voldoen aan de eisen van jonge middenklassegezinnen. Deze projecten worden vaak gecombineerd met een doorgedreven citymarketing.

De Brugse Poort in Gent

'Zuurstof voor de Brugse Poort' is een stadsvernieuwingproject van de stad Gent. De Brugse Poort is een typisch voorbeeld van een negentiende-eeuwse stadsgordelwijk. De wijk vormt een geheel van kleine arbeidershuisjes verzameld rond smalle straten. Belangrijke kenmerken zijn een laag voorzieningsniveau, kleine instabiele ondernemingen, weinig groen en open ruimte, een ondermaats wooncomfort - onder meer door een te beperkt scala aan woningtypes - en een eendimensionale ruimtelijke identiteit. Rondom de wijk liggen belangrijke verkeersassen waardoor het idee van een enclave wordt versterkt. Deze factoren zorgen ervoor dat de Brugse Poort een onaantrekkelijke woonomgeving vormt voor de middenklasse. Het zijn vooral de minder gegoeden die een woonplaats verwerven in de wijk. Vandaag is de Brugse Poort dan ook één van Gents meest gekende migrantenwijken. Er heerst een sociale problematiek van armoede en werkloosheid tot druggebruik en interculturele conflicten.

Verskillende ingrepen moesten de Brugse Poort opnieuw leefbaar maken. Hierbij was een belangrijk voorwaarde het creëren van draagvlak binnen de wijk. Door participatie van de bewoners konden hun noden en behoeften worden meegenomen in het plan. Dit werd gerealiseerd door inspraakmechanismen, strategisch uitdelen van financiële en andere steun aan lokale ontwikkelingscoalities en het betrekken van verschillende sociale organisaties zoals jeugdwerkers, het buurtcentrum, het wijkgezondheidscentrum en de kringloopwinkel. Deze organiseerden talloze activiteiten om de veranderingen in de wijk vast te leggen terwijl zich een nieuwe woon- en leefomgeving vormde.

Centraal in de aanpak van de Brugse Poort stond het creëren van een sociale mix binnen de wijk. Om de wijk aantrekkelijker te maken voor middenklassegezinnen werden enkele fysiek-structurele aanpassingen uitgevoerd om meer structuur en openheid te creëren. Concreet werd de ruimte herverdeeld door selectieve afbraak om daarna

bebouwing, openbare ruimte, tuinen en parkeren beter te ordenen in het weefsel. Het plan omvatte nieuwe pleinen met nieuwbouw en alternatieve parcours door (semi-)private binnengebieden. Deze zachte ruggengraat moest de kern van de openbare ruimte worden en liep door heel de wijk. Allerlei semi-private ruimtes takten erop aan.

Een belangrijke pijler van het project was het creëren van meer en kwalitatief betere woongelegenheden. Daarom werden puntsgewijs de minst kwalitatieve woningen gesloopt. Kwalitatieve sociale en private woningen kwamen daarvoor in de plaats. Door een efficiënter ruimtegebruik met nieuwbouwappartementen en andersoortige geschakelde woningen leidde dit tot een toename van het aantal wooneenheden. Deze vulden bovendien de diversiteit van het plaatselijke woningaanbod aan en trokken tegelijkertijd huishoudens met meer financiële middelen aan. Om de inwoners van de gesloopte woningen te kunnen herhuisvesten in de eigen wijk, werden ook 75 nieuwe sociale woningen voorzien rond het Acaciaplein. Dit resulteerde in een grootschalige ontwikkeling die niet in lijn ligt met de woningtypologie van de wijk.

Een 'best practice'?

Het project 'Zuurstof voor de Brugse Poort' lijkt succesvol. Structurele ingrepen hebben geleid tot een aangenamer openbaar domein met

meer open ruimte en zuurstof. Dit zorgt, in combinatie met de gerichte sloop van de meest verkrotte woningen, voor een ruimtelijke opwaardering van de wijk. Nieuwe, kwalitatieve woningen creëren daarnaast ruimte voor middenklassegezinnen. Het project wordt dan ook geprezen door heel wat politici en academici en zelfs aangezien als een 'best practice' voor andere sociale stadsvernieuwingprojecten. Vooral het sociale karakter en het participatieve luik om bestaande inwoners te betrekken bij het project, zijn volgens hen een meerwaarde in het realiseren van een sterk ruimtelijk project. Toch zijn er ook duidelijke kritieken, niet alleen op aspecten van het project zelf, maar ook op het ideaal van de sociale mix en op tekortkomingen binnen het participatieproces.

De stad moet een emancipatiemachine zijn voor elke inwoner

Sociale verdringing

In de Brugse Poort werden middenklassegezinnen aangetrokken om zo een heterogene wijk te verkrijgen. Tegelijkertijd wilde de stad Gent

Sociale woonontwikkeling aan het Acaciaplein. Door efficiënter ruimtegebruik ontstond een groter en diverser aanbod van woningen.
© ABCSIS ARCHITECTEN

Protest tegen de afbraak van woningen. De protesten van de meest kwetsbare groepen werden vaak niet opgepikt door de beleidsmakers.

sociale verdringing in de wijk tegengaan. Deze doelstellingen waren bijna niet te verenigen. Het project steunde namelijk voor een groot deel op privaat kapitaal. Privé-ontwikkelaars bouwden koopwoningen die niet betaalbaar waren voor de huishoudens die getroffen waren door de sloop. Hiernaast lieten nieuwe sociale woningen lang op zich wachten, ondanks het feit dat vooropgesteld werd dat herhuisvesting in de eigen wijk moest plaatsvinden. De sociale huurwoningen werden pas in de laatste fase van het project ontwikkeld, vór na de private ontwikkelingen en kwamen dus veel te laat om sociale verdringing te voorkomen. Het proces van sociale verdringing kwam trouwens al op gang toen de plannen voor de wijk concreet werden. Ingegeven door angst voor onteigening kwamen heel wat woningen plots vrij op de koopmarkt.

Allerlei initiatieven vanuit de sociaal-culturele sector om sociale verdringing toch tegen te gaan, zoals wijkgebonden toekenningen van toekomstige sociale woningen, werden niet gehoord door het beleid. Dit toont meteen een tekortkoming van het participatieve luik. Belangrijke actoren zoals 'Samenlevingsopbouw Gent' namen wel deel aan het proces, maar de door hen verdedigde belangen van de meest kwetsbare groepen werden vaak niet opgepikt door de beleidsmakers. Deze groepen hebben specifieke noden die niet gelden voor de gehele bevolking, vooral niet voor gezinnen uit de middenklasse. Daarenboven gaat die ene stem vanuit de sociaal-culturele sector verloren tussen privébelangen en citymarketing. Stadsbesturen richten zich te sterk op het aantrekken van middenklassegezinnen. Het gevaar bestaat dat de stad hierin voorbij gaat aan zijn huidige inwoners. Dit terwijl het juist een plaats moet zijn waar iedere inwoner de kans krijgt zich te ontplooien. De aantrekkelijkheid en verkoopbaarheid primeert op het sociale karakter van stadsvernieuwingsprojecten.

Ook het ideaal van sociale mix op zichzelf kent veel kritiek. De middenklasse zou bijvoorbeeld niet als rolmodel optreden. Mensen

lopen langs elkaar heen waardoor er geen sociaal contact optreedt tussen verschillende bevolkingsgroepen. Er wordt ervan uit gegaan dat kleine verschillen tussen mensen interessant zijn. Wanneer deze echter te groot worden kunnen ze leiden tot irritatie, botsingen en juist minder sociale cohesie. Hierdoor treedt sociale stijging, wat toch een achterliggend doel is van de sociale mix, niet op.

Het is cruciaal om verder te gaan dan fysieke ingrepen om de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van de wijk te vergroten

Nederlands pleidooi voor sociale stijging

Uit de casus van de Brugse Poort blijkt dat een bredere aanpak die verder gaat dan fysiek-structurele aanpassingen noodzakelijk is. In deze context kunnen we wat leren van de Nederlandse aanpak, waar de nadruk ligt op het bereiken van sociale stijging voor kansarme huishoudens. Hierbij hoeft het streven naar een sociale mix niet voorop te staan. Het voormalig Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (VROM) benadrukt in het rapport 'Stad en Stijging' het belang van het streven naar sociale stijging binnen de stedelijke vernieuwingsaanpak. Het is belangrijk dat stadsbewoners ontwikkelen, zowel vanuit sociaalmaatschappelijk als vanuit economisch standpunt. De vier pijlers die volgens de VROM-raad belangrijk zijn, zijn onderwijs, arbeidsmarkt, woningmarkt en vrije tijd. Mensen kunnen binnen deze vier terreinen 'stijgen'. Belangrijk is dat dit slechts met kleine stapjes mogelijk is en er dus diverse 'stijgingsladders' noodzake-

lijk zijn. Op het vlak van de woningmarkt is het bijvoorbeeld belangrijk dat mensen kunnen doorgroeien naar een 'betere' woning. Dit kan bijvoorbeeld het traject 'privaat klein appartement - sociale huurwoning - sociale koopwoning' zijn. Dit alles zou in de eigen wijk moeten kunnen plaatsvinden. In achtergestelde wijken ontbreken deze treden vaak en is de stap naar bijvoorbeeld een duurder woning te groot. Sociale stijging van huidige en nieuwe bewoners nastreven kan dan door meer treden te ontwikkelen op de ladders van onderwijs, wonen, werk en vrije tijd.

Belangrijk voor sociale stijging is het inzicht dat stedelijke vernieuwing een integrale opgave is. Maatregelen moeten genomen worden op de vier domeinen en mogen niet louter fysiek van aard zijn. Elke fysieke ingreep moet bovendien geënt zijn op een sociaaleconomische visie. Dit is belangrijk omdat achtergestelde wijken meestal monofunctionele woonwijken zijn. Maatregelen op vlak van werk, onderwijs en vrije tijd zijn dus extra belangrijk. Om de slaagkans van een project te vergroten is het belangrijk om ook initiatieven vanuit de wijkgemeenschap mee te nemen en te ontwikkelen. Het is van belang uit te gaan van de kracht van de groepen die reeds in de wijk aanwezig zijn, niet van zij die er (nog) niet wonen: dit is essentieel voor sociale stijging.

Werken volgens het principe van sociale stijging had de Brugse Poort een andere invulling gegeven. Vooral omdat er nog meer ingezet had kunnen worden op de ontwikkeling van de bestaande inwoners. Het project was hierdoor in hoofdzaak geen stedenbouwkundig project geweest met grootschalige ruimtelijke ingrepen, maar een sociaal wijkherwaarderingsproject dat gekoppeld werd aan oplossingen voor ruimtelijke knelpunten. Sociale organisaties in de wijk, zoals een buurtcentrum, staan in dit scenario centraal. Het vertrekpunt is laagdrempelige hulpverlening specifiek voor de vier pijlers, gekoppeld aan een sterk samenwerkingstraject met de inwoners waarbij de ruimtelijke noden en behoeften van de bevolking wordt nagegaan. Dit resulteert in ruimtelijke ingrepen die geënt zijn op de wijk. Tegelijkertijd kan er ook voorzien worden in een aangepast voorzieningenapparaat. Ontbrekende en cruciale treden van de stijgingsladder kunnen hierdoor opgevuld worden.

Sociale stijging en Vlaamse steden

Na jarenlange daling stijgt het aantal stadsbewoners in Vlaanderen opnieuw. Stadsvernieuwingsprojecten in combinatie met citymarketing lijkt te werken, daar de stad opnieuw aantrekkelijk wordt voor jongeren en jonge gezinnen. De belangrijkste redenen van de bevolkingstoename zijn echter regularisatie van migranten en het geboorteoverschot dat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan allochtone gezinnen. Bij diegenen die de stad verlaten, blijken nog steeds jonge middenklassegezinnen oververtegenwoordigd terwijl buitenlandse migratie naar de stad toe blijft plaatsvinden. Het is een uitdaging om het beleid hierop af te stemmen. De stad moet een 'emancipatiemachine' zijn voor elke inwoner. Homogeniteit in de bevolkingssamenstelling van wijken hoeft hierbij geen probleem te zijn. Voor het bereiken van deze 'emancipatie' voor elke inwoner is, eerder dan ruimtelijke ingrepen, sturing en begeleiding nodig. De toekomst voor Vlaamse steden, meer bepaald de achtergestelde wijken, ligt dan ook bij integrale sociale stadsvernieuwingen die inzetten op sociale stijging. Het is cruciaal om verder te

gaan dan fysiek-structurele ingrepen om de leefbaarheid en aantrekkelijkheid van de wijk te vergroten. Een integraal project betekent dat er aandacht wordt besteed aan beter onderwijs, begeleiding naar de arbeidsmarkt en het realiseren van vrijetijdsbestedingen. Op deze manier wordt bijgedragen aan de ontwikkeling en vooruitgang van de inwoners zonder dat er sociale verdringing optreedt door bijvoorbeeld private nieuwbouw die plaatsvindt na sloop. Het is immers belangrijk dat de stad al zijn inwoners een kans geeft om zich te ontwikkelen.

Deze beoogde sociale stijging hoeft niet noodzakelijkerwijs bereikt te worden door middel van het creëren van een sociale mix binnen de wijk. Ook zonder sociale mix kan er van achtergestelde wijken een plaats gemaakt worden waar bewoners vooruit kunnen komen. Dit kan echter niet alleen door ruimtelijke plannings gerealiseerd worden. Een belangrijke rol is weggelegd voor sociaal-culturele organisaties werkzaam binnen de wijk, zoals een wijkgezondheidscentrum en samenlevingsopbouw. Hiernaast moeten ook bewoners een duidelijk rol krijgen bij de (her)ontwikkeling van hun wijk en van zichzelf. Het zijn immers zij die uiteindelijk aan de slag moeten gaan om van hun wijk een betere plek te maken. Ruimtelijke ingrepen in een wijk waar geen sociaal kapitaal aanwezig is, leiden nergens naar. Daarom is het van belang om sociale cohesie te creëren binnen een wijk en ervoor te zorgen dat bewoners elkaar regelmatig ontmoeten. Dit kan door wijkactiviteiten, maar in dit kader ook door bijvoorbeeld workshops die een draagvlak creëren voor ruimtelijke ingrepen. Door uit te gaan van het perspectief van de inwoners creëer je zo betere, meer lokaal geënte projecten die inspelen op relevante problemen die vandaag heersen bij de wijkbewoners.

Davy Sterkens (davysterkens@telenet.be) is sociaal werker, communicatiewetenschapper en student Stedenbouw en Ruimtelijke Planning aan de Artesis Hogeschool Antwerpen. Het artikel is gebaseerd op zijn paper waarmee hij de prijs voor de Jonge Planoloog won op Plandag 2012.

Literatuurselectie

- Borret, K. & B. Notteboom (z.d.) Onderzoek. Project. Ping. Pong/Lokaas voor Stadsverlaters. Vier Stadsontwerpen voor de 19de-eeuwse Gordel in Gent. Universiteit Gent.
- Debruyne, P. & S. Oosterlynck (2011) Samen de stad heropbouwen? Kansen en valkuilen voor sociaal-culturele werkers in lokale ontwikkelingscoalities, Wissels : Handboek Sociaal-Cultureel Werken met Volwassenen, Gent, Academia, pp. 456-477.
- Debruyne, P., S. Oosterlynck & T. Block (2008) Sociale innovatie als basis voor stadsontwikkeling? Grootschalige stadsprojecten versus sociale stadsvernieuwing in Gent, Ruimte & Planning, nr. 3, pp. 18-33.
- Geldof, D. (2007) Wederwoord. Maak van steden kosmopolitische emancipatiemachines, Ruimte & Planning, nr. 1, pp. 40-48.
- Van Kempen, R. & G. Bolt (2008). Onderzoek en stedelijke herstructurering: twee werelden, Amsterdam School of Real Estate.
- VROM-raad (2006) Stad en Stijging. Sociale Stijging als Leidraad voor Stedelijke Vernieuwing. Den Haag: VROM-raad.

De bron van planningstheorie

Andreas Faludi

In de rubriek Klassiekers gaat AGORA in op boeken die niet vers van de pers komen, maar nog steeds uiterst relevant zijn. Deze keer 'Politics, Planning and the Public Interest - The Case of Public Housing in Chicago' (1955) van Edward Banfield en Martin Meyerson.

De wereldberoemde planoloog Peter Hall zag in 1981 de Amerikaanse planning als theoretisch meer gefundeerd dan de Britse. Overigens - maar dit ter zijde - is dat niet meer zo. Het is hoe dan ook interessant eens terug te gaan naar één van de bouwstenen van de Amerikaanse planningstheorie: 'Politics, Planning and the Public Interest' van Meyerson en Banfield. Hoewel al bijna zestig jaar oud, is dit een onovertroffen boek over rationele, weloverwogen planning in politiek geladen situaties. Het werk ontsprong aan de Chicago School. Doel van die school was op te leiden voor stedelijke en regionale planning, onder meer in ontwikkelingslanden. De twee auteurs waren jonge stafleden die later grote invloed zouden uitoefenen.

Edward C. Banfield, net gepromoveerd in de sociale wetenschappen, gaf het vak planningstheorie - een novum - en zou later als criticus van de welvaartsstaat menig republikeinse president adviseren. Toen al ging Banfield zelf aan planning twijfelen. John Friedmann - vermaard planningsdenker en eerste promovendus van Chicago - zag het werk van Banfield dan ook als een rigoureuze test van het intellectuele vermogen van studenten.

De tweede auteur, Martin M. Meyerson, een stedenbouwkundig ontwerper, zou later president worden van de University of Pennsylvania. Als staflid werd hij bij de Chicago Housing Authority gedetacheerd. Hij gaf leiding aan de verbetering van de huisvesting voor de vele Afro-Amerikanen - al waren de benamingen toen minder politiek correct - die naar Chicago waren verhuisd. Washington had daar geld voor over, maar waar zouden de grootschalige 'Not In My Back Yard'-flatgebouwen moeten worden gebouwd? In plaats van enige afweging in het licht van het 'algemeen belang' werden de keuzes tijdens een bustocht gemaakt, waarbij - soms onder enige hilariteit - minder machtige raadsleden deze projecten in hun maag gesplitst kregen. De projecten kwamen aldus in hun kiesdistricten terecht.

Een onovertroffen boek over rationele planning

Het boek 'Politics, Planning and the Public Interest - The Case of Public Housing in Chicago' reflecteert op deze gebeurtenis. De auteurs leggen uit wat rationeel verantwoorde planning zou betekenen,

namelijk het afwegen van alternatieven in het licht van iets als het algemeen belang. Dat was anders dan de willekeur tijdens de bustocht. Ook gaat het boek in op wat we überhaupt onder politieke belangenafweging moeten verstaan. Eén en ander op een zodanige manier dat je je afvraagt waar de kritiek sindsdien op rationele planning eigenlijk over gaat. Die hamert namelijk op beperkingen die Meyerson en Banfield al hebben gethematiseerd. Volgens Banfield beschrijft het rationele model - het afwegen van alle alternatieven in het licht van hun verwachte effecten - dan ook niet de praktijk. Dit betekent echter niet dat het als normatief model overbodig is. Waar moeten we anders effectiviteit en efficiëntie aan meten? In de Verenigde Staten leidde dit allemaal tot veel discussie in de 'Journal of the American Institute of Planners', het blad waaraan de Verenigde Staten haar toenmalige theoretische dominantie aan te danken had.

Je vraagt je af waar de kritiek op rationele planning eigenlijk over gaat

Met de wereldwijde groei van planologieopleidingen en de instroom van sociale wetenschappers is de planningstheorie zodanig gediversificeerd geraakt dat je je afvraagt waar deze eigenlijk nog om gaat. Meyerson en Banfield hebben hier stevige bakens neergezet: het streven naar rationele besluitvorming met een open vizier voor concrete situaties, met de beperkingen voortvloeiende uit de politiek constellaties van dien. Het zou goed zijn zo nu en dan terug te gaan naar deze (en andere!) klassiekers.

Andreas Faludi (a.k.f.faludi@tudelft.nl) is hoogleraar voor ruimtelijke beleidsstelsels in Europa aan de Technische Universiteit Delft.

Nieuwe steden op de kaart

Michiel Overkamp

“Vlees noch vis”, “Waar is de gezelligheid?”, “Het heeft geen historie”. Dit zijn enkele veelgehoorde klachten over de zogenaamde nieuwe steden. De auteurs van het in november 2012 verschenen boek ‘Atlas Nieuwe Steden’ ergeren zich aan de eenzijdige blik van veel mensen op de Nederlandse nieuwe steden.

Een gemeenschappelijk kenmerk van deze nieuwe steden is dat hun groeisput begon met het predicaat ‘groei kern’. Het groei kernbeleid moest in de jaren zeventig en tachtig de suburbanisatie in goede banen leiden, zodat niet het gehele platteland volgebouwd zou worden met woningen. Ruim dertig jaar na dato is er eindelijk een boek dat de geschiedenis van deze nieuwe steden onder de loep neemt. Reijndorp, Bijlsma en Nio zetten in ‘Atlas Nieuwe Steden’ een negental nieuwe steden in de spotlights: Almere, Capelle aan den IJssel, Haarlemmermeer, Houten, Lelystad, Nieuwegein, Purmerend, Spijkenisse en Zoetermeer. Centrale vragen in het boek zijn: Wat waren de stedenbouwkundige opvattingen en maatschappelijke verwachtingen achter deze nieuwe steden? Hoe zijn deze opvattingen uiteindelijk in praktijk gebracht? Hoe leven mensen in deze voormalige groei kernen? En wat is hun toekomstperspectief?

Het boek biedt een caleidoscopisch beeld van Nederlandse nieuwe steden. Het woord ‘atlas’ is dan ook juist gekozen. Uitgebreid worden de planvorming, het ontwerp, de realisatie en het leven in de nieuwe steden beschreven. Wat opvalt bij het lezen van het boek, is de pragmatiek waarmee de forse uitbreidingen van nieuwe steden of bestaande dorpen in Nederland gestalte heeft gekregen. Er ligt niet, zoals bij Engelse ‘new towns’ en Franse ‘villes nouvelles’, een overkoeplend plan aan de nieuwe steden ten grondslag. Het wegzetten van grote aantallen woningen, sturen op dichtheden en het werken met processchema's zijn kenmerkend voor het Nederlandse verstedelijkingsbeleid na de Tweede Wereldoorlog. Onduidelijk was echter welke identiteit deze nieuwe steden moesten krijgen.

Een worsteling met hun identiteit is een gemene deler waar alle nieuwe steden mee te maken hebben. Zo wil Purmerend van “groei naar bloei” en Almere profileert zich als plek waar “het kan”. Nieuwe stadsharten worden gebouwd, terwijl de verf van de oude nog nauwelijks is afgebladderd. De ‘wat is onze identiteit’-worsteling is ook terug te zien in foto's van landschapsfotograaf Theo Baart. De atlas probeert de (toekomstige) identiteit van nieuwe steden te duiden. Het teleurstellende is echter dat het boek blijft hangen in de ‘stad versus suburbaan’-tegenstelling. Waar volgens de auteurs in een complete stad sprake is van een grote diversiteit aan functies en een gemêleerde bevolking, kent een suburbaan gebied een woonfunctie en een vrij homogene bevolking. Sommige voormalige groei kernen, zoals Houten,

blijven suburbaan, terwijl andere groei kernen zoals Almere, Zoetermeer en Haarlemmermeer meer een complete stad worden.

Deze redenering is mijns inziens te kort door de bocht. De auteurs gaan uit van een statisch stadsbegrip. Stad en stedelijkheid verwijzen bij hen naar een plek met functiemenging en levendigheid: oftewel het traditionele stadscentrum uit het begin van de twintigste eeuw. De auteurs zien over het hoofd dat de bouw van groei kernen heeft geleid tot nieuwe vormen van stedelijkheid. Hetgeen wat nieuwe steden onderscheidt van traditionele steden is juist dat zij kort geleden nog dorp of agrarisch gebied waren. Deze oude morfologie biedt mogelijkheden om nieuwe vormen van stedelijkheid te laten ontstaan. Zo kan bijvoorbeeld een voormalige boerderij als ontmoetingsplek gaan fungeren voor de stedeling. Oude plekken openbaren zich dan als plekken waar de nieuwe stad vorm krijgt. Het spiegelen aan de traditionele stad maakt juist blind voor deze mogelijkheden.

Nieuwe stadsharten worden gebouwd, terwijl de verf van oude nauwelijks is afgebladderd

Aan negatieve kwalificaties als “het heeft geen historie” en “het is niet gezellig” kunnen stadsbesturen pas werken als ze kennis hebben van hun identiteit. De ‘Atlas Nieuwe Steden’ geeft Nederlandse nieuwe steden inzicht in dit groeiverleden. De waarde van deze atlas had nog groter kunnen zijn als de auteurs meer oog zouden hebben gehad voor nieuwe vormen van stedelijkheid. Desondanks is het boek een must voor mensen die geïnteresseerd zijn in de historie van de Nederlandse nieuwe steden.

Arnold Reijndorp, Like Bijlsma en Ivan Nio (2012), Atlas Nieuwe Steden, Haarlem, Uitgeverij Trancity.

Tussen ratio en verbeelding

Friedel Filius

Varkens in flats, verlies van het Groene Hart, een ingepolderde Markerwaard, een ontspannen Nederland en Schiphol in zee. Dit zijn beelden van planners en ontwerpers neergelegd in scenario's. Christian Salewski staat in zijn boek 'Dutch New Worlds' stil bij dit onderwerp.

We hebben te maken met een complexe samenleving, onzekerheid over maatschappelijke ontwikkeling en uiteenlopende opvattingen over de meest gewenste toekomst. Toch moeten beslissingen worden genomen met consequenties voor de lange termijn. Beleidsmakers gebruiken hiervoor vanaf de jaren zestig steeds vaker scenario's. Dit zijn beelden van mogelijke en/of wenselijke toestanden en beschrijvingen van hoe huidige situaties zich naar deze toestanden kunnen ontwikkelen. Scenario's bewegen zich tussen feit en fantasie: ze bevatten zowel analytisch rationele elementen als elementen van verbeelding. Voor beleid kunnen ze onzekerheden en sturingsmogelijkheden in beeld brengen maar ook de discussie over alternatieve ontwikkelingsrichtingen ondersteunen.

Salewski neemt de lezer mee in de geschiedenis van de scenario's in de stedenbouw en ruimtelijke ordening in Nederland. Scenario's in de ruimtelijke ordening onderscheiden zich van andere beleidsterreinen doordat zij veelal langer vooruit kijken en meer gebruik maken van beeldmateriaal. Het maakbaarheidsideaal maakte Nederland voor Salewski interessant. Aan de hand van gesprekken met deskundigen en documentatie van de diverse scenarioprojecten zoals 'Ontwikkelingsmodellen Almere', 'Verkenningen Markerwaard', 'Nederland Nu Als Ontwerp', 'Nederland 2030' en 'Pig City', geeft hij een beeld van vooral ontwerpscenario's vanaf de jaren zeventig tot eind jaren negentig.

Hij verdeelt deze geschiedenis in zes hoofdstukken waarbij telkens een andere rol van scenario's centraal staat, zoals het zoeken van steun of het verbeelden van conflicterende doelstellingen. Salewski blijft dicht bij de oorspronkelijke bronnen, zodat de teksten zoveel mogelijk voor zichzelf kunnen spreken. Het boek staat vol met citaten en samen met een rijke hoeveelheid illustraties worden de verschillende perioden bijna tastbaar.

Scenario's bewegen zich tussen feit en fantasie

Salewski behandelt ook de vraag naar de bruikbaarheid en het nut van de scenariomethode. Weinig van de verhalen en beelden die in de loop van de tijd zijn ontworpen - een Markerwaard bijvoorbeeld - zijn gerealiseerd. In het laatste hoofdstuk schetst hij de kloof tussen de verwachtingen van ontwerpers en scenariomakers aan de ene kant en

de beleidsmakers, overheden en het publiek aan de andere kant. Om dit argument kracht bij te zetten had de auteur bijvoorbeeld kunnen putten uit de studie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uit 2010: 'Uitzicht: Toekomst Verkennen met Beleid'. Deze studie maakt duidelijk dat verwachtingen over de bijdrage van toekomstverkenningen aan beleid afhankelijk zijn van de visie op beleid.

Moeten scenario's vooral onzekerheid inperken, of dienen ze juist om met verschillende actoren te discussiëren over mogelijke toestanden? Teleurstelling over het gebruik van scenario's ligt op de loer. Immers, makers van scenario's focussen vooral op de onzekerheid over de toekomst, terwijl beleidsmakers en -uitvoerders juist vaak behoefte hebben aan duidelijkheid. Zelf herinner ik mij als ambtenaar de schok van de projectleider van de grote participatieve scenario-oefening 'Nederland 2030' toen minister Margreeth de Boer aandrong op het kiezen van een enkel perspectief in plaats van op een debat over de verschillende perspectieven.

Salewski besluit met de synthese van de ontwikkeling van scenario's in stedenbouw en ruimtelijke ordening en de bruikbaarheid ervan. Hij concludeert dat scenario's vooral veel zeggen over het heden: de tijd waarin het scenario is gemaakt. Zijn geschiedschrijving maakt duidelijk dat binnen de ruimtelijke ordening een verschuiving is opgetreden van het waarschijnlijke naar het mogelijke en van het maakbare naar het denkbare. Als onderdeel van ontwerp onderzoek vindt hij ze bruikbaar, maar de verwarring over de rol en functie van scenario's maakt dat Salewski kritisch is over hun toepassing. Voor hen die niet zelf aan de scenario's werken is de spanning tussen het rationele en het denkbeeldige lastig te interpreteren. Naast het gebruik van scenario's suggereert Salewski daarom analyses, visies, opties of zelfs Utopia om te communiceren over de toekomst. Deze zijn transparanter in hun onderliggende waarden. Bovendien zijn ze gemakkelijker te begrijpen.

Verleidelijke visies zouden wel eens de toekomst kunnen hebben nu grootschalige projectmatige aanpak van ruimtelijke vraagstukken door de economische situatie stroever verloopt. 'Dutch New Worlds' is een fraai boek voor planologen en stedenbouwkundigen die zich hierbij willen laten inspireren door ontwerpscenario's uit het recente verleden. Maar ook voor hen die alleen nostalgisch willen terugblikken biedt het boek veel leesplezier.

Salewski, C. (2012) Dutch New Worlds; Scenario's in de Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening in Nederland 1970 -2000. Rotterdam: 010 Uitgeverij.

Whisky als motor voor toerisme?

Egbert van der Zee

Het regent. In de buurt is niet veel te beleven. Er zijn mooiere bossen, hogere bergen, mooiere dorpjes en bruisendere steden in andere regio's niet ver weg. Werkgelegenheid in landbouw en visserij loopt terug, fabrieken verouderen. Als de olie binnen afzienbare tijd opdraakt, verliest de regio zijn belangrijkste vorm van inkomen. Deze schets van de Schotse regio Speyside zal bij de meeste lezers een pessimistisch beeld achterlaten. Toch trok Speyside de aandacht van Arie Stoffelen, masterstudent Geografie aan de KU Leuven. De regio beschikt over waterbronnen van een uitzonderlijke kwaliteit en is daarom al eeuwen de bekendste single malt whiskyproducerende regio van Schotland. Niet alleen zorgt deze industrie voor banen en beïnvloedt het de lokale economie direct, het biedt ook een markt voor een bijzondere niche in het hedendaags toerisme. Kan toerisme gebaseerd op een 'cultureel product' als whisky een basis bieden voor regionale ontwikkeling?

In zijn onderzoek kiest Stoffelen ervoor niet op zoek te gaan naar cijfers en statistieken. De thesis beschrijft het functioneren van de lokale toeristische sector, de netwerken rondom de whiskydistilleerders en de ervaringen van toeristen aan de hand van een veertigtal diepte-interviews. In totaal zijn 28 interviews gehouden met verschillende typen 'experts', waaronder managers en vertegenwoordigers van distilleerderijen, beleidsmakers en lokale ondernemers. Ter aanvulling zijn ook 13 binnenlandse en buitenlandse toeristen geïnterviewd, afkomstig van de Britse eilanden, Duitsland, Tsjechië en Nederland. De interviews zijn afgenomen rondom de distilleerderijen, waarvan een aantal een toeristische route hebben gevormd onder de naam 'Malt Whisky Trail'.

In de uitvoering van het onderzoek onderscheidt de auteur zich door twee sterke punten. Ten eerste maakt Stoffelen gebruik van een uitgebreid theoretisch kader waarin bredere theorieën zeer correct worden vertaald naar de praktijk. Stoffelen verklaart bijvoorbeeld de opkomst van het toerisme op de beleidsagenda door een parallel te trekken met de opkomst van de 'cultural economy'. De mogelijkheden van een cultureel product te profiteren door toerisme te ontwikkelen worden door beleidsmakers omarmd. Tegelijkertijd is een cultureel product onderhevig aan invloeden uitgeoefend door een veelvoud van actoren, en daarmee zeer lastig te sturen. Samenwerking tussen de verschillende actoren, in de vorm van een netwerk is hierdoor noodzakelijk om een culturele economie te ontwikkelen. Met deze theoretische benaderingen neemt de auteur een belangrijke horde in de toerismestudies, waar een gebrek aan theoretische onderbouwing een veelvoorkomend probleem is.

Een tweede sterk punt is de kwalitatieve data gebruikt in de thesis. De geïnterviewden komen met onthullende uitspraken. Een vertegenwoordiger van een multinational in de whiskyindustrie geeft bijvoor-

beeld aan dat hij niets ziet in het verder uitwerken van de 'Malt Whisky Trail': "I don't want to be running around spending my time, wasting my time on the trail at the moment. Cause that's what I feel it will be, wasting my energy". Andere partijen zien dit heel anders. Een woordvoerder van Visit Scotland geeft bijvoorbeeld aan dat de 'Malt Whiskey Trail' een voorbeeld van een best practice is. Het bestaande debat, de verschillende visies van partijen en zelfs moeilijk te duiden machtsverhoudingen worden door deze uitspraken duidelijk neergezet.

Gebrekkige samenwerking veroorzaakt een onderbenutting van het toeristisch potentieel

Het door uitgebreid veldwerk aangetoonde gebrek aan samenwerking wordt verklaard vanuit verschillende theoretische bases. Vooral de koppeling naar 'regime theory' is zeer succesvol en biedt een mooi voorbeeld van hoe een toerismestudie de zo vaak gezochte theoretische ruggengraat kan vinden. Deze benadering wordt gebruikt om complexe samenwerkstructuren te onderzoeken en gaat ervan uit dat actoren elkaar nodig hebben om een doel te bereiken. Een uitspraak van een distilleerder over investeren in marketing voor de 'Malt Whisky Trail' kan hiermee in een nieuw daglicht worden geplaatst: "They don't pay any money to it, do they? Why would I want to advertise where my competitors are?". Hoewel de partijen in Speyside een belangrijke overeenkomst hebben, namelijk whisky als centraal thema, blijkt het ontwikkelen van een toeristisch netwerk een lastige klus. De gebrekkige samenwerking veroorzaakt een onderbenutting van het toeristisch potentieel.

Stoffelen is erin geslaagd om een studie naar toerisme uit te voeren die voldoet aan alle eisen van een goede wetenschappelijke thesis. Het theoretisch sterke verhaal, gevoed met zeer bruikbare en interessante resultaten, biedt een basis voor verder onderzoek naar machtsverhoudingen en de dynamiek die achter de ontwikkeling van een toeristische regio liggen.

Stoffelen, A. (2012) *Regional Development of the Speyside in Scotland on the Basis of (Cultural) Route Tourism*. Masterthesis Geografie, KU Leuven.

Vrije ruimte

Denkend aan de Lange Wapper

Michiel Dehaene

"Moet de stad Antwerpen een gunstig advies geven voor de stedenbouwkundige vergunning van de Oosterweelverbinding op het huidige voorziene tracé tussen Zwijndrecht/Linkeroever en Merksem/Deurne? Ja of neen?" Echt helder was de vraag waarover de Antwerpse burger zich op 18 oktober 2009 moest uitspreken niet. Uit de stroeve formulering kan men meteen opmaken dat het referendum er niet kwam uit oprechte interesse van het stadsbestuur naar de mening van de burger, maar dat het er moest komen omdat actiegroepen, zoals 'Straten Generaal' en 'Ademloos', 47.000 handtekeningen hadden verzameld.

Het referendum kwam onwaarschijnlijk laat in het besluitvormingsproces. De aanbestedingsprocedure voor het koninginnenstuk van het beruchte verkozen tracé - de tuikabelbrug de Lange Wapper - was reeds afgerond. Een meerderheid van de Antwerpenaren die kwam opdagen stemde 'Nee', waardoor het zogenaamde BAM-tracé in de prullenmand verdween, of in ieder geval voorlopig. Door vele direct betrokken partijen werd het wegstemmen van het project dan ook gezien als het zoveelste bewijs van de juridisering van de ruimtelijke ordening en een doorgedreven vorm van NIMBY-isme. Voor mij was de Lange Wapper-discussie vooral tekenend voor de rol die ontwerpers en vormgevers op zich namen. Als stedenbouwkundige geloof ik namelijk in de meerwaarde van ontwerp bij het produceren van intelligente oplossingen voor complexe stedelijke vraagstukken. Maar wat bleek in dit verhaal? Ruimtelijke ontwerpers waren er vrij snel vanuit gegaan dat ze aan de fundamentele keuze voor het tracé, met sluiting van de bestaande ring, eigenlijk niets konden veranderen. Kwaliteit leveren binnen de gemaakte tracékeuze was de uitdaging.

Geen technisch gegoochel, maar concreet uitgewerkte voorstellen

De Vlaamse Bouwmeester had met veel moeite voor elkaar gekregen dat bij de toekenning van de opdracht voor de bouw van de Lange Wapper expliciet de nodige ontwerp kwaliteit geëist werd. Via deze weg werd de impact van de brug op het maaiveld geminimaliseerd. Er werd gekozen voor een vernuftige brug op twee poten in plaats van één op drie. Allesbehalve vanzelfsprekend en geen geringe prestatie. Maar tegen de achtergrond van het referendum verdween deze overwinning in het niets. Wat zichtbaar werd, waren de grenzen van de pragmatische procesvoering die sinds de jaren negentig opgeld maakte. Sindsdien

schuiven ontwerpers aan binnen de projectsturing en verwierven ze prestige als de noodzakelijke leveranciers van het ruimtelijke maatwerk. Het referendum liet de keerzijde zien van zoveel pragmatisme: namelijk een ruimtelijke planning die steeds meer zijn strategisch perspectief had afgelegd ten voordele van operationele keuzes op korte termijn. De centrale positie in de projectmatige onderhandelingen heeft voor ruimtelijke planners een toenemende afwezigheid in het maatschappelijk debat betekend. Kiezen voor een directe aanwezigheid in de besluitvorming laat zich niet combineren met een publieke stellingname over de te verkiezen oplossing.

De meeste planners en ontwerpers leken er bovendien van overtuigd dat over een ingewikkeld dossier als de Lange Wapper geen zinnig publiek debat mogelijk was: dit was voer voor deskundigen. Het wonderlijke aan het referendum is dat de professioneel omkaderde actiegroepen 'Ademloos' en 'Straten Generaal' er in korte tijd in slaagden perfect duidelijk te maken wat de inzet van de discussie was, aan de hand van eigen studiewerk naar mogelijke alternatieven. Het debat ging niet langer enkel over 'brug of tunnel', maar over de rechtvaardige verdeling van lusten en lasten; over de historische keuze om te investeren in de uitbouw van de ring dicht tegen de stad; over de historische consequenties van die keuze, inclusief de overlast en de prijs voor de volksgezondheid; over de noodzaak om verkeer te verdelen vóór het op deze kleine ring terecht kwam en over de relatie tussen stad en rand en mobiliteitskeuzes die daaraan gekoppeld waren.

De buitenwacht van de discipline slaagde met eenvoudige maar heldere schema's en een goed georganiseerde mediacampagne, waar het professionele veld uitblonk in afwezigheid. 'Straten Generaal' demonstreerde een vorm van oplossingsgericht denken die zich niet opsloot in het operationeel vraagstuk en de daaraan gekoppelde deadlines. Ze toonde het vermogen om concrete projectvoorstellen voor een complex probleem, zoals Bruno Latour dat stelt, 'publiek te maken' en het debat te verplaatsen van een discussie rond 'matters of fact' naar een debat over 'matters of concern'. Centraal in de discussie stonden geen technisch gegoochel, geen niet geverifieerde visies, maar concreet uitgewerkte voorstellen die het complexe probleem hanteerbaar en bespreekbaar maakten. Wat mij betreft is ook dit 'ontwerp'. Ondanks de hoogst onzekere afloop van dit dossier, blijf ik daarom geloven in de meerwaarde van ontwerp.

Michiel Dehaene (michiel.dehaene@ugent.be) is als hoogleraar stedenbouw verbonden aan de Universiteit Gent.

REDACTIEADRES

Redactie Tijdschrift AGORA
Faculteit Geowetenschappen
Universiteit Utrecht
Postbus 80.115
3508 TC Utrecht
[e] info@agora-magazine.nl
[i] www.agora-magazine.nl
[gironummer] 61 65 799

REDACTIE

Peter Pelzer (hoofdredacteur), David Bassens, Annelies Beek, Wouter Bervoets, Tim Cassiers, Valerie De Craene (coördinator Leuven), Jonas De Vos, Tim Devos, Heike Delfmann, Tessie Dijkers, Toon Dirckx, Mellanie van Doleweerd (secretaris), Koen Elzerman, Roos de Haan, Ellen van Holstein, Joren Jacobs, Martijn van der Linden, Jesper van Loon (productie en vormgeving), Michiel van Meeteren (coördinator Gent), Michiel Overkamp, Hanneke Posthumus, Inge Razonberg, Tom Storme, Evelien Taira Idrissi-Beckers, Wendy Thomassen, Koen Tieskens, Trijntje Tilstra, Frank Uiterwaal, Karolien Vermeiren, Sofie Vermeulen, Elien Van De Vijver, Kirsten Visser, Christel van Wijk, Lianne de Wijs (penningmeester), Barend Wind, Boris van Zanten, Martin Zebracki.

THEMAREDACTIE GROENE RUIMTE

Koen Elzerman, Tessie Dijkers, Roos de Haan, Trijntje Tilstra.

REDACTIEADVIEZEN

Justin Beaumont, Marco Bontje, Henk Donkers, Heidi Hanssens, Henk van Houtum, Ilse van Liempt, Maarten Loopmans, Tineke Lupi, Filip De Maeschalck, Bruno Meeus, Ben de Pater, Nick Schuermans, Bas Spierings, Casper Stelling, Justus Uitermark.

GRAFISCHE VORMGEVING

Jesper van Loon

ONTWERP HUISSTIJL

Maarten Mieras & Jeroen Sikma

DRUK

AD Mercurius - Almere

(DIGITALE) VERSPREIDING

Deze uitgave valt onder de Creative Commons BY-NC-ND licentie.

ABONNEMENTEN (per jaar, vanaf 1 juni 2012)

Bibliotheken, bedrijven, instellingen	€63,00
Studenten	€21,00
Overigen	€32,00
KNAG-leden krijgen een korting van	€ 5,00

Abonnementen worden verlengd tenzij opgezegd uiterlijk 1 maand voor het verstrijken van de abonnementsperiode.

ARTIKELLEN/RECENSIES

Artikelen, recensies, mededelingen en reacties kunnen worden aangeboden aan het redactieadres of via info@agora-magazine.nl. Dit geldt ook voor mededelingen en aankondigingen met betrekking tot congressen, studiedagen en andere evenementen op het gebied van de sociaalruimtelijke wetenschappen. Auteursrichtlijnen zijn beschikbaar via de website.

ADVERTENTIES

Informatie via info@agora-magazine.nl

De uitgave van AGORA wordt mede mogelijk gemaakt door steun van het Departement Sociale Geografie & Planologie (UU), de Afdeling Sociale en Economische Geografie (KU Leuven), de Vakgroep Geografie (UGent), de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen (RUG) en het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (KNAG).

creative commons

Het volgende nummer: Ouderen

In Nederland en België worden steeds meer mensen oud. Het is niet voor niets dat politieke partij 50Plus en Omroep MAX de laatste jaren steeds meer leden krijgen. De gevolgen van de vergrijzing worden in de media vaak in economische termen beschreven: de zorgkosten rijzen de pan uit en pensioenherzieningen lijken onvermijdelijk. Maar dat is niet het hele verhaal. De vergrijzing heeft ook belangrijke ruimtelijke gevolgen. Deze gevolgen staan in het komende AGORA themanummer 'Ouderen' centraal.

We staan stil bij de ruimtelijke gevolgen van het gedrag van de ouderen van nu, die mobieler, vitaler en hoger opgeleid zijn dan ooit te voren. Zij trekken er vaker op uit dan eerdere generaties en zorgen daarmee voor een grotere en andere belasting van 's lands wegen, fietspaden en parkeerplaatsen. Niet alleen het gedrag, maar ook de behoeften van ouderen zijn anders vergeleken met vroeger. Deze behoeften vragen om ruimtelijke aanpassingen, zoals verbeteringen van de toegankelijkheid van gebouwen en de bouw van levensloopbestendige woningen. Maar wie is verantwoordelijk voor deze aanpassingen in de ruimte? De gemeente, woningcorporaties of de ouderen zelf? Eén van de belangrijkste wensen van ouderen is zo lang mogelijk zelfstandig te wonen. Gelukkig maar, want door de huidige bezuinigingen in de zorg is de toegang tot bijvoorbeeld verzorgingstehuizen beperkt. Veel gemeenten investeren daarom in woonservicegebieden. Maar zijn deze woonservicegebieden wel de juiste oplossing voor de specifieke

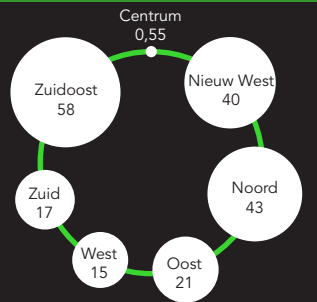
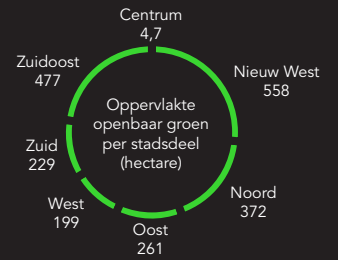
Foto: Marcel Oosterwijk

problemen van ouderen op het platteland en in de stad? En wat is belangrijk in de woonomgeving voor het welbevinden van ouderen? Sommige ouderen verhuizen liever naar het buitenland. Waarom? En doen Vlaamse ouderen dit om andere redenen dan Nederlandse ouderen?

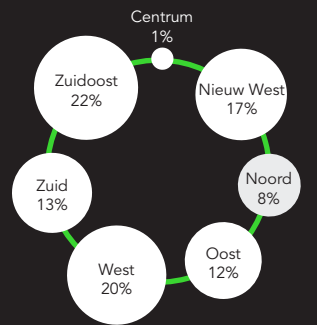
Stedelijk openbaar groen in Amsterdam

Bronnen: gemeente Amsterdam (openbaar groen), open streetmap (bebouwing), cbs (gegevens en ruimtelijke data stadsdelen)

Oppervlakte openbaar groen per stadsdeel naar inwoners (m2 per persoon)

Relatieve oppervlakte openbaar groen per stadsdeel (percentage grondgebruik)

AGORA

MAGAZINE VOOR SOCIAALRUIMTELIJKE VRAAGSTUKKEN